

Dobozi Eszter

Triptichon

Csalóka

*„Mi emberek, sötét erők,
érezzük, napjaink letelnek.
S ha érezzük, a vég előtt,
mint dögöt a légy, a világ ellep.”
(József Attila)*

*Már kezdetektől ott robogtak benne,
egész világunk szörnyei az agyban,
majd tolattak, pöfögve, sisteregve...
Így jött érte, nem szárnyakon, az angyal –*

*Idő, hogy hozzátörődjön az elme,
volt elég, s ahhoz is, hogy tudja, harccal
se győz e böhm erőn. Végtelenje
vár: elillanónak fölé vigasszal?*

*Aligha! Pedig itt korcs ideákkal
nyűgözték, görcs eszmék igézetében
vajúdvá fáj pár képzetért rajongva.*

*Eggyé oldódón is külön világgal
dacolt. S akármikor állt halni készen:
semmiért, tűnő szépért, mely csalóka.*

Zsibpiac

*„Kár volna magamat eladnom
célért, eszméért, okért, hitért.
Hogy magyarázzam az eget másoknak.
Eladni magamat semmiért.”
(József Attila: A csoda)*

*Mégis csak nyélbe ütődött e vásár.
Áldomását issza kalmár kupeccel
azóta is, kézdörzsölgetve sáfár
s a vámszedők, haszonlesők – sereggel.*

*Didereghet ürbe kitetten, árván,
kit megvettek vásárfiának, ennek-
annak. Lett bűn, csel rabszolgája, bálvány.
Adják-veszik holtában kis lelecnék.*

*Lehetett volna másképp? A peremről,
ki a nincs, a semmi tornya alól jön,
ki lélek túl nagy súlyokkal rakottan,*

*annak van-e más tér, mint elveszejtőn
e zsibpiac, a köz, mely megtorol s öl –
eszmélkedőn akár elbutulóban?*

Audiencia

*„Most már tudom őt mindenképpen,
minden dolgában tetten értem.”
(József Attila: Isten)*

*Ültem már némelykor előszobádban:
tekints meg, és végy számba engem is,
seregeid, ha óhajod szerint
fömlállanak. Hogy szólíts, várva vártam.*

*És itt állok feszengve most ruhátlan,
míg zümmögnek szüntelen gépeid.
Valaki – egy kerub – lazán beint,
hogy jöjj. Verődnek a csontok a lázban.*

*Mint írva vagyon, semmi sem olyan.
Nincs kürtszó, harsona, csak ráspolyok,
szikék, ollók, fűrész... S már boldogok,*

*ha szemlélhetik arzenálodat,
kiket színed elé vonsz. Álmodom,
míg egy évszázad rajtam átrobog?*

Egy ifjú költőnek

*Ne mondd, hogy nem nagy ügy, Aletta, drága!
Bizony, hogy az! Miért eseng különben
érte, kinek fogyóban napvilága?
Miért jajong az elhaló? Dühödten
miért habzsol belőle úgy, ki árva?
Hogy kap utána mind, bár szélütötten,
elfúlón, hörögve, csonkán! S hitetlen
ugyan: érte zsolozsmáz réműletben.*

Téli kertben

*Megint megálltam ott, ahol örökzöld
fut a sziklarésben. Nézd, hogy nyomakszik,
tolul, mondtam magamnak. Önkörömből
a szó nem vont tovább, se gondolat, míg
térdepeltem, s ahogy húzott az ösztön
le-le, egész parányokig s a hantig...
Szólhattam volna Véled is, de foglya
voltam e képnek, mely magát kibontja.*

Paradox

*Nem vagyok még kész, hogy elmenjek innen,
most még kötöz sok forró kicsi tárgyam,
s látványok is. Csüggenem a kilincsen
meddig lehet? S kigyúlni itt e lángban –
ahogy szeldesi vízszint, ami nincsem:
fák közt zuhogó fény metszi az árnyam.
Pikkelylevélsor: rajz finom szövetben.
Mind súlyosabb batyum ím egyre könnyebb.*

Czakó Gábor

Rémmesék

A bal orca

Pál atya apró termete elmerült a bőrfotel öblében. Semmi jelét nem adta annak, hogy ifjúkorában Magyarország dzsiu-dzsicu bajnokának járó aranyérmét viselte. Története azonban összefüggött sportolói múltjával. Is.

– Történt, hogy Bécsben ballagtam a belváros egyik csöndes mellékutójában a bőrröndömmel. A néptelen utcában egyszer csak előttem termett egy bőrdzsekis alak, és a pénzemet követelte. Hogy nyomatékot adjon szavának, akkora pofont kevert le, hogy kiesett a kezemből a csomagom.

– Ó! – kiáltott föl Szépasszony.

– Utána odanyújtotta a pofozkodónak a bal orcáját is? – idézte szabadon Lukács evangéliumát Barna adjunktus.

– Így igaz – bólintott Pál atya.

– És megkapta a bal fülest is? – érdeklődött a tudomány papja.

– Meg ám, rendesen.

– És aztán? – Szépasszony egészen kipirult az izgalomtól.

– Aztán? Aztán összecsomagoltam a nyugtalan embert a bőrdzsekijébe.

Civil kurázsi

– Az én falumban bátyámat, Bill bácsit a Mindenható közelijének tartják – kezdte Rezesorrú Drámaíró. – Ő az, akinek csak szólni kell, hogy a dolgok elintéződjenek.

– Vagy nem – szúrta közbe epésen Barna adjunktus.

– Vagy nem, bizony, olyan is akad, ám ha valaki köré a Mindenhatóhoz való közelség legendája szövődik, akkor a sikertelen esetek kitörlődnek a köztudatból. Nos, ha szabadna folytatnom a történetemet...

– Hogyne volna szabad! – Szépasszony almás pitét tett Rezesorrú Drámaíró tányérjára, aki közben megerősítette magát egy korty Grefi-féle decsi kékfrankossal.

– Tehát. A decsi vasútállomásra vezető járda fölé mogyoróbokor hajlik. Jó mélyen, úgyhogy az úttestre szorítja a vonathoz igyekvőket. Szorítaná, ha nem épült volna oda korlát. Egy esős napon bátyám éppen arra járt, amikor egy apró emberke küzdötte át magát a víz súlyától még mélyebbre bocsátkozott lombokon. Nagyot prüszkölt a túloldalon: Látod, látod! Tenni kellene ez ellen

valamit. Ni, milyen kicsi vagyok, s mégsem férek el alatta! Egészen kipirult az arca. Szerintem le kéne vágni néhány ágat. Szólni kellene az állomásfőnöknek, hogy tegye meg, vagy adjon egy fűrészt. Érted?

Bátyám bólintott.

A kis ember ekkor egészen közel hajolt hozzá. Köszönöm! Ujját az ajka elé tette. De aztán: Pszt! Nem én mondtam! Engem nem is láttál!

Csodaszer

Szépasszony kertjében fura, fenyőmanószzerű növénykéek növegettek. Zöldek, mi több, örökzöldek voltak, ám mindössze három arasznyiak, és egyetlen, függőleges ágat hajtottak, amely minden sorban négy-négy, egymásra merőleges túlévéllel büszkélkedett.

– Mi ez? – kérdezte Rezesorrú Drámaíró, midőn a társaság sereghajtójaként kilépni készült a kapun. Éppen a kapubálvány és a járda kicsi szünetében tört föl egy ilyen furcsa növényke.

– Vakondúzó fű – felelte Szépasszony. Újéktól kaptam, akik itt föntebb a második szomszédaim. Ők rendkívül szorgalmas olvasók, de nem a maga műveit, hanem a hirdetési nyomtatványokat böngézik. Lelkesednek az újdonságokért, és mindegyiket kipróbálják. Egy tövet hoztak tavasszal, de már mindenütt fölütötte a fejét. Szívesen adok magának is. Hozzam az ásót?

– Hm, hm – dörmögte Rezesorrú Drámaíró, s inkább lehajolt a különös növényhez. – És amióta ez a micsoda megtelepedett a kertjében, azóta nincsen vakond? – Fölállt, körülnézett a hold és a kerti lámpa kettős világításában.

Szépasszony búcsúpusztit nyomott vendége arcára.

– Azelőtt sem volt.

Emelkedés

A köd kihömpölygött a kertből, és fák csupasz ágainak hegyén tízezer apró gyöngyöt hagyott maga után, mint valami tékozló herceg. Laci doktort a látvány mesélésre készítette.

– Bizonyára tudnak róla kedves barátaim, hogy a gyógyszereknek rendszerint van valamilyen kellemetlen mellékhatása.

– Kellemes viszont véletlenül sincs – Barna adjunktus megjegyzése oly epésre sikeredett, hogy Édesszájú Lóorvos még két cukrot tett a kávéjába.

– Dehogynem! Akad olyan is – folytatta Laci doktor. – Például egy szívgyógyász kísérőpapírjára is ráírta a gyártó, hogy „enyhe potenciálnövelő.” A dolognak természetesen hamar híre kelt a betegek között, és jöttek egyre-másra, hogy írjam föl nekik ezt a bizonyos szert. Beállított hozzám régi osztálytársam is, Ferdinánd, az óvatos, aki már a gimnáziumban úgy vett levegőt, hogy előbb megkóstolta. Persze, ő is ezt a gyógyszert óhajtotta, de előtte tájékozódni akart, mégpedig a maga módján. Részletesen kifaggatott, hogy az esetleges váltás nem árt-e meg majd a szívének, mit ír erről a szakirodalom? Megnyugtattam. Te, saját

magad, szeded? Mondtam, hogy igen, bizony, az infarktusom óta rászorulok. No és bevált? Egyelőre semmi panaszom. No, de... kissé zavarba jött, de nem segítettem neki a fogalmazásban. Megbirkózott a földadattal. Igaz az a hír, hogy növeli a férfierőt? Hogyne. Ez adatszerűen igazolható? Természetesen. Nekem azelőtt -3 volt a potenciálmutatóm, s azóta, amióta használom, nulla.

Jogkövetés

A fejlett, demokratikus magyar jogállamiság 2005-ös esztendejének szilveszterén, annak is a délutánján, Szépasszony óvatosan korcsolyázott piros autójával a főváros hó- és jéglepte kátyúin. A kies Hévízi út sarkán megállította a rendőr. Mégpedig két rendőr, vegyes páros, egy fiú, egy lány. Kedvesek, fagytól piros arcúak, mosolygósak és óvatosak: tudták előre, hogy Szépasszony igazoltatásában nem rejlik semmi kockázat. Kezdők voltak, de haladók is, tudták, hogy más a helyzet egy, a társadalmi igazságosságot kifejező terepjáróval vagy élenjáró politikai összefüggéseket sejtető mercivel.

Szépasszony készségesen állt rendelkezésükre, mutatta iratait, s csevegésbe bocsátkozott velük: – De örülök maguknak! Szilveszterkor különösen szeretek rendőrt látni az utcán.

A közegpáros lányabbik fele megköszönte a bókot.

Szépasszony folytatta.

– Nemcsak az ilyenkor elvaduló részekre gondolok, hanem a petárdázókra, akik megőrjítik az állatokat ezen az éjszakán; teli van a város menekülő kutyákkal, halott madarakkal, amelyeket a durrogtatók kiriasztottak a fészkükből, és szászámra pusztulnak el. Nagyon helyes, hogy betiltották ezt az örületet, remélem, elkapják a szabálysértőket.

Most a rendőrosztog fiúsabb fele válaszolt:

– Én is fogok petárdázni.

Szépasszony nem kapott levegőt. A rend őre visszaadta az iratokat, mosolygott, szalutált, és további jó szilvesztert kívánt.

Két lépés

Levente költő világeletében szelíd ember volt, udvarias, finom és mértékletes, akár a költeményei, melyeknek tökéletesre csiszolt képeinek a mélyén csöndesen izzott a lelke.

Most éppen tokajit kortyolt Szőlősgazda mádi kertjéből: szerette a finom borokat, de mindössze egy pohárral, s azt is szigorúan esténként. Most éppen estére hajlott, tehát a napszak megfelelt, s a száraz számorodni illet is történetéhez.

– A minap egy boltba mentem, már nem is tudom miért, mert az eset annyira földült, hogy el is felejtettem, hogy mit akartam venni. Az üzlethelyiségnek az alakjára emlékszem: hosszadalmas hurkaként nyúlt be az épületbe. Hátul, a mélyben egy vénasszony magyarázott valamit az eladónak, hihetetlen sebes-

séggel pörgő nyelvvel. Már azt hittem, megfullad, amikor végre levegőt vett. Vesztetre ekkor felém fordult, s most rám zúdította papagájszónoklatát, ami Kádár Jánosnak és korának dicséretéből állt – ismét a végkimerülésig.

– Nincsen hordó, ami ki ne ürülne egyszer – jegyzé meg Szőlősgazda tapasztaltan.

– Nincsen bizony – bólintott a költő. Az idős agitprop anyóka újra levegővételre szorult, s ekkor mesélni kezdtem neki: Képzeld, asszonyom, hogy sétál az úton, s egyszer csak hopp, bal lábbal térdig merül egy hatalmas szarba. Alig húzza ki a lábát, s lép párat, a jobb lába is elmerül ugyanabba az anyagba. Mondja asszonyom, ön okos dolognak tartja visszasírni az előbbi szart?

Karrier

Szépasszony társasága őszi sétát tett a kertvárosban, ahol valamikor tanítók, mozdonyvezetők és banki hivatalsegédek építettek tisztviselői telkeken takaros házacskákat meghitt lugasokkal, cseresznye-, barack- és körtefákkal, melyeket gondosan metszegettek-oltogattak. Az eleinte is szerény méretű kerteket az idő, a haszonremény és az ízléstelenség azóta kikezdte, s aprózódtak, ahogy csak bírtak. Az abrosznyi telkeken újabb házakat húztak egyes vállalkozók, s bizonyára vevőt is reméltek, noha a fal és a kerítés közé már egy pingpongasztal sem fért el.

Az egyik építkezés előtt cigánylegény tolt a talicskát. Amikor meglátta a lassan vonuló társaságot, fölpattant a raklaphalomra, és szavalni kezdett:

– Talpra cigány, hí a haza,
itt az idő, most vagy soha!

A cigányok Istenére esküszünk, esküszünk,
hogy rabok tovább nem leszünk!

A mosolygó arcokat biztatásnak véve egy Petőfibe oltott Tarczán-üvöltésével közönsége karjai közé vetette magát:

– Jézus vagyooók!

Zalán Tibor

Dünnögés, félhangokra

Színek meleg esője többé
nem záporoz mert fölöttem több ég
is bezárult és köddé foszlott
végül ami szilárd volt és fontos

*

Évek óta nem látta és most
szemben ül vele homlokán kék folt
Ütés lehet vagy tinta-árnyék
kinek kéne felelni sorsáért

jelentkező nincs Emberkövek
az úton senki senki És követ

*

Lehetne oka törekvése
hogy nevét zajló hullámba vésse
Isten is kinőtt cipőket talpal
s poklokba kémlel sóvárgó arccal

*

Fekszik csöndbe beleterítve
fölötte ül és nem segít mégse
nem tud nem akar Mindegy is ha
hagyja elmenni s nem várja vissza

*

Félálomban Tizenhetesen
Isten csőre tölt az égi lesen

*

Mintha tennéd s hiszed hogy szabad
hirdetőoszlopok árnyéka vagy
Asztalodnál táncosnők ülnek
üresség támaszkodik ölüknek

*

*Könyörgését nem hallgatta meg
Úristent játszik furcsa és beteg*

*

*Mikor Soká uram Sokára
addig is úgy hordom mintha fájna
elhagyom Tegyek meg helyettem
barátaim hét napja nem ettem*

*beköpnék legyenek és a férgek
nyitott szememen át fénybe érnek*

*

*Érzi megint nyomában vannak
befelé néz és semerre hallgat
hajtsd le szépen fajodat fölfal
úgy hagy élni hogy magától eltol*

*

*A bűn az persze nem lesz ott van
csontjaidban elpusztíthatatlan
s irgalmatlan mint ölésre vágy
bársony-penészből fuldoklik hazád*

*(nincs kétséged nyomokban vannak
befelé pusztulsz kifelé hallgatsz)*

*

*Emitt fű nő nekik csak dudva
sandán vallanak rá a korukra
úszósapkán címert cseréltek
a vér még gőzölög s nem ők félnek*

*

*Szerelemből kéne verseket
írni de akinek már egyre megy
női öl guillotine-suhanás
zsíros férgek közt keressen lakást*

*

*Fényt zabál és sötétséget hány
feldobja mosoly leesik magány*

*

*Elefánt sétál a számító
gép előtt Füle kék ormánya hó*

*Bömböl s a képernyőn megjelen
emberi formák csődjeként a rend*

*

*Drótkötelek nőnek csörögnek
ütődik a lélek földnek rögnék
nap süt de még körbejár a fagy
életed képe ez Kint is magad*

*vagy hiába foglalnak körbe
mások Halj meg és ne nézz tükörbe*

Ryszard Kapuściński

Utazások Hérodotoszal

VIII.

Mielőtt széttépik a kutyák és a dögmadarak

Etiópiában, ahova némi kerülővel – Ugandán, Tanzánián és Kenyán át – jutottam el, a sofórt, akivel leggyakrabban utaztam, Negusinak hívták. Apró, vézna férfi volt. Erektől duzzadó, sovány nyakán aránytalanul nagy, de formás fej helyezkedett el. Figyelmet keltett ábrándozó leányéra emlékeztető, csillogó hártyával bevont nagy, fekete szeme. Negusi tisztaságmániás volt – ahányszor csak megálltunk, egy kis kefével, amelyet mindig magával hordott, gondosan lekefélte ruhájáról a port. Cselekedetét némiképp indokoltá tette a tény, hogy száraz évszak lévén, az egész ország porban és homokban úszott.

Negusival közös utazásaink, márpedig több ezer kilométert tettünk meg együtt nehéz és kockázatos körülmények között, még egyszer bebizonyították nekem, hogy a nyelvek micsoda gazdagsága rejlik a másik emberben. Csak tudni kell észrevenni és megfejteni ezeket a nyelveket. Ha eleve abból indulunk ki, hogy a másik ember csakis kimondott vagy leírt szavakkal közölhet velünk valamit, el sem gondolkodunk azon, hogy ez csupán egyik módja a közlésnek, miközben a valóságban lényegesen több közlési mód létezik. Mert hiszen ugyanúgy beszél az arckifejezés, a tekintet, a gesztikulálás, a test mozgása, az általa kibocsátott hullámok, az öltözék és annak viselési módja, és még számos egyéb adó- és közvetítő állomás, erősítő- és hangtompító berendezés, amelyek az embert és – az angolok meghatározása szerint – az ember kémiáját alkotják.

A technika azzal, hogy az emberi kapcsolatokat az elektronikai jelre korlátozza, elszegényíti, elfojtja ezt a sokszínű, szavakon túli nyelvet, amelyen, ha közvetlen kapcsolatban, közel vagyunk egymáshoz, úgy kommunikálunk, hogy szinte nem is vagyunk ennek tudatában. Ráadásul ez a szavak nélküli nyelv, az arckifejezés, a legapróbb gesztusok nyelve sokkal őszintébb és valóságosabb, mint a beszélt vagy írott nyelv, mert nehezebb vele hazudni, elfedni a hamisságot, csalárdságot. Ezzel magyarázható, hogy a kínai kultúra azért, hogy az ember valóban elrejtse azokat a gondolatait, amelyeknek nyilvánosságra hozása veszélyt hozhat rá, kidolgozta a mozdulatlan arc, az áthatolhatatlan maszk és az üres tekintet művészetét, amely lehetővé tette a tökéletes rejtőzködést.

Negusi angolul mindössze két szót ismert:
„problem”
és
„no problem”.

Segítségükkel azonban a legválságosabb helyzetekben is szót értettünk egymással. Ez a két szó és az a bizonyos, szavak nélküli beszéd, amely maga a másik ember, ha figyelmesen nézzük, ha befogadjuk őt, elég volt ahhoz, hogy ne érezzük magunkat elveszettnek és idegennek, hogy együtt utazhassunk.

A Goba-hegységben vagyunk például, ahol megállít bennünket egy katonai járőr. A katonák errefelé a törvények felett állnak, féktelenek, pénzéhesek és gyakran részegek. Körülöttünk sziklás hegyek, kihalt vidék, sehol egy élő lélek. Negusi megpróbál egyezkedni. Látom, hogy nagyban magyaráz valamit, kezét a szívére szorítja. A katonák is mondanak valamit, igazgatják géppisztolyaikat, mélyebbre húzzák homlokukon a sisakot, amitől még rémisztőbbek. – Negusi – kérdem –, problem? A válasz kétféle lehet. Vagy egy könnyed „no problem!”, s akkor elégedetten mehetünk tovább. De mondhatja Negusi komoly, sőt rémült hangon azt is, hogy „problem!”, ez pedig azt jelenti, hogy elő kell vennem tíz dollárt, amelyet ő odaad a katonáknak, hogy továbbengedjenek.

Később Negusi, nem tudni mi okból, mert hiszen az úton semmit sem látni, a környék kihalt, néptelen, hirtelen nyugtalankodni kezd, forgolódik, jobbra-balra tekintet. – Negusi – kérdem –, problem? – No – válaszolja, de továbbra is éberén figyel, látom, hogy ideges. Az autóban feszültté válik a légkör, Negusi félelme rám is átragad, ki tudja, mi vár ránk. Így telik el egy jó óra, aztán váratlanul, egy kanyar után, Negusi megnyugszik, és elégedetten dobolja a kormányon valamilyen amhara ének ritmusát. – Negusi – kérdem –, no problem? – No problem! – válaszolja vidáman. Csak később tudom meg, a legközelebbi városkában, hogy olyan útszakaszon mentünk át, ahol gyakran csapnak le különféle bandák, megtámadják, kirabolják, de még meg is ölhetik az arra utazókat.

Az itteni emberek nem ismerik a nagyvilágot, nem ismerik Afrikát, de még saját országukat sem, ám szűkebb hazájukban, törzsi területükön minden ösvényről, minden fáról és kőről tudnak. Az ilyen helyeknek minden titkát ismerik, hiszen gyermekkoruk óta együtt élnek azokkal. Hányszor kellett az éjszaka sötétjében az út menti sziklákba és fákba kapaszkodniuk, mezítelen talpukkal kitapogatniuk, hogy merre tart a láthatatlan ösvény!

Így aztán Negusival úgy utazgat az ember az amharák földjén, mintha a saját falujában volna. Negusi ugyanis, bár szegény ember, szíve mélyén mégis büszkén gondol tágas hazájára, amelynek határait talán csak ő tudná megrajzolni.

Szomjas vagyok, Negusi tehát megáll egy forrásnál, és biztat, hogy igyak a kristálytiszta, hideg vízből.

– No problem! – kiáltja oda, látva, hogy nem tudom eldönteni, elég tiszta-e a víz, és ő maga a forrásba nyomja nagyra nőtt fejét.

Később le akarok ülni egy közeli sziklára, de Negusi nem engedi:

– Problem! – figyelmeztet, és keze cikcakkos mozgásával mutatja, hogy ott kígyók lehetnek.

Természetesen minden ilyen, Etiópia mélyére tett utazás luxusnak számít. A közönséges hétköznap ugyanis információk gyűjtésével, táviratírással telik, aztán elvándorol az ember a postára, ahol az ügyeletes távirász elküldi az anyagot a Lengyel Sajtóügynökség, a PAP londoni irodájába (így olcsóbb, mintha közvetlenül Varsóba küldeném). Az információk gyűjtése időigényes, nehéz és bizonytalan munka – olyan vadászat, amely ritkán végződik zsákmánnyal. Itt csupán egyetlen újság jelenik meg, négyoldalas, és *Ethiopian Herald* a neve (távoli vidékeken többször is láttam, hogy megérkezik Addisz-Abebaból az autóbusz, s az utasokkal együtt hoz egy példányt az újságból, aztán az emberek összegyűlnek a téren, a bíró vagy a helyi tanító pedig hangosan olvassa az amhara nyelven írt cikkeket, vagy röviden összefoglalja az angol nyelvű írásokat. Mindenki figyelmesen hallgatja a fölolvast, a hangulat szinte ünnepi: újságot hoztak a fővárosból!).

Etiópiában császár uralkodik, nincsenek politikai pártok, szakszervezetek, sem parlamenti ellenzék. Van ugyan az eritreai partizánmozgalom, de messze, északon, megközelíthetetlen hegyek közt. Van aztán a szomáliai ellenállási mozgalom, az meg a szintén megközelíthetetlen Ogaden-sivatagban. El lehetne ugyan jutni mindkét helyre, de hónapokba tellene, én pedig az egyetlen lengyel tudósító vagyok egész Afrikában, nem hallgathatok el, nem tűnhetek el hirtelen a kontinens lakatlan vidékein.

Honnan szerezzek hát információkat? A gazdag hírügynökségek – a Reuters, az AP vagy az AFP – megbízásából dolgozó kollégák tolmácsokat alkalmaznak, nekem azonban nincs erre pénzem. Ráadásul mindegyikük asztalán ott egy hatalmas rádió – amerikai Zenith, Transoceanic –, amelyen az egész világ fogható. Csakhogy az ilyen készülék egy vagyonba kerül, én hát legfeljebb ábrándozhatok hasonlóról. Nem marad más, mint járkálni, kérdezősködni, szaglászni, felcsipegetni, összeszededegetni az információkat, véleményeket és történeteket. Nem panaszként mondom ezt, mert éppen így lehet sok embert megismerni, olyan dolgokról tudomást szerezni, amelyekről sem a sajtó, sem a rádió nem tudósít.

Amikor kicsit elcsendesedik a kontinens, megállapodunk Negusival, hogy elutazunk vidékre. Túl messzire nem mehetünk, mert könnyen megrekedhetünk egész napokra, sőt hetekre. De száz-kétszáz kilométernyire, mielőtt még a magas hegyek kezdődnek, miért ne? Ráadásul közeleg a karácsony, és egész Afrika, még a mozlim Afrika is, láthatóan kezd megnyugodni, mit mondjunk akkor Etiópiáról, amely már tizenhat évszázada keresztény ország? – Utazzál el Arba Minchbe! – ajánlják egyhangúlag a beavatottak, s teszik ezt olyan meggyőződéssel, hogy az elnevezés lassan mágikus értelmet nyer a szememben.

Igen, a hely valóban nem mindennapi látványt nyújt. Egy lapos, pusztasíkságon, az Abaya-tó és a Chamo-tó közötti alacsony hasadéokban áll egy fehérre meszelt fabarakk – a Bekele Mole Hotel. Minden szoba egy hosszú, nyitott verandára néz, amelynek küszöbe a tó partjáig ér – erről a küszöbről egyenesen a smaragdszínű vízbe lehet ugrani, amely egyébként attól függően, hogyan érik a nap sugarai, hol világoskék, hol zöldes, hol lilás, este pedig sötétkék és feketés árnyalatot kap.

Reggel egy fehér sammiét viselő parasztasszony fából faragott karosszéket és masszív asztalt tesz ki a verandára. Csönd, víz, néhány akác, a távolban pedig a sötétzöld Amaro-hegység. Az ember itt valóban az élet császáranak érzi magát.

Hoztam magammal egy köteg folyóiratot tele Afrikáról szóló cikkekkel, de néha azért előveszem elvászthatatlan útitársamat, Hérodotoszt is, aki legtöbbször elvonulást, megnyugvást jelent, átlépést a feszültségek, az ideges információ hajhászás világából abba a nyugalomba, derűs csöndbe, amely a valamikor létezett dolgokból, személyekből sugárzik, vagy olyan alakokból, akik kezdettől fogva csupán a fantázia termékei, fikciók, múltó árnyak voltak. Most azonban a remélt megnyugvás illúzióknak tetszik. Azt látom ugyanis, hogy görögünk világában jelentős és félelmetes dolgok zajlanak, s érezni lehet, ahogyan feltámad és egyre közeleg a történelem vihara, baljós hurrikánja.

Hérodotoszal eddig messzi földekre, az akkori világ határaitra, az egyiptomiakhoz és a masszagetákhoz, a szküthákhoz és az etiópokhoz vándoroltam. Most azonban abba kell hagynunk a vándorlást, félre kell tennünk a távoli határvidekeket, mert az események a Földközi-tenger keleti felébe tevődnek át, oda, ahol Perzsia és Hellasz – tágabb értelemben Ázsia és Európa – találkozik, vagyis olyan helyre, amely ekkor a világ közepének számít.

Műve első részében Hérodotosz egyfajta gigantikus, szabadtéri amfiteátrumot épített fel, s ezen felsorakoztatta az ázsiai, európai és afrikai törzsek, nációk tucatjait, sőt százait, vagyis az általa ismert egész emberi nemet, és így szól: Most pedig jól figyeljetelek, mert szemetek előtt fog lejátszódni a világ legnagyobb drámája! Így hát mindenki figyelmesen nézi a színpadot, mert ott a cselekmény valóban kezdettől fogva drámai feszültség közepette zajlik:

Az idősebb Dareiosz, a perzsák királya nagy háborúra készül Hellasz ellen, mert meg akarja bosszulni a Szardiszbán és Marathónnál elszenvedett vereséget (Hérodotosz egyik törvénye – ne alázz meg embereket, mert egész életükben bosszúvágy fogja őket hajtani a megaláztatás miatt). A hadi előkészületekbe az egész impériumot, egész Ázsiát bevonja. Ám az előkészületek közben, harminchat esztendei uralkodás után, 485-ben utoléri a halál (egyébként ez az év Hérodotosz feltételezett születési éve). Különféle viták és intrikák után fia, a még fiatal Xerxész kerül a trónra, aki anyjának, most már Dareiosz özvegyének, a Hérodotosz szerint az egész birodalmat rettegésben tartó, Atosszának a legkedvesebb gyermeke.

Xerxész folytatja apja művét – a görögök elleni háború előkészítését –, előbb azonban le akar csapni Egyiptomra, minthogy az egyiptomiak fellázadtak a perzsa megszállás ellen, és ki akarják kiáltani függetlenségüket. A perzsa uralkodó úgy véli, hogy az egyiptomi felkelés elfojtása fontosabb feladat, a görögök elleni hadjárat várhat még egy kicsit. Így véli Xerxész, unokabátyjának, az elhunyt Dareiosz igen befolyásos vejének, Mardoniosznak azonban más a véleménye: ugyan már, hagyjuk az egyiptomiakat, induljunk előbb Hellasz ellen! (Hérodotosz arra gyanakszik, hogy Hellasz elfoglalása után Mardoniosz szeretne lenni az ország kormányzója, vagyis a hatalomvágy hajtja őt). *Mégsem*

helyénvaló, uram, hogy az athéniak, akik annyi gonosztettet követtek el már a perzsákkal, ne nyerjék el méltó büntetésüket.

Hérodotosztól megtudjuk, hogy Mardoniosz idővel meggyőzte és rábeszélte Xerxészt erre a hadjáratra. A perzsa király ennek ellenére előbb mégis Egyiptomba vonul, elfojtja a felkelést, újra uralma alá hajtja az országot, s csak ekkor szándékozik Hellasz ellen indulni. Tisztában van azonban az ügy jelentőségével, s ezért: *összehívatta a perzsa vezető embereket, hogy megismerje véleményüket. Ő is kifejti saját világhódító terveit: „Perzsa férfiak!... Nem kell felsorolnom, hiszen ti is jól tudjátok, hogy hány népet hódított meg és csatolt birodalmunkhoz Kambüszész és atyám, Dareiosz. Amióta trónra léptem, engem magamat is az az egyetlen szándék foglalkoztat, hogy ne szerezzek kisebb tisztességet elődeimnél és ne növeljem csekélyebb mértékben a perzsák hatalmát... Ezért hívtalak össze benneteket, hogy elmondjam, milyen tervek foglalkoztatnak. Hidat akarok verni a Hellészpontoszon, hogy Európán keresztül Hellasz ellen vonulhassak, és bosszút álljak az athéniakon mindazért, amit elkövettek a perzsák és atyám ellen... és nem nyugszom addig, amíg el nem foglalom és földig nem perzselem Athén városát... Ha ezt a népet és szomszédait leigázzuk, akkor Perzsia határait Zeusz égboltjáig terjesztjük ki, mert nem fog a nap olyan országot látni, amely határos volna a miénkkel... Úgy tudom, ha megsemmisítjük azokat, akikről beszéltem, nem marad egyetlen város és egyetlen emberi törzs sem, amely képes lenne szembeszállni velünk. Így – vétkes vagy nem vétkes – mindenki a mi uralmunk igáját fogja hordani.”*

Utána Mardoniosz veszi át a szót. Hogy megnyerje magának Xerxészt, hízelkedve így kezdi: *„Uram, te vagy a legkiválóbb nemcsak az eddig született perzsák között, hanem azok közt is, akik ezután fognak megszületni.”* Ezután a rituális bevezető után arról igyekszik meggyőzni Xerxészt, hogy semmiféle nehézségbe nem fog ütközni a hellének legyőzése. – No problem! – mintha ezt mondaná az izgatott Mardoniosz. *Állítja, hogy a hellének oly tapasztalatlanok és oly gyávák, hogy mindig a lehető legügyetlenebb módon sorakoznak fel az ütközetre... Veled pedig ki merne szembeszállni és csatát vívni, királyom, aki Ázsia valamennyi népével és hajójával indítasz hadat? Szentül hiszem, hogy a hellének nem lesznek képesek elszánni magukat egy ilyen örült gondolatra.”* Az egybegyűlt perzsák egy szót sem szólnak: *...némán várakoztak, senki nem mert ellentmondani az előterjesztett indítványnak,...*

Mindez nagyon is érthető! Képzeljük csak el a helyzetet: Szuszában, a perzsa birodalom fővárosában vagyunk. A királyi palota elsőtétített, szellős termében ott ül a trónon az ifjú Xerxész, körülötte a kőpadokon pedig az egybehívott legkiválóbb perzsák. A tanácskozás témája a világalalomért folyó harc döntő csatája – ha megnyerik ezt a háborút, az egész világ a perzsa királyé lesz.

Csak hogy ennek a csatának a helyszíne messze esik Szuszától – még a tapasztalt futároknak is három hónap kell, hogy megtegyék a Szusza és Athén közötti utat. Elképzelni is nehéz ilyen nagy távolságban zajló hadműveletet. Az összehívott perzsák azonban nem emiatt nem mernek ellentmondani. Mert bármennyire fontos és befolyásos személyek is, tudják, hogy tekintélyelvű, despotikus államban élnek, s hogy Xerxész egyetlen kézmozdulatára mindannyiuknak lehullhat a fejük. Ülnek hát riadtan, homlokukat törölgetik,

félnek megszólalni. A hangulat olyan lehet, mint amilyen a Politikai Bizottság ülésein uralkodhatott, amikor Sztálin elnökölt. Ugyanaz a kockázat – mert nemcsak a karrier a tét, hanem az élet is.

Ott van azonban valaki, aki minden félelem nélkül megszólalhat. Az idős Artabanosz ő, az elhunyt Dareiosz fivére, Xerxész nagybátyja. Azért ő is óvatosan, magyarázkodva kezdi: *„Ha nem fejtünk ki egymással ellentétes véleményeket, királyom, nincs módunk kiválasztani a célravezetőbbet...”* És felelgeti, hogy Xerxész apjának, saját fivérének is azt tanácsolta, ne indítson háborút a szküthák ellen, mert az rosszul fog végződni. És úgy is történt. Mit mondjunk hát akkor a hellének elleni háborúról! *„Te pedig, királyom, olyan emberek ellen készülsz hadat indítani, akik sokkal kiválóbbak a szkütháknál, s akiknek az a híre, hogy szárazföldön és tengeren egyaránt kiváló harcosok.”*

Ezért hát higgadt mérlegelést, hosszas töprengést ajánl a királynak. Rátámad Mardioszra, amiért az Xerxészt háborúra biztatja, s ajánlatot tesz Mardiosznak: *„...a király maradjon itthon, mi ketten pedig hagyjuk itt zálogként a gyermekeinket... Ha a király számára olyan szerencsésen alakulnak az események, ahogy te mondod, végezzék ki velem együtt a gyermekeimet is. Ha azonban úgy végződnék a dolgok, ahogy én jóslom, akkor öljék meg a te gyermekeidet, s amikor hazaérteztél, téged is. Ha pedig nem akarod vállalni ezeket a feltételeket, és mégis felvonulsz Hellasz ellen, akkor – a szemedbe mondom – csakhamar szélteben azt fogják beszélni idehaza, hogy Mardoniosz nagy szerencsétlenséget hozott a perzsákra, és testét szétépték a kutyák és a dögmadarak valahol Athén vagy Lakedaimón földjén...”*

A tanácskozás hangulata egyre feszültebb, mindenki tisztában van azzal, hogy élet-halál kérdéséről van szó. Xerxész éktelen haragra gyullad, Artabanoszt hitvány, gyáva alaknak nevezi, s büntetésül megtiltja neki, hogy részt vegyen a háborúban. Arra hivatkozik, hogy *„Egyik fél sem hátrálhat már meg, és vagy cselekszik, vagy szenved – ez itt a tét; vagy a mi birodalmunk kerül a hellének, vagy az ő birodalmuk a perzsák uralma alá, mert a mi viszályunkban nincs más megoldás, nincs középút.”*

És feloszlatja a tanácskozást.

Több szó nem esett, s az éjszaka is leszállt. Xerxészt azonban éjjel sem hagyta nyugodni Artabanosz tanácsa, folyvást azon töprengett, s végül belátta, hogy nem érdemes hadat indítani Hellasz ellen. Ebben az elhatározásban aztán el is aludt. És – úgy beszél a perzsák – álmában látomást látott. Azt álmodta, hogy megállt előtte egy magas, tekintélyes férfi, és így szólt hozzá: *„Megváltoztattad hát, perzsa, az elhatározásodat, és nem indítasz hadat Hellasz ellen?... nem teszed jól, ha megmánsítod a véleményedet... Azon az úton kell most már haladnod, amely mellett tegnap döntöttél!”* Xerxész úgy látta, hogy e szavak után az álmkép elszáll.

Réggel Xerxész újra összehívja a tanácsot: kijelenti, hogy megváltoztatta a véleményét, és nem lesz háború. *A perzsák e szavak hallatára leborultak örömiükben.*

Éjjel azonban újra megjelent Xerxész álmában a látomás, és így szólt hozzá: *„...ha nem indítasz azonnal hadat, annak az lesz a következménye, hogy amilyen rövid idő alatt tekintélyes és hatalmas lettél, éppolyan gyorsan leszel semmivé.”*

Az éjszakai látomástól megrémült Xerxész kiugrik az ágyból, s egy küldönccel magához hivatja Artabanoszt. Bevallja neki, hogy amióta lefújta a görögök elleni háborút, éjszakai rémálmok gyötrik: *amióta meggondoltam magam, és megváltoztattam az elhatározásomat, egy álomkép kísért, és tiltja, hogy a tanácsodat kövessem. Épp az előbb ment el és megfenyegetett. Ha valamelyik isten küldi reám ezt az álmot, aki a szívén viseli Hellasz megtámadását, akkor előtted is meg fog jelenni ugyanez az álomkép, s neked is meg fogja parancsolni, amit nekem.*

Artabanosz igyekszik megnyugtani Xerxészt: *„...ez az álomkép, fiam, nem isteni eredetű!... Az ember álmában rendszerint olyan képek jelennek meg, amelyek napközben is foglalkoztatják, márpedig bennünket az elmúlt napokban egészen lekötött ennek a hadjáratnak a terve.”*

Xerxész azonban nem tud megnyugodni, a látomás tovább gyötri, azt parancsolja neki, indítson háborút. Ezért a következőket ajánlja Artabanosznak: öltse magára az ő királyi ruháját, üljön a királyi trónra, aztán éjjel feküdjön a királyi ágyba. Artabanosz enged a király kívánságának. És akkor álmában ugyanaz a látomás tűnt fel előtte, aki Xerxészt is meglátogatta, és most Artabanosz előtt megállván így szól: *„Te vagy hát az az ember, aki le akarod beszélni Xerxészt a hellén hadjáratról, mert azt mondod, hogy aggódsz sorsáért? De sem most, sem később nem kerüli el a büntetést az, aki meg akarja akadályozni azt, aminek meg kell lennie.”*

Artabanosznak tehát álmában úgy tűnt, hogy az álomkép megfenyegeti és a két szemét izzó vassal ki akarja égetni. Nagyot kiáltott, felriadt, aztán odaült Xerxész mellé, és elbeszélte, mit látott álmában, majd hozzátette: *„...itt most isteni akarattal van dolgunk... úgyhogy az én meggyőződése is megváltozott...”*

Miközben Xerxész a hadjárat előkészületeivel foglalkozott, még egy harmadik álmot is látott, amelyet a mágusok úgy értelmeztek, hogy az egész földkerekségre vonatkozik, és azt jelzi, hogy Xerxész az egész emberiséget le fogja igázni. Ez az álomlátás pedig a következő volt. Xerxész úgy látta, hogy egy olajágból font koszorú van a fején, és az olajágból fakadó gallyak árnyékba borítják az egész földet, aztán egyszerre eltűnik a koszorú a fejről.

– Negusi – szoltam reggel, és csomagolni kezdtem. – Megyünk vissza Addisz-Abebába.

– No problem! – válaszolta szolgálatkészen és elmosolyodott, kivillantva fantasztikusan fehér fogait.

Xerxész

Amikor már újra Addisz-Abebában voltunk, ez a jelenet, ugyanúgy, mint a Hérodotosznál olvasható éjszakai látomás, újra és újra fölrémlett előttem. Üzenete pesszimista, végzetszerű: az ember nem választhatja meg cselekedeteit. Magában hordja a sorsát mintegy genetikai kód gyanánt – oda kell mennie, azt kell tennie, amire végzete ítélte. Ez a végzet ugyanis a Legmagasabb Lét, a mindenütt jelenvaló, mindent megszervező Kozmikus Rendező Erő. Senki sem áll a végzet fölött, még a Királyok Királya sem, sőt még az istenek sem. A Xerxész álmában megjelenő látomás ezért nem isteni alakban jelenik meg, az istennel ugyanis lehet egyezkedni, lehet nem meghallgatni a tanácsát, próbálkozni lehet

esetleg a becsapásával is – a végzettel mindezt lehetetlenség megtenni. Anonim módon jelenik meg, név nélkül, határozott vonások nélkül, csupán figyelmeztet, utasít vagy fenyeget.

Mikor teszi ezt?

Az ember, akinek egyszer s mindenkorra meg van írva a sorsa, annyit tehet, hogy megfejt, és pontról pontra végrehajtja ezt a megírt forgatókönyvet. Ha rosszul értelmezi, vagy megpróbál rajta változtatni, nos, ekkor jelenik meg az a bizonyos látomás-végzet, s előbb csak megfenyeget az ujjával, s ha ez nem elég, szerencsétlenséget, büntetést zúdít a kevélykedő fejére.

A megmaradás feltétele ekkor a végzet iránt tanúsított alázat. Xerxész előbb elfogadja a neki szánt szerepet, ez pedig nem más, mint az, hogy bosszút kell állnia a görögökön, amiért semmibe vették a perzsákat és az ő apját. Hadat üzen hát a görögöknek, megesküszik, hogy addig nem nyugszik, amíg el nem foglalja és fel nem perzseli Athént. Később aztán, észérvekre hallgatva, megváltoztatja véleményét, elfojtja magában a háború ötletét, elhalasztja az inváziót, meghátrál. Csakhogy ekkor megjelenik álmában a látomás: – Te örült! – mintha ezt mondaná. – Ne ingadozzál, a te végzeted az, hogy csapj le a görögökre!

Xerxész kezdetben igyekszik figyelmen kívül hagyni, csalóka álomképnek tekinteni az éjszakai incidenst. Csakhogy ezzel még jobban felbosszantja, felháborítja a látomást, amely megint ott terem Xerxész trónja, ágya mellett, de most már igazán dühösen és fenyegetően. Xerxész tehát segítséget keres, mert nem biztos benne, hogy véletlenül nem az örület kerülgeti-e a ránehezedő felelősség súlya alatt, hiszen olyan döntést kell hoznia, amely az egész világ sorsát eldönti, méghozzá, mint később kiderül, évezredekre dönti el. Hívatja hát nagybátyját, Artabanoszt, s így fordul hozzá: – Segíts! Artabanosz előbb azt ajánlja neki, hogy ne is figyeljen az álomra: arról álmodunk, amin nappal töprengünk, ez minden. Vagyis bolondság az álmokkal törődni.

Csakhogy a királyt ez nem győzi meg – az éjszakai látomás nem hagyja őt békén, ellenkezőleg, egyre tolakodóbbnak és kérlelhetetlenebbnek mutatkozik. Végül még a józan eszű, bölcs, kételkedő, racionálisan gondolkodó Artabanosz is meghátrál a látomás előtt sőt, nem csupán meghátrál, de kételkedőből a látomás-végzet elszánt szószólójává, parancsának végrehajtójává válik: – Támadjuk meg Hellaszt? Induljunk! De máris! Az ember a dolgok és a szellemek hatalma alatt áll, itt pedig azt látjuk, hogy a szellemek hatalma erősebb, mint a dolgoké.

A közönséges, hétköznapi perzsa vagy görög ember Xerxész éjszakai látomásai kapcsán ezt gondolhatja: – Egek, ha egy ilyen hatalmas ember, a Királyok Királya, a világ ura csupán játékszer a végzet kezében, mi vagyok akkor én, szürke kisember, gyarló porszeme a földnek! És vigaszra lel, megkönnyebbül, sőt bizakodóvá válik ettől a történettől.

Furcsa alak ez a Xerxész. Bár egy ideig ő a világ ura (szinte az egész világé, kivéve két várost, Athént és Spártát, ami nem hagyja nyugodni), mégis keveset tudunk róla. Harminckét éves korában kerül trónra. Az abszolút hatalom vágya fűti – mindenben és mindenkin uralkodni akar. (Eszembe jut itt egy riportnak

a címe, bár a szerző nevére, sajnos, nem emlékszem: „Anyu, mikor lesz az, hogy mindenünk meglesz?”) Ez az, ami Xerxészt élteti: ő is mindent szeretne. Senki sem száll szembe vele, merthogy a fejével játszik, aki nem ért vele egyet. Csakhogy az ilyen légkörben, a hangtalan egyetértés légkörében elég egyetlen ellenvetés ahhoz, hogy az uralkodót nyugtalanság, elbizonytalanodás kerítse hatalmába. Ez történik most is Artabanosz véleménye kapcsán. Xerxész annyira elvesztette bátorságát, annyira elbizonytalanodott, hogy hallgatott Artabanoszra, és meghátrált. Ezek azonban mind olyan problémák, viták és bizonytalanokdások, amelyek emberek között zajlanak. Csakhogy ebbe a földi világba most belép a Legfelső, Döntő Erő, s ettől kezdve mindenki az ő hangját követi. A sorsnak be kell teljesednie, a végzetet nem lehet sem megváltoztatni, sem elkerülni, még akkor sem, ha szakadékba vezet.

Xerxész tehát, a végzet parancsát követve, elindul a háborúba. Tudja, mi az ő legnagyobb ereje, Ázsia, az egész Kelet ereje – a megszámlálhatatlanul nagy embertömeg, amely már a súlyával, a lendületével is összemorzsolja, összezúzza az ellenséget. (Eszembe jutnak bizonyos, első világháborús jelenetek: Mazóviában az orosz tábornokok a német állások ellen egész ezredeket küldtek rohamra úgy, hogy csak a katonák egy részének volt puskája, az is töltény nélkül.)

Előbb négy évig hadserege kialakításával foglalkozik – a világ legnagyobb hadserege ez, a birodalom minden népe, minden törzse és klánja ott van. A hadjárat résztvevőinek felsorolása is több oldalt tölt meg Hérodotosz művében. Ő úgy véli, hogy az egész had – a gyalogság, a lovasság, a hajók legénysége – több mint ötmillió főt tett ki. Hérodotosz túlzott. De még így is hatalmas sereg volt ez. Hogyan lehet ezt élelmezni? Itatni? Az emberek és az állatok útközben egész folyókat ittak ki, csak az üres meder maradt utánuk. Valaki megemlíti, hogy Xerxész szerencsére csak egyszer evett naponta. Ha a király, s vele együtt az egész had naponta kétszer evett volna, egész Thrákia, Makedónia és Hellasz pusztasággá vált volna, a helyi lakosság mind éhen pusztult volna.

Hérodotoszt lenyűgözi a hadsereg vonulásának látványa, az egész, szédítő emberfolyam, az állatok, felszerelések, öltözékek, fegyverzetek gazdagsága, minthogy minden népnek, törzsnek saját öltözéke van, s így leírhatatlanul sokszínű, tarka egyveleget alkotnak. A menet középpontjában ... *haladt Zeusz nyolc fehér ló vont a kocsija, mellette, a gyeplőt kezében tartva, gyalogolt a kocsis, mert erre a kocsira nem ülhet fel senki emberfia. Aztán következett a nészaioni lovak vont a fogatán maga Xerxész... Mögötte ezer lándzsás vonult,... majd ezer válogatott perzsa lovas jött, a lovasok után pedig tízezer válogatott perzsa gyalogos.* Ezek csak úgy ragyogtak a sok aranytól. És vittek magukkal szekereken ágyasokat és nagy számú, díszesen öltözött szolgát is. Mögöttük aztán rendezetlen tömegben tódult a számtalan törzsből való katonák serege.

Ne tévesszen meg azonban bennünket ennek a háborúba vonuló seregnek a sokszínűsége. Ez nem népünnepély, nem vásári felvonulás. Ellenkezőleg. Hérodotosz följegyezi, ...*hogyan hajszolják korbáccsal a sereget, mert ez a vonulás... szünet nélkül tartott.*

Szerzőnk nagy figyelemmel kíséri a perzsa király viselkedését. Xerxész szélsőyes, kiszámíthatatlan természetű ember; csupa ellentmondás, leginkább Sztavroginra emlékeztet.

Éppen Szardiszba tartott seregével együtt ...amikor meglátott egy elragadóan szép platánfát, felékesítette aranydíszekkel, és rábízta az egyik „halhatatlanra”. Még tart az útközben látott szép platánfa fölötti elragadtatás, amikor hírül hozzák, hogy a hellészpontoszi szorosban egy hatalmas tengeri vihar tönkretette, szétzaggatta azokat a hidakat, amelyeket azért építtetett, hogy az általa Hellasz ellen vezetett hadsereg át tudjon kelni Ázsiából Európába. Amikor Xerxész értesült róla, haragra gerjedt, és megparancsolta, hogy mérjenek háromszáz korbácsütést a Hellészpontoszra, és dobjanak egy pár bilincset is a tengerbe. Sőt, azt is hallottam, hogy a bilincsek mellé bélyegzővasakat is adatott, hogy szégyenbélyeggel jelölje meg a Hellészpontoszt. Azt is elrendelte, hogy a tengert ostromozó emberek a következő barbár és istentelen szavakat kiabálják: „Te keserű víz! Ezt a büntetést méri rád urad, amiért bántottad őt, holott ő igazán nem ártott neked. De Xerxész királyunk mégiscsak átkel rajtad, akár akarod, akár nem. Méltán nem áldoz neked egyetlen ember fia sem, mert nem vagy más, csak zavaros és sós vízáradat.” Miután Xerxész így megbüntette a tengert, a hídépítők felügyelőit lefejeztette.

Nem tudjuk, mennyi fejet vágatót le. Nem tudjuk, hogy a fővesztésre ítélt építők vajon alázatosan a bárd alá tartják-e a nyakukat, vagy térdre borulva kegyelemért könyörögnek-e. Borzalmas vérengzés lehetett ez, hiszen az ilyen hidakat ezrek és ezrek építették. A parancsok mindenesetre megnyugtatják Xerxészt, s lassan visszanyeri lelki egyensúlyát. Emberei új hidakat emelnek, a mágusok pedig jelentik, hogy a jövőre vonatkozó összes jóslat sikert ígér.

A király örvendezik, indítaná tovább a sereget, amikor elébe járul a barátságát élvező lüd Püthiosz, s a következő kegyet kéri tőle: „Uram! Őt fiam van, akiket mind magaddal viszel a hellén háborúba. Könyörülj meg, királyom, öregkoromon, és bocsásd el seregedből a legidősebbet, hogy legyen gondozója magamnak és javaimnak. A másik négyet vidd magaddal, és kívánom, hogy minden tervedet valóra váltva térj majd haza!”

E szavakra Xerxész újra haragra gerjed: „Te gonosz ember!... még a fiadról merészelsz beszélni! Hiszen te a rabszolgám vagy, akinek az volna a dolgod, hogy házad egész népével és a feleségeddel kövess engem!”... Így szólván megparancsolta az ilyen szolgálatra rendelt embereinek, hogy keressék meg Püthiosz legidősebb fiát, hasítsák ketté a testét, az egyik részt tegyék ki az út jobb oldalára, a másikat a balra, és köztük vonuljon el a hadsereg.

Így is történt.

A végeláthatatlan emberfolyam korbácsok suhogásától kísérve vonult, s a katonák látták az út két oldalán Püthiosz legidősebb fiának véres maradványait. Hol lehet most Püthiosz? A testmaradványok mellett áll? Melyik részüknél? Hogyan viselkedik, amikor Xerxész közeledik kocsiján? Milyen az arckifejezése? Ezt nem tudhatjuk, hiszen rabszolga lévén, földre szorított arccal kell térdelnie.

Xerxészt mindvégig a bizonytalanság érzése gyötri. Egy pillanatra sem tud tőle megszabadulni. Próbálja ugyan kevéséssel, göggel palástolni mindezt, s hogy erősebbnek, belsőleg szilárdabbnak, magabiztosabbnak érezze magát, szárazföldi és tengeri seregszemlét tart. A hatalmas embertömeg önmagában is imponáló, lélegzetelállító lehet. Az íjából egyszerre annyi nyilat lőnek ki, hogy azok eltakarják a napot. A megszámlálhatatlanul sok hajótól nem látni az öböl vizét: *Amikor Abüdoszba értek, Xerxész szemlét akart tartani a teljes sereg fölött. Parancsára az abüdosziak már előre faragtak neki egy fehér márvány trónszéket, és felállították egy domb tetejére. Ebbe ült Xerxész, és megszemlélte szárazföldi seregét és hajóhadát. Majd kifejezte azt a kívánságát, hogy hajóversenyt szeretne látni... Örült Xerxész a verseny és a sereg látványának. Amikor látta, hogy hajói beborítják a Hellészpontoszt, és katonái tömege ellepi az egész partot és az abüdoszi síkságot, boldognak mondta magát, majd sírva fakadt.*

Sír a király?

Nagybátyja, Artabanosz a síró Xerxész láttán így szólt: *„Hogy lehet az, királyom, hogy épp a fordítottját csinálod, mint néhány pillanattal ezelőtt? Akkor boldognak mondtad magad, most meg sírsz!”* *„Igen – válaszolta Xerxész –, mert elfogott a szánalom. Elgondoltam, hogy milyen kurta is az emberi élet, s hogy ennyi ember közül száz év múlva egyetlen egy sem él már.”*

Ez az életről és halálról folyó beszélgetés még jó ideig tart köztük, majd a király visszaküldi idős nagybátyját Szuszába, ő maga pedig, megvárva a hajnalt, elrendeli az átkelést a Hellészpontoszon át a túlpartra – Európába. *Midőn a nap felkelt, Xerxész aranykehelyből áldozati italt öntött a vízbe, és a naphoz fohász-kodott, hogy ne érje semmi csapás, átkelhessen Európába, és elérjen Európa legvégűs határáig.*

Xerxész hadserege, miközben kiitta az útjába akadó folyókat, megette az összes fellelhető ételmet, folyton az Égei-tenger északi partvonalára mentén haladva, eléri Thrákiát, Makedóniát, Thesszaliát, s eljut Thermopülaiba.

Thermopülaikról minden gyerek tanul az iskolában, általában egy egész órát szentelnek neki a tanárok, a tanulóknak kis térképeket kell rajzolniuk, esetleg még dolgozatot is írnak, és érettségire puskát készítenek a témából.

Thermopülaik keskeny szoros, átjáró a tenger és egy magas hegy között, északnyugatra a mai görög fővárostól. Aki beveszi ezt az átjárót, az előtt nyitva az út Athénig. Jól tudják ezt a perzsák is, de a hellének is. Ezért vívnak majd itt elkese-redett ütközetet, amelyben minden hellén harcos elesik, de a perzsák veszteségei is hatalmasak lesznek.

Xerxész kezdetben arra számított, hogy a Thermopülaik védő maroknyi hel-lén a gigantikus méretű perzsa hadsereg láttán egyszerűen elmenekül, ezért hát nyugodtan várta, hogy ez bekövetkezzék. Csakhogy a Leónidasz vezette görögök nem vonulnak vissza. Az egyre türelmetlenebb Xerxész erre *...lovass felderítőt küldött, hogy kilesse, hányan vannak a hellének és mit csinálnak... a perzsa megfigyelte, hogy egyesek testgyakorlatokat végeznek, mások meg a hajukat fésülgetik. Ezen a látványon nagyon elcsodálkozott, aztán megszámlolta, hányan vannak, majd amikor mindent pontosan végignézett, nyugodtan visszalovagolt. Senki nem üldözte,*

rá sem hederítettek. Visszatérően jelentette Xerxésznek, amit látott. Xerxész azonban, végighallgatván a felderítőt, nem tudta felfogni, hogy ezek az emberek élethalálharcra készülődnek...

Az ütközet több napja tart, de a mérleg nyelvét csak egy áruló tudja kibil-lenteni, aki megmutat a perzsáknak egy hegyeken át vezető rejtett ösvényt. A perzsák bekerítik a helléneket, akik mind odavesznek. Az ütközet után Xerxész a hullákkal borított csatatéren járkál, Leónidasz holttestét keresi: *...végignézte a holttesteket. Amikor Leónidaszhoz ért,... megparancsolta, hogy vágják le és tűzzék karóra a fejét.*

Xerxész az összes ezután következő csatát elvesztette. Mivel félt tőle, hogy a hellének az iónok tanácsára vagy a maguk elhatározásából a Hellészpontoszhoz eveznek, és szétrombolják a hajóhidakat, s akkor ő Európában reked, és életve-szélybe kerül, úgy döntött, hogy elmenekül.

És valóban elmenekül, otthagyja a csatateret még a háború befejezése előtt. Visszatér Szuszába. Harmincegynehány éves ekkor. Még tizenöt éven át lesz a perzsák királya. Keveset tudunk ezekről az évekről. Perszepoliszi palotájának építésével foglalkozik. Lehet, hogy kiégett embernek érezte magát? Lehet, hogy depresszióba esett? Mindenesetre eltűnt a világ szeme elől. Elhamvadtak benne a világalomról, minden és mindenki leigázásáról szőtt álmok. Állítólag már csak a nők érdekelték: épített nekik egy pompás, nagy háremet, amelynek romjait magam is láttam.

Ötvenhat éves volt, amikor 465-ben megölte őt Artabanosz – a királyi őrség parancsnoka. Ugyanez az Artabanosz Xerxész öccsét, Artaxerxészt ajánlotta királynak, aki aztán később megölte Artabanoszt egy a palotában köztük támadt harcban. Artaxerxész fiát – II. Xerxészt – 425-ben a fivére, Szogdianosz ölte meg, aki később II. Dareiosz kezétől esett el, és így tovább és így tovább.

Athén esküje

Mielőtt azonban Xerxész elhagyja Európát, és vesztesként, a kimerültségtől, betegségektől és éhezéstől szédelő egységeivel együtt visszatér Szuszába (*Bármilyen néphez, bármilyen tájakra ért a menet, a katonák elraboltak és felfaltak minden élelmet, megették a frissen levágott fűvet, magukba tömték a szelíd és a vadon nőő fák letépett kérgét és leveleit, semmit nem hagytak meg éhségükben. Közben ragályos betegség és vérhasjárvány tört ki soraikban, úgyhogy sokan elpusztultak. Xerxész a betegeket azokban a városokban hagyta, amelyeken keresztülvonult*), nos, mielőtt mindez bekövetkezik, sok minden történik, és sok vér ömlik még.

Hiszen tart még a háború, amelyben Perzsiának le kellene győznie Görögországot, s akkor Ázsia az uralma alá hajtaná Európát, a zsarnokság legyőzné a demokráciát, a rabszolgaság leszámolna a szabadsággal.

Kezdetben minden jel arra mutat, hogy ez fog bekövetkezni, hogy valóban ez lesz. A perzsa hadsereg száz meg száz kilométert tesz meg Európában anélkül, hogy bármiféle ellenállásba ütköznék. Mi több – egy sor kicsiny görög államoc-

ka, attól való félelmében, hogy ekkora hadsereg győzelme úgyszólván elkerülhetetlen, harc nélkül megadja magát, és átáll a perzsákhoz. Így aztán Xerxész hadserege, amint halad előre, még hatalmasabb, még népesebb lesz. Igen, Xerxész, átjutván a thermopülai szoroson, eléri Athént. Elfoglalja és fölégeti a várost. Ám, jóllehet Athén romokban áll, Hellasz létezik – az országot megmenti Themisztoklész zsenialitása.

Themisztoklészt választották ugyanis Athén parancsnokává, méghozzá igen nehéz pillanatban, feszült légkörben, mert már köztudomású volt, hogy Xerxész inváziót készít elő. Ugyanebben az időben Athén komoly pénzt kap Laureionban lévő ezüsbányái jövedelméből. A populisták és a demagógok azonnal vitorláikba fogják a szelet, s kiadják a jelszót: szétosztani a pénzt „mindenkinek egyformán”! Végre mindenkinek lesz valamije, mindenki erősnek és elégedettnek fogja érezni magát.

Themisztoklész azonban józanul és bátran viselkedik: – Athéniak, kiáltja, térjetelek észre! Hiszen végveszély fenyeget bennünket. Egyetlen menedékünk, ha ebből a pénzből, ahelyett, hogy széosztanánk, erős hadiflottát építünk, s azzal feltartóztatjuk a perzsa áradatot!

Hérodotosz ennek az ókori nagy háborúnak az egész képét a kontrasztokra építi: egyfelől azt látjuk, hogy keletről hatalmas, mindent elsőprő had – kegyetlenül kordában tartott, a király-úrnak, király-istennek engedelmesködő vak erő – indult útnak. Másfelől ott a szétaprózott, békétlen, belső konfliktusokkal, vitákkal, sértődésekkel teli görög világ, amely törzsekből, független városokból áll, s még közös irányítása, közös állama sincs. Ebből a heterogén képződményből két központ emelkedik ki – Athén és Spárta –, s a köztük lévő bonyolult viszonyok, egyezségek állnak az ókori Hellasz egész történelmének tengelyében.

Ebben a háborúban két ember áll egymással szemben. A maga abszolút hatalmát öntudatosan viselő, fiatal Xerxész, és a nála idősebb, saját igazában biztos, gondolataiban és tetteiben egyaránt bátor Themisztoklész. Helyzetük összehasonlíthatatlan – Xerxész uralkodik, önhatalmúan parancsokat osztogat, Themisztoklésznek minden parancsotlás előtt ki kell kérnie a neki csupán névlegesen alárendelt parancsnokok beleegyezését s az egész nép jóváhagyását. Kettejük szerepe is eltérő: egyikük egy hatalmas, lavinaként hömpölygő sereget vezet, amely a végső győzelem kivívására siet, másikuk csupán *primus inter pares*, ideje jó részét érvelésekkel, bizonygatásokkal, az örökké gyűlésező, mindenről vitát nyitó görögök győzködésével tölti.

A perzsák közt nincs széthúzás – egyetlen dolog fontos nekik: hogy a király elégedett legyen. Olyanok, mint Mickiewicz *Ordon-erődjének* orosz katonái, akik meghalni is készek, csak fölvidíthassák a dühös cárt. A görögök ezzel szemben folyton ingadoznak; egyfelől szorosán kötődnek a saját érdekeik, saját törekvéseit képviselő szűkebb hazájukhoz, városállamukhoz, másfelől összeköti őket a közös nyelv, a közös istenek és az ugyan ködös, ám néha mégis nagy erővel jelentkező, tágabb értelmű, görög patriotizmus érzése.

A háború két fronton zajlik: szárazföldön és tengeren. A szárazföldön a perzsák, Thermopülei bevétele után, sokáig nem ütköznek ellenállásba. Flottájuk azonban egyre gyakrabban él át drámai pillanatokot. Először is, nagy veszteségeket szenved a tengeri viharok következtében. A hirtelen támadt szélviharok a perzsa hajókat a part menti sziklákra vetik, ott aztán apró szilánkokra törnek, a legénység pedig a vízbe fullad.

Kezdetben a görög flotta még kisebb veszélyt jelent, mint a viharok. A perzsák hajóhada többszöröse a görögökének, s ez a túlsúly bizony hatással van a hellének magatartására; időről időre pánikba esnek, elvesztik harci kedvüket, és menekülésre gondolnak. Általában sem született öldöklők. A katonáskodás nem a kenyerük. Ha esély mutatkozik arra, hogy ne kerüljön sor egy-egy összecsapásra, azonnal élnek a lehetőséggel. Előfordul, hogy egy ütközet elkerülése érdekében akár a világ végére is elmennek. Hacsak nem egy másik görög az ellenfél – olyankor nekikeseredett dühvel ugranak egymásnak.

Most is az történik, hogy a perzsák nyomására a görög flotta egyre csak hátrál. Themisztoklész, a görögök parancsnoka, ahol és amennyire képes, igyekszik őket visszatartani. – Tartsatok ki, buzdítja a hajók legénységét, próbáljátok megtartani pozícióitokat! Van úgy, hogy hallgatnak rá, de nem mindig. A hátrálást nem hagyják abba, végül az Athén közelében lévő szalamiszi öbölben találnak menedéket. Itt a görög hajók kapitányai biztonságban érzik magukat. Az öböl bejárata annyira szűk, hogy a perzsa király, a maga hatalmas flottájával, kénytelen elgondolkodni azon, hogy bemerészkedjen-e az öbölbe.

Most Xerxész is gondolkodik, Themisztoklész is gondolkodik. Xerxész így töpreng: bemenjek vagy ne? Themisztoklész pedig így: becsalogatom Xerxészt a kis öbölbe, amelynek olyan kicsi a felülete, hogy a perzsák nem tudják majd kihasználni számbeli fölényüket, van hát esélyem a győzelemre. Xerxész ezt gondolja: győzni fogok, mert a tengerparton felállítatom a trónomat, beleülök, a perzsák meglátják, hogy királyuk figyelni őket, s oroszlánként fognak küzdeni! Themisztoklész még nem tudja, mit gondol Xerxész, ezért, hogy biztosan becsalogassa a perzsákat az öbölbe, cselhez folyamodik: a perzsa táborba küld egy embert előre megbeszélte üzenettel. *Ezt az embert Szikinnosznak hívták, s Themisztoklész háza népéhez tartozott: gyermekeinek volt a nevelője... Szikinnosz odavezette a bárkán, és a parancs szerint a következőket mondta a barbár vezéreknek: „Engem az athéniak hadvezére küldött ide a többi hellén tudta nélkül (mert ő titokban a király pártján van, és azt szeretné, ha ti győznétek, és nem a hellének). Azt üzeni nektek, hogy a hellének, akiken úrrá lett a félelem, szökést terveznek, így hát most nektek páratlan alkalmatok nyílik rá, hogy fényes győzelmet arassatok felettük, ha nem engeditek őket elmenekülni. Mert megszűnt köztük az egyetértés, nem tudtak nektek ellenállni, és látni fogjátok, hogyan támadnak hajóikkal egymásra azok, akik mellettetek állnak, és azok, akik nem.” Így beszélt, aztán eltávozott.*

*

Themisztoklész jó pszichológusnak bizonyult. Tudta, hogy Xerxész, mint minden uralkodó, hiú ember, márpedig a hiúság elvakít, megfosztja a józan ítélőképességtől. Ezúttal is ez történt. Xerxész, ahelyett, hogy távol tartaná magát egy

olyan csapdától, mint amelyet nagy flotta esetén egy kis öböl jelent, felbuzdulva a görögök viszálykodásáról szóló hírtől, parancsot ad flottájának, hogy hajózzon Szalamiszhoz, zárja el a görögök menekülési útvonalát. A perzsák éjszaka, a sötétség leple alatt hajtják végre ezt a manővert.

Azon az éjszakán, amikor a perzsák lopva, csöndben az öbölhöz közelítenek, a mit sem sejtő görögök között újabb veszekedés támad: *A Szalamisznál állomásozó helyén vezérek közben hevesen vitatkoztak. Még nem tudták, hogy a barbárok hajói körülfojták őket, s azt hitték, az ellenség most is ugyanott van, ahol napközben látták.*

Amikor tudomást szereznek a perzsák közeledéséről, előbb el sem akarják hinni, végül aztán mégiscsak tudomásul veszik, és Themisztoklész lelkesítésére készülni kezdenek a harcra.

Az ütközet hajnalban veszi kezdetét, így hát Xerxész, aki a Szalamisszal szemközt Aigaleósz nevű hegy lábánál elhelyezett trónjáról mindent láthat, *...ha bátor haditettét látott, írnokával feljegyeztette a hajó kapitányának és városának a nevét.* Xerxész hisz a győzelemben, s a csata után ki akarja tüntetni a hősokeket.

A világirodalomban előforduló legkülönbébb csataleírásoknak van egy közös nevezőjük – hatalmas káosz, óriási zűrzavar, kozmikus méretű rendetlenség képét nyújtják. Még a legjobban előkészített csatáról is elmondható, hogy az összecsapás pillanatában véres, lüktető gomolyaggá alakul, amelyet nehéz áttekinteni, s amelyet nehéz irányítani. Némelyek rohannak, hogy megöljék az ellenfelet, mások azt nézik, hogyan kerülhetnék el a csapást, vagy legalább hogyan ugorhatnának félre, s mindez ordítások, jajkiáltások, sikoltások, fejetlen kavarodás, lárma és füst közepette zajlik.

Így volt ez Szalamisznál is. Míg két ember birkózásában van valamiféle hajlékonyság, sőt kecsesség, addig két, fahajókból álló, ezeryi evező segítségével mozgatott flotta összecsapása olyan lehetett, mint egy hatalmas tartály, amelybe valaki több száz ügyetlen mozgású, esetlenül egymás hegyén-hátán mászó, összegabalyodott tarisznyarákot hajított volna. A hajók egymásnak csapódtak, az egyik felfordult, a másik egész legénységével együtt a mélybe süllyedt, volt, amelyik megpróbált kihátrálni, másutt néhány végérvényesen egymásba ékelődött, összegubancolódott hajó forgolódott, megint másutt egy hajó meg akart fordulni, hogy kisorsranjon az öbölből, az általános zűrzavarban görög támadt görögre, perzsa perzsára, mígnem órákkal később, e tengeri pokol befejezéseként, a perzsák tudomásul vették a vereséget, s azok, akik közülük nem süllyedtek el, akik életben maradtak – elmenekültek.

Xerxész első reakciója a félelem volt. *Először is elküldi Perzsiába az ágyasaitól született néhány fattyú gyermekét, akik vele voltak... Fiait a pédaszoszi Hermotimosz őrizetére bízta, ő volt a király első heréltje.*

Ennek az embernek a sorsa nagyon érdeklő Hérodotoszt, részletesen ír hát róla: *Hermotimoszt korábban súlyos sérelem érte, amiért olyan kegyetlen bosszút állt, amelyet tudomásunk szerint még egyetlen ember sem. Az ellenség kezébe került hadifogolyként, és eladták egy Panióniosz nevű khioszi embernek, aki a legistentelenebb módon lett gazdaggá. Szép testű fiatal fiúkat vásároltatott össze, majd kiheréltette és jó pénzen eladatta őket a szardiszi és az epheszosi piacon. A barbárok ugyanis többre*

tartják a megbízható herélteket, mint azokat a fiúkat, akik nem veszítették el férfiasságukat. Panióniosz tehát ebből élt, és számos fiút kiheréltetett, köztük Hermotimoszt is. Mindazonáltal Hermotimosz sorsa nem alakult rosszul, mert egyéb ajándékok közt Szardiszba került a királyhoz, s idő múltán Xerxész őt kedvelte a legjobban valamennyi heréltje között.

Amikor a király az Athén elleni hadjárat szervezésére Szardiszba ment, Hermotimosz valamilyen ügyes-bajos dologban a Müszia Atarneusz nevű vidékre utazott, ahol khiosziak laktak, és összetalálkozott Panióniosszal. Nyomban felismer-te, hosszasan, nyájasan elbeszélgetett vele, beszámolt róla, hogy milyen jól megy a sora, s hogy ezt neki köszönheti. Aztán azt mondta, hogy bőségesen gondoskodna Paniónioszról, ha áttelepülne Szardiszba egész háza népével. Panióniosz örömmel fogadta az ajánlatot, és feleségestül-gyermekestül Szardiszba költözött. Hermotimosz aztán valamennyiüket elfogatta, s így szólt: „Te nyomorult gazember, aki a legalja-sabb mesterségből lettél gazdaggá! Mondd, mit vétettem én ellened vagy a családod bármelyik tagja ellen, hogy belőlem, aki férfi voltam, ilyen emberi roncsot csináltál? Azt hitted, hogy a nagy istenek előtt rejtve maradnak aljas tetteid? Nos, az égi igazság a kezemre juttatott, és most zokszó nélkül ki kell állnod azt a büntetést, amelyet rád mérek.” Keserű szavai után előhozatta Panióniosz gyermekeit, és arra kényszerítette az apát, hogy herélje ki őket, sorban mind a négy fiút. Panióniosz kénytelen volt engedelmessé válni, s ekkor Hermotimosz a fiúkra parancsolt rá, hogy heréljék ki az apjukat. Így állt bosszút Hermotimosz Paniónioszon.

Bűn és bűnhődés, sérelem és bosszú, előbb vagy utóbb, de mindig párban jár. Az egyes emberek és a nemzetek közötti viszonyokban egyaránt. Aki elsőnek kezd háborúzni, vagyis Hérodotosz szerint bünt követ el, azt végül – vagy azonnal, vagy bizonyos idő elteltével – utoléri a bosszú, a büntetés. Ez a viszony, ez a visszacsatolás a sors, a visszafordíthatatlan végzet legmélyebb értelme.

Panióniosz már megtapasztalta ezt, most Xerxészen a sor. A Királyok Királya esetében a dolog bonyolultabb, hiszen ő egyúttal egy nép, egy birodalom jelképe is. Szuszában a perzsák, amikor híret veszik hajóhaduk szalamiszi vereségének, nem a ruháikat tépik meg, hanem királyukért reszketnek, nehogy valami baj érje. Ezért, amikor Xerxész visszatér Perzsiába, bevonulása ünnepélyes és pompázatos – az emberek örvendeznek és megkönnyebbülten sóhajtanak fel; ugyan mit számít a sok ezer halott, a darabokra tört hajók tömege, az a legfontosabb, hogy a király él és újra velünk van!

Xerxész elmenekül Hellaszból, de hadserege egy részét hátrahagyja. A csapatok vezérévé Dareiosz vejét, saját unokafivérét, Mardonioszt nevezi ki.

Mardoniosz kezdetben óvatos. Először is, sietség nélkül, nyugodtan várakozik egész télen Thesszáliában. Aztán követeket küld különféle jóshelyekre, hogy megismerje azok jóslatait. Mardoniosz tüzetesen tanulmányozta a jóslatokat, majd követet küldött Athénba: a makedón Alexandroszt... mert Alexandrosz rokonságban volt a perzsákkal... Mardoniosz azt remélte, hogy egy ilyen követtel megszerezheti az athéniak jóindulatát, akiről azt hallotta, hogy sokan vannak és bátrak. Azt meg egye-nesen tudta róluk, hogy elsősorban ők okozták a perzsák tengeri vereségét. Úgy számított, hogy ha sikerül megszereznie a barátságukat, könnyen a kezébe kerülhet a tengerek felet-

ti uralom – ami valóban így is történt volna –, a szárazföldön pedig úgyis ő az erősebb. Egyszóval arra számított, hogy ilyen módon könnyen a hellének fölé kerekedhet.

Alexandrosz megérkezik Athénba, próbálja meggyőzni a város lakóit, hogy ne háborúzzanak a perzsákkal, próbáljanak inkább egyezségeket kötni a perzsák királyával, különben elpusztulnak, mert a király hatalma minden emberi mértéket meghalad, és nagyon messzire ér a keze.

Az athéniak azonban ilyen választ adtak neki: „Magunk is jól tudjuk, hogy a médek hatalma jóval nagyobb a mienknél, fölösleges erre figyelmeztetni bennünket. De mi ragaszkodunk a szabadságunkhoz, és az utolsó leheletünkig harcolni fogunk érte... Jelentsd meg tehát Mardoniosznak, hogy az athéniak azt üzenik: amíg a nap megtartja a pályáját, amelyen most jár, addig semmiféle szövetségre nem lépünk Xerxésszel, hanem harcolni fogunk ellene, kitartóan, bízva az istenekben és a hőeszokban, akiket ő semmibe vett, akiknek szentélyeit és képmásait felperzselte.”

Az Athénba érkezett spártai követeknek pedig, attól való félelmében, hogy azok egyezsége lépnek a perzsákkal, ezt mondta: „...ismeritek az athéniak meggyőződését, hogy nincs az a kincs a világon, nincs az az elragadó és termékeny vidék, amelyért hajlandók lennének a perzsák pártjára állni és szolgaságba dönteni Hellaszt... Tudjátok meg tehát, ha eddig nem tudtátok volna, hogy amíg egyetlen athéni él a földön, nem kötünk semmiféle egyezségeket Xerxésszel.”

E szavak után Alexandrosz és a spártaiak elhagyták Athént.

(A Hérodotosz-idézetek az Európa Könyvkiadó által 1989-ben Muraközy Gyula fordításában kiadott *A görög-perzsa háború* című könyvből valók.)

(Folytatjuk)

Fordította: Szenyán Erzsébet

Kovács András Ferenc

Kavafisz-átiratok

Polükratész, Szamosz türannosz

*„Amaszisz üzeni Polükratésznek: bármennyire is
jólesik hallanom, hogy kedves barátomnak jól megy
sora, nekem a te nagy szerencséd sehogy se tetszik,
mert tudom, hogy az Isten irigy.”*

(Hérodotosz)

*Bármit üzent Amaszisz, Egyiptom fáraója –
örök szerencse védte, kísérte tetteit,
örök szerencse óvta, emelte őt magasba –
kényeztették, szerették a kedves istenek.*

*Szamosznak kényurává emelték őt, a kalmárt –
meghódította Leszboszt, Milétoszt is lebirta,
s legyőzte belső ellenségeit, a lázadó arisztokratákat,
akiket Lakedaimón és Korinthosz támogatott,
s hiába törtek trónusára, mert örök
szerencsefeji csakis szerencsefeji marad.*

*Amaszisz aggodalma hát alaptalan –
Szamosz alatta tengeri nagyhatalom lett.
Tiszteli, féli, csodálja a várost Iónia partja –
páratlan ékességeit, tömör falát,
a halhatatlan Héra templomát s főképp
hírhedt hajóhadát, frissen vert pénzeit,
gazdagságát s temérdek kincseit ősz Aiakész fiának.*

*Az óriás, számlálhatatlan, dús vagyion
már mind övé, a rettegett, dicső Polükratészé,
ki ritka bölcs, nagylelkű, pompakedvelő –
örök szerencse s messzi istenek kegyeltje ő.*

*Bármit üzent Amaszisz neki, bármit a régi barátja,
mert ma üzent neki végre Oroitész, Lüdia szatrapája:
Jöhet Szardeiszba hozzá, hogy meg szemlélje kincseit,
jöjjön Szardeiszba, megmutatja majd neki végre,
s ketten megosztják majd a féltve őrzött kincseket!*

*Indulni kell, az ügy nem tűr halasztást!
Tanácskoztak már Héra papjai,
s a jóslatkérők tegnap visszatértek
Klaroszból is meg Didümából is,
de bármilyen hírt hoztak épp Apollón szent jósdáiból,
sietni kell Szardeiszba, mert időnk lejár,
s a perzsa kincse ránk vár szerencsés pillanatban!*

*Polükratész, Szamosz türannosza,
most távozik pazar kíséretével –
bodros fején aranypánt, bíbor köpenyben elvonul
párás, reggeli fényben az új kikötő felé.
Végigtekint a flottán, a dokkokon s a gáton –
most büszke, most magasztos, szerencsésebb sosem volt,
mint most, mikor Szardeiszba megy Magnészián keresztül.*

*Bár óva intették az összes jóslatok,
és a barátai mind igyekeztek még lebeszélni –
csak elmegy Lüdiába... Pedig még drága lánya is
földültan, térdre borulva, zokogva kérlette,
hogy ne menjen el Oroitészhoz, s rimánkodott,
mert rossz jelenést látott... Álmában látta apját,
aki fenn lebegett ragyogó, delejes levegőben –
Zeusz tisztára mosta, s Héliosz kente be testét.*

*Badarság. Jó jel ez, ne képzelegj, kicsim!
Pont hozzám illő, kedvező előjel.*

*Hiába volt sok intelem, fohászkodás –
hiába, síró lánya sem volt képes visszatartani.
Már fölszállott a díszes Szamainára, egy ötvenevezősre,
s Mükalé hegyfokához hajózott pazar kíséretével.*

*Megérkezővén pedig a Maiandrosz folyónál
fekvő Magnésziába, a médek porfészkében
nem kincsekkel fogadta, csak rögtön elfogatta
a szörnyű kegyetlen Oroitész – s keresztre feszítettette
Polükratészt, Szamosz kevély türannoszáét.*

*Méltatlanul magához s nagyratörő terveihez,
csúfos halállal pusztult el Polükratész –
nagy istenek naiv, elkábitott kegyence.*

*És a keresztre fölfeszített uralkodón
beteljesült az álmom, a lánya látomása,
mert maga Zeusz mosta tisztára záporokkal,*

*ha néha hullva zengett, s tikkasztó napsütésben,
forró olajjal Héliosz maga kente meg őt,
amikor földi kínban verejtékezett a teste.*

*Aztán kiszenvedett, s föl is magasztosult.
Ím, elvégeztetett a tékozló Poliükratész –
amaz égi, örök szerencse hiszékeny, egyszülött fia.*

(1905. december)

Szofista Antiokheiából

*Még Antiokheiában sokszor kérleltem én Tükhét:
segítsen megragadnom földi szerencsém üstökét!*

*Habár gazdag házakhoz voltam ott elég bejáratos –
csak mint szabad magántanár, ki oktatásnak élvez fáradoz,*

*míg másnak rangot, állást, vagyont s ruhát (bíborszegélyűt) oszt
a Véletlen... Bejártam inkább Bübloszt meg Bérütoszt.*

*Sehol se volt jobb sorsom, s tengődve kértem még Tükhét,
hogy végre színről színre lássam őt, a városoknak égi védnökét,*

*s fordítsa jobbra életem, ha másnak annyi jót oszt!
Épp azévben lett király Szíriában Antiokhosz –*

*én meg földönfutó, vándorszofista, ki nem ér egy fél fügét,
s szídtam magamban (folyton változó) szeszélyéért Tükhét...*

*Börtönt türtem Szidónban, s koldultam már Gázában –
némult mellékszereplő a végzet színházában.*

*De Alexandriában sem leltem én a szebb jövőt ígért Tükhét,
ki többeket magasba emelt tengernyi vétkükért,*

*s engem vakká, beteggé tett, mert akire csak ránéz –
vakká lesz. Egyiptomba betört Antiokhosz Epiphanész.*

*A hír éppen Tükhé új templománál ért el engem –
vak koldust, a küszöbön... Tán a világ értelmetlen.*

(1909. április)

Hekatombaión havában

*Itt fekszik Iónathész, Anilaiosz fia,
ki legszebb volt az ifjak körében Iudaiában,
költői versenyekben s az öttusában első.
Kiváló volt, arányos, csodás atlétatermet –
nem érintheti többé, mert őt is elragadta
a járvány, mely tömeggel tarolt itt Iudaiában,
Hekatombaión havában.*

*(Hazugság s féligazság,
mint bármely sírfelirat! Másként fogalmazom meg.)*

*Itt fekszik Iónathész, ki szép és jó volt a földön.
Barátom volt, szerelmem, s elpusztult Iudaiában,
hisz Anilaiosz fia – fél héber, fél arámi –
dehát csak egy zsidó volt ő is, miképp a többi.
Őt is, miképp a többit, megölték Iudaiában,
amikor Epimanész, a gyűlölködő isten,
a mániákus örült, gyilkoltatott zsidókat,
s rabolt, őrvöngve tombolt Hekatombaión havában.*

(1910. október 25.)

Makedón politikák

*Most végre megnyugodhatunk... Habár fölháborító,
hogy áthajózik hozzánk Müsziából,
csak úgy átruccan Adramütteionból
hozzánk egy senkiházi, egy felelőtlen fráter,
ki nálunk máris ősi Antigonidának,
épp Perszeusz király sorsüldözött fiának
adja ki magát, s obskúrus személyét
nyilvánosan Philipposznak neveztetni –
s az alja népek persze rögtön elhiszik
reménykedőn, hisz Róma ellen szít a fickó lázadást,
s rokonszenves, hisz Róma ellen ő a felkelés vezére,
hisz ő a Püdnánál leverte és Latiumba hurcolt Perszeusz
fia, kit Pellában megkoronáznak: ő a bukott uralkodó
igaz leszámazottja, ő (a hamis Philipposz!)
az új, független makedón királyság letéteményese,
ő a sanyargó köznép megváltója a hont elözönlő rómaiaktól
az újra önálló Makedónia trónján!*

Milyen fölháborító, hogy megtörténhetik még
ilyen tömegcsalás, pimasz közámítás... Pedig
kezdetben volt is egy-két valóban fényes győzelem!
Később csak kár, csak veszteség, sok vér, fölösleges vér,
csak hasztalan csaták, vak hősködés, fölégetett vidékek
vad szenvedése – s egyre forróbb zűrzavar
földült hazában, harcmezőn, szívekben és fejekben!
S mindez csupán egy hiú álomért, egy semmi ál-Philipposzért,
akit sok élet árán, hellén vendégsereggel,
Pergamontól segítve legvégül úgyis tönkrevet, legyőzött,
s elfoghatott a praetor, Caecilius Metellus.

Hát nem fölháborító, hogy ez megeshetik ma?
Mármint csak az, hogy egy hazug ily vakmerésre képes,
mint ez az esztelen ál-Philipposz,
ki Adramütteionban titkon neveltetett fel,
mint holmi mesterember, a messzi Müsziaiban,
hogy Róma meg se sejtse – Antigonidák sarja
a tisztílú kalandor, a széles vállú tőkfej,
ki színleg kézműves volt, noha színleg volt csaló is,
s Rómának jól befűtött! (Tulajdonképpen fűjtatós kovács volt,
és Andriszkosznak hívták a hőst, a hamis Philipposzt.)

Bizony, fölháborító ürügy... (Habár a fölsőbb
makedón vezetői körökben mindvégig nyílt titok maradt,
hogy tényleg Perszeusznak fattya volt, s királyi vér valóban
a bőszt futóbolond, a máskülönben bátor ál-Philipposz.)

Nyugodjunk hát meg ebben, bármily fölháborító,
de megnyugodhatunk már, mert Makedónia nem fog
független lenni többé, mert Makedónia nem tud
Rómától elszakadni, mert Makedónia nem szabad
Rómával szembeszálljon, mert most lett végleg (vagy legalábbis
egyelőre) Róma provinciája. A lázadó csaló pedig kis senki volt:
Andriszkosz névre hallgatott, s csak egy közönséges kovács volt.

1913. augusztus

Vaksors

*„...valami bűnökkel megrakott nőszemély,
a fúriák szolgálója, a démonok cselédje”
(Nikétasz Khoniatész)*

*Istentelen keresztesek, szaracénszívű frankok, gaz latinok
fosztogatnak. Gyűlöletre, gyalázatra folyton akad valami ok –
tobzódó bitangok, címeres rablók dűlnak, tetéznek rémtetteket.
Dölyfös indulatukra, könyörtelen, becstelen és rettegett*

*bűneikre szavakat sem talál, menekül Nikétasz Khoniatész,
mert olyan esztelen, kiszámíthatatlan, kártékony a vész –*

*a fürtelem s a mocskolt vérözön a város utcáin átfolyik
dühöngőn... (Tán a füstben az Úr se lát Konstantinápolyig.)*

*Égnek a házsorok és paloták, fölgyújtották a császári tékát –
a görög gyűjteményeket, az antik könyvtárak maradékát.*

*Elégnek katalógusok, másolatok, ritka kéziratok –
a műveken s a lelkeken beteljesülnek a régi átkok.*

*Minden kincset elragadnak aranyéhes frankok, csaló latinok.
Minden szépet megfertőznek – szent ereklyék, szüzek, ikonok*

*vettetnek a szemétdombra, s a mártírok szétszórt csontjait
perovátákba hányják a pokoli Antikrisztus előfutárai.*

*Templomokban osztozkodnak, oltárt, szentélyt beszennyeznek,
veszekednek a zsákmányon az ocsmány zsoldosseregek –*

*a Hagia Szophiában egy néember, torkos, babilóni szajha,
a pátriárka trónszékébe ülven most kezd szaggatott dalba,*

*majd táncol a latroknak, s amíg sok tolvaj senki dőzsöl,
az élöket betemető s a holtakat kihantoló időből,*

*a gyilkos dáridóból fölmagaslik a sárba ledöndülő
szentek között a Sátán, a sötételméjű Vaksors: Dandolo.*

(1921. május)

Ferenczes István

Esteban Zazpi de Vascos

1746 (?) – 1821 (?)

Spanyol–portugál, egészen pontosan ibér dalköltő. Zsoldos, kincskereső, forradalmár, csempész, geográfus, szélhámos, több mint szabadszájúnak nevezhető röplapíró, örök békétlen, mindenkivel tengelyt akasztó, összevesző ponyvahős, akinek még pontos születési helye és ideje sem ismert. Az 1746-os dátum is csak egyik írásának a keltezése alapján valószínűsíthető, amelyből azt tudjuk meg, hogy betöltötte az ötvenet, és VI. Ferdinánd uralkodása alatt látta meg a napvilágot. Bár verseinek keltezése alapján sem lehetünk semmiben biztosak. Baszk származású volt, hisz a neve ezt eléggé egyértelművé teszi: a Zazpi de Vascos vezetéknév (amely lehet felvett írói álnév is) annyit jelent, mint Hét-Hetedik Baszk (a zazpi baszkul hetet jelent, s a spanyolok a baszkokat vascosnak nevezik). Egyaránt írt spanyolul, gallego-portugálul, az Ibér-félsziget valamennyi nyelvjárását ismerte, de indián kecsuául is tudott. Baszk nyelven írott szövege eddig még nem került elő, de verseiben többször hivatkozik szülőföldjére, származására. Gondolhatunk arra, hogy már zsenge gyermekkorában kiszakadt a baszk környezetből, az is lehetséges, hogy árva volt, talán valamelyik szerzetesrend lelenházában nőtt fel. Tanulmányairól sincs biztos adat, de néhány keltezés, lábjegyzet alapján arra következtethetünk, hogy megfordult a córdobai, salamancai univerzitások környékén. Hosszabb időt töltött Toledóban mint katona, ahonnan többször megszökött, Portugáliában bujkált, biztosan elfogták, mert vagy rabként, vagy büntetőszázadi katonaként, Bourbon-házi III. Károly uralkodása idején kerül ki az Újvilágba. Szolgált az új-granadai és a La Plata-i Alkirályságok hadseregeiben, nem sokat. Biztos onnan is megszökik, még talán fővesztésre is ítélik. Nem tudunk biztosan semmit, csak annyit, hogy ott van a történelem sűrűjében, serény részese a latin-amerikai függetlenségi harcoknak. Az 1780-as évek már az utolsó inka király leszármazottja, José Gabriel Tupac Amaru felkelő seregei környékén találják, de ott van Miranda tábornok, majd Bolívar csapataiban is, részt vesz az El Libertador 1813-as caracai bevonulásán, a cartagenai vesztes csatában meg is sebesül.

Hányódott a potosi ezüstabányák környékén, csempésztett aranyat, gyarmatárut, embert, irtott erdőt, hittérítők nyomán eljut a legeldugottabb indián falvakba. 1820–21 táján az Amazonas őserdőiben nyoma vész.

Bizonyos, hogy nem róla lehet megmintázni a rettenthetetlen hős szobrát, hisz ha hinni lehet a róla feljegyzett legendáknak, pletykáknak, még

útonállásra is adta a fejét, nem volt idegen a kártyabarlangok, bordélyházak világában sem, talán néhány árulásnak is részese lehetett. Katonának sem volt a legkiválóbb, hisz ha szerét ejthette, mindig megszökött, nemcsak a kaszárnyákból, hanem a harcok sűrűjéből is. Úgy hisszük, hogy a túlélést kereste mindenáron. Hányódásai során eljutott Dél-Amerika szinte minden tájára. Megfordult La Pazban, Limában, Cuzcóban, Macondóban, Bogotában, Qxyhuatwandzán, Trujillóban, Caracasban, Belémben, de az Antillákon, Mexikóban is hagyott nyomokat. Szédelgései helyszínei számtalanok, életét verseinek, írásainak keltezése alapján (már amelyiket keltezett), amolyan puzzle-szerűen lehet összerakni, de rengeteg a fehér folt. Nincs összegyűjtött mű, feldolgozott életút.

Csak egy bizonyosság van: szövegeinek állandó múzsája egy córdobai illetőségű hölgy (vagy hölgyek), a titokzatos szenyóra, donna D. (Dolores, Deborah, Diana?), akit hol Amaryllaként, hol Fekete Liliomként emleget. Egyik Santiago de Compostellában keltezett dalában Szent Ferenc lányának nevezi, ami azt sejteti, hogy a hölgynek köze volt a klarisszához, dél-amerikai találkozásaikban is vannak ilyen jelzések, bár szinte biztosra vehető, hogy ideig-óráig férjezett volt.

Máshol viszont ordináré módon lekurvázza, bordélyházi szukának nevezi, poklok mélyére átkozza. Néhány töredékből az is kiténik, hogy talán a hölgy miatt szökött meg, szándékoltan került a fegyencszállítmányba, hogy eljusson az Újvilágba, bár fordítva is történhetek e „párviadal” eseményei. Nem kizárt, hogy a hölgy hajózott utána. Semmit sem tudunk biztosan. Csak egy igaz: múzsánk (múzsák?) feltűnik dalnokunk kalandos életének legtöbb helyszínén. Meglehet, hogy az ő élete is éppoly veszélyekkel és veszteségekkel telített, a túlélést kereső szenvedély és szenvedés volt. Hogy ennek a kapcsolatnak voltak-e boldog, beteljesedett pillanatai, nem lehet tudni. Talán egy középszerű latin-amerikai ponyva az egész.

Don Esteban (így írt alá) műveinek egy töredékére a nyolcvanas évek elején találtam rá a tordai ferences kolostor padlásán egy egerek rágta papírcsomag kibontásakor. Szerzetes nagybátyám szerint állítólag egy Pacho Benignusz nevezetű szerzetes hagyatékából került ide, aki mint misszionárius a XIX. század végén Dél-Amerikát is megjárta. Azóta dél-amerikai magyar ismerőseim is küldtek nyersfordított Zazpi-verseket, aki tulajdonképpen egy nagy utánzó volt, hisz számos irománya elején hivatkozik nagy elődjéi valamelyikére, és megjelöli a versformát is. Nem szuverén költészet ez, de egyfajta bűbáj lengi át. Az örökös hiányról, a mérheterlen sóvárgásról, az élet hiábavalóságairól, az elmúlásról, a szerelem sivatagjairól, a vágyakozásról, honvágyról, hazavesztésről, a lehetetlenről, születésről, halálról üzennek szövegei. Akár kortársunk is lehetne.

Levél Córdobába

*Szemednek a foglya
Vagyok földig ronda
Ó donnám Madonna*

*Zsoldra vert katona
Vagyok Toledóba'
Ki sóhajit ontja*

*S a Tajóba szórja
Partjain bolyongva
Félőrülten dongja*

*Szeretlek ó donna
Szenyóráám te pompa
Legendák mór hona*

*Koldusnak palota
Hegyentúli csoda
Királyasszony jobbja*

*Tornyos Toledóba'
Érted esd egy szolgálta
A kaszárnya rongya*

*Sebzett szájjal mondja
Szeretlek Madonna
Miért írsz a porba*

*Sárgalevél-foltra
Pille madártollra
Vagy tavalyi hóra*

*Csak egyetlen szóba
Mint a palackposta
Üzenj nékem bongva*

*Jó lovon lobogva
Szökj hozzám zokogva
Szenyóráám te ronda*

*Te vagy nekem róna
Templomoknak tornya
Fáraók oszlopa*

*Drága kövek csókja
A semmi a soha
Sem irtóztat rosszra*

*Hogy átkozva mondja
Nevedet kidobja
A szolga katona*

*Te kedves mostoha
Madonnám ó donna
Talán hogyha volna*

*Pár sorod számomra
Leveled lobogna
Mert te vagy az óra*

*Létem számolója
Balra fordítója
Üzenj értem hogyha*

*Hiány vagyok és a
Napodnak a Holdja
Holtom gyámolója*

*Szenyórám ó donna
Börtön Toledóba'
Írja ezt ki csonka*

*Nélküled és romba
Döntve mondja mondja
Rabolna és lopna*

*Éretted Madonna
Te vagy néki ostya
Granada jó bora*

*Te vagy koporsója
Te vagy már a sorsa
Madonnám ó donna*

Toledo, 1767

Toledói dal*

Népköltés nyomán

*Toledói lányok
Vonul a király
Felcsinált szüzcsekék
Serege után
Aj ribanc királyné
Aj ribanc király*

*De sok anya bánja
Ha jön a király
Nem marad szűz egy se
Toledói lány
Ha jön a királyné
Ha jön a király*

*Córdoba messze van
Mint a délibáb
Ott ragyog csillagom
Nem jár ott király
Te vagy ott királyné
S érted én zsvány*

Toledo, 1769

A zarándoklány**

Cantiga de romaria

*Narancsvirágba borultak Isten kertjei
Szent Jakab ünnepén szerelmét megkeresni
Santiagóba vágyott a lány*

---

* Az Alcantara-híd mellett hallottam az egyik kocsmában, ahol egy cimborámmal reggelig ivánk. A harmadik szakaszt én találtam ki ott, s énekeltük is. Három nap áristomot kaptam, nem tudom, a devernýáért-e vagy a dalért.

** Mikor ezt írtam, szökésben valék.

*Tavaszi volt bódítón áradt a dohányvirág
De ő hiába várt mintha lenne vén immár
Santiagóra gondolt a lány*

*Kit forrón áhított máshol kereste a nőt
Ki utána vágyakozott balgán hívta őt...
Santiagóba indult a lány*

*Emezt is jó lenne látni hátha nem múlna
Amazért buzgón imádkozva szinte futva
Santiagóba loholt a lány*

*Hosszú hosszú volt az út sokszor hullt porába
Kereste ezt is kereste azt is hiába
Santiagóba menet a lány*

*Elmúlt a tavasz s nem tudni véle mint esett
Talán üdvözült mennybe szállt talán megesett
Santiagóba ért-e a lány*

*Talán Szent Ferenc leánya talán rima lett
Gyönyörű mindnek kinek tűz kinek amulett
Santiagóban eltűnt a lány*

Santiago de Compostella, 1769

Búcsú Spanyolországtól (Versos de arte maior)

*Kilöktél magadból Spanyolország,
mintha leprás vagy orgyilkos lennék,
háta, ülepet fordítasz felénk,
s azt hiszed, hogy mi vagyunk a csonkák,
hogy teérted héthatáron túlról
csorog majd a nyálunk, könnyet fakaszt
a bánat, kéklő honvágy gyúr sarat
a pusztító, hosszú, hosszú útból...*

*Ég veled, mostohába húlt honom,
Toledo, Madrid, Burgos, Cordoba
és Sierráknak hóba őszült orma,
elszívárog időd a négy folyón:*

*Ebro, Duero, Tajó, Guadalquivir,
mint sóhajok tűntök el, ott látom
az Alcantara hídján halálom,
a falra egy kéz ki tudja, mit ír...
Ég veled narancsliget, cipruság,
Granada s Malaga bársony bora,
tomboló szívem torreádora,
corridavér, eltáncolt ifjúság –
balra el, én most örökre megyek,
de viszem Cidet, Fernán Gonzálest,
Vegát, Calderont s a nagy Cervantest,
Don Juant, Góngorát – a lényeged!*

*Mindenen túl: ők lesznek a hazám!
Passzusod éget, akár az orbánc,
mert te nem voltál haza, csak ország,
ki elbuktál az utolsó csatán...*

Sevilla, 1779. december

Törtlábú dal

*Szenyóra, nem vagy te Vénusz,
Szellőkben hajlongó cédrus,
Jól látom én,
De jön mámore az éjnek,
S megadod magad a kéjnek,
Jól tudom én.*

*Néhanap tengernek látszol,
Mosolyogsz, hullámot játszol,
Jól hallom én,
Pedig csak leomló part vagy
Ott, hol a kócsagok halnak –
Jól tudom én.*

*Számodra nincsen hiszekegy,
Szeretsz, nem szeretsz, egyre megy,
Jól érzem én,
Meghaltál bennem már százszor,
Csak a senkinek hiányzol
Jól tudom én.*

*Feslett a lelked, a tested,
Órülten várod a nyestet,
Jól látom én,
De mikor eljön a reggel,
A tükörben megöregszel –
Jól tudom én.*

*Árad a paráznságod,
Eltakarja árovaságod,
Jól látom én –
Egy nap valaki rád lehel,
Meztelen, néma seb leszél...
S meghalok én...*

Potosi, 1790

Egy alkirályra

*Nyalod a seggit a madridiaknak,
Aranyat, ezüstöt versz ki belőlünk,
Mesztic szüzeket küldesz mitőlünk
Az orgiákon devernnyázó uraknak...*

Csak az arany, csak az ezüst, a mita
Érdekel, felfele nyalsz, lefele rúgsz,
Napestig vedlő takony, szüzekre buksz,
Te elkurvult, töketlen bandita.*

San Cristobal, 1798

---

* Kényszermunka a spanyol Latin-Amerikában.

A megszállókra*

*Darabokra szaggattátok a hazámat,
Csigazabáló, gloire-ba nyekkent
Franczúzok, az égbolt is belesápadt,
Amint átgázoltatok a berkeken...*

*Rettentő gigászai a gonosznak,
Hitszegőbbek vagytok a cigánynál,
Fiaid nemcsak ölnek, rabolnak, lopnak –
Táncot járnak a síralomháznál.*

*Szabadság, egyenlőség, testvériség
Nevében ácsol igát a zsarnok,
Dicsőségünket arcátlan tépi szét
A szörnnyeteg, átkot átokra mond,*

*Gaz homlokán glória, babérlevél,
Nemcsak gúzsba köt, meg is szégyenít,
Mint büdös kapcátokat, fújja a szél
Európa letiport népeit...*

*Szétosztottátok a rokonok között,
Csúffá tettétek hazám, franciák,
Torkunkba fojtottátok a nagy ködöt –
Átkunk rendezzen nektek orgiát.*

La Paz, 1808

Copla egy forradalmárról

*Minden forradalmárban
Ott él a majdani tirán,
Mert a koncert a pácban
Csodás a dúlás, nász van –
Unalmas lenne egy pinán*

---

* Ezt a cantiga de maldiziert (ford.: átok-éneket) József Bonaparte trónra léptetésének hírére íram. Madrid megérte, hogy újból elfoglalták a franciák, s a diktátor öccsét tette meg spanyol királynak.

*Megélni, hisz úgy viszket
Minden, legfőképpen a száj –
Minek néki a kisebb
Ha jól ityeg a fityeg
S övé lehet a kupleráj*

*Egészt – fel ott forradott
Ő volt ott a genitális.
Sátánhoz is járhatott,
Ekképp lett a legnagyobb:
Nemcsak kúr, de gyilkolász is!*

Cartagena, 1812

A honvágyról

*A nevedet sem tudom kimondani,
Te ország, te messzi komp-haza,
Pedig úgy fájsz, mint hajója roncsai
A tengerésznek, kit a partra*

*Dobott megcsonkítottan az óceán,
Némán, idegenül néz vissza már,
Hiába énekel a csábos habléány –
Szeméből kihalt a láthatár...*

*Pedig ma ki akartalak mondani,
Akár a szerelmet, a vágyat,
Mely éget és egyre jobban szomjasít –
Rólad az álom is csak látszat,*

*Alázat: holnap már gyalázat
A messzi valaminek romjain –
Többé nem leljük soha azt a házat,
Hol tisztán ki tudunk mondani...*

A Csendes-óceán partján, Trujillo, 1816

Ferenczes István átköltései

Tandori Dezső

A „Töredék” második része

Tóth Ákos, az oly sok mindenre figyelő „fiatal” szegedi irodalomtörténész állapította meg, hogy szinte kizárólagos rendhagyóságaim egyike a mai szép-irodalom színen: a „teljes” embert próbálom írni. Nem hasonlatot (szerintem a latolás: hasi; „minden hason lat” – régi súlymérő eszköz), nem parabolát, paradigmát, nem vetületet, nem stilizációt, nem közéleti tündökletet vagy zaccot stb. Hanem átul zéig etc. Hát nem tudom (tudom-e ezt?). – – –

Mivel korántsem némely félmúltbéli, kritikainak nehezen nevezhető „események” készítettek egy tervem feladására, másik lehetőségemhez kellett nyúlnom (a nem oly sok közül). Elmarad kényszerűen (ah, könyvkiadás) a Gergely-naptáram mint könyv. Címe az lett volna, és másképp írva, persze, a munka maga, másképp, mint akár itt is volt, az lett volna: A KOMPLETT Tandori. Alcíme pedig: KOMPLETT EZ? Nos, nyilván vicc, de mégse. Mert kompletto grosszó nem írható meg élő ember által önmaga úgy, hogy... nem folytatom. Más emberek (kiadók, szerelmek; pénzügyei, hovatartozásai ennek az embernek, véleményei – ma!), más elképzelések, más másságok – kevesebb lett volna, mint komplet (az a könyv). Így az *Eső* hasábjain a „Töredék” első része (első részének egy része) került feldolgozásra, s a krumpli második adag hasábra való nagyobbik fele (de nem nagy terjedelemben) itt jön mint felforrósítvány, találmány. Semmi találmány, mondom, csak – ld. az iménti szót. Kezdjük hát!

Nem minden nap megy az ilyen írás. Kell-e hozzá valami különös? Bánat, netán pihentség éppen? Kell-e a „most már tényleg ne húzzuk-halasszuk”? Bánat? Nem bánat az az érzéketlenség, érzéstelenség, mely most enyém, s amit így szoktam nevezni, az *Eső*-vezérmotívum is ez volt:

ÉLVE MEGSZŰNTEM.

(Ha rövid, ha hossz í-vel, írtam stb.)

Gondolok helyekre, ahol jártam – de jó, hogy ezek a dolgok el vannak intézve. (Párizs, London, Koppenhága, német városok, angol vidékek, magyar vidékek – módjával.) (Vidék = táj.) A budapesti vidék nincs elintézve. Itt van az, hogy semmilyen irányba nem bírok menni igazán, mégis muszáj, mert itthon maradni se bírok. Nem az, hogy kihalt, nem az, hogy unom – más. Ez az élve megszűnés. Természetesen azért igen aktív (?) is tudok lenni. Bár inkább emlékeimben. Vannak, akikre-amikre sokat gondolok, én nem tudom... évek... huszonkét éves koromból. De hiszen boldogtalanul is boldog voltam én akkor (Füst Milán szelle-

me), nem kellett volna nekem egy hódító, hódításokat és kalandokat testileg-lelkileg „besöprő” egyénnek lenni. Nem kellett volna egy Szentkuthynak lennem, mit tudom én, kinek. Jellemző, Bécsben például ötvenéves lábbal jártam először. Mégis elgondolok sok mindent, ami volt, és ami még bővebben is lehetett volna, de én igazán csak...

Én igazán csak az *Egyetlen* verseinek éltem 1960–1966 között, s ez az „Egyetlen” jelent meg *Töredék Hamletnek* (torz) címen.

A Vásárcsarnok jócskán összefüggött mindig az életemmel. Mutogattam is, jószerén, ismeretségek is fűződnek hozzá (fájó-e mind, már csak így?), sport-élmények (Tokió olimpiájának hallgatása a kofák rádióján, ó, istenem, akkor még hittem olyanban, hogy párbajtőr-csapat, kard egyéni!), én Hamletem! ezt kiálthatnám. Igen, igen, egyszerre kint s bent nem foghatott a macska egeret... viszont az sem volt igaz, hogy (Mészöly mesélte, ő olvasta valahol) az ember elveszti a „metafizikai érzékenységét”, talán ha a test társas gyönyöreinek és a pénz szükségszerű megszerzésének él. Remélem, volt bennem mindig spirituális érzékenység, és semmi korban nem vesztettem el, már amennyi volt, a test társas gyönyöreire (szerény ügyek) és a pénz (még szerényebb) keresgélése által. Veszélyesebb volt az a teljesítményvágy (mely a mai magányos tornászásokban is ott van, bár nem központi), mely a „Hamlet-kötet” után jött. Addig évente alig öt-hat verset írtam. Zsengék is kerültek be így a „Hamlet”-be, se a *Kert*, se a *The Heart of the Matter* (ez utóbbi egy híres Graham Greene-könyv nyomán nem nevezhető „komplett kifejezésemnek”). Na tessék, a „komplett”! De mi a komplett leírás? Musilnak igaza van, hogy a látnokságokat élők is csak hirtelen suhanásról, angyal megjelenéséről stb. beszélhettek, eszembe se jut a megnevezés, nem spiritualizmusról van szó – Meyrinkkel és Keyserlinggel foglalkozván a minap, s Jenei lapjába írtam is, a század gépgondolkodásának és a sarlatánsággá lebélyegzett nem racionális létmenetnek nagy ellentéte, a mechanizmusok elsöprő fölényével, igen, a spirituális dolgok ily félresöprésével... hagyom a mondatot. Nálam a lófogadósdiiban jól volt együtt a racionális igyekezet – és sok kudarc – meg a megmagyarázhatatlan „ráérzés” (némi szép sikerekkel).

Csak elmondani, megsejtenni (Nemes Nagy szava), azt se bírnám én az ilyen Londonomat, Párizsomat, Dublinomat, Bécsomet, hát még a 47 pályát, ahol jártam, Limerick beborult egét, ahogy állatorvosnak hittek, s úgy mentem, vonultam be a kis csapattal a pálya hátsó kapuján, vagy ahogy Kemptonba utazván – biztos, ami biztos, legyen valamin – mackós újságokat vettem, amerikaiakat és angolokat, ezek egyik szobánkban a sublódon ma is ott vannak, képes felükkal, Zakariás az egyik medve, egy medve-kártyaklub tagja... hogyan modjam el? Slágerekben is nagy bemondás az ilyen. Hogyan mondhatja el ember egyáltalán a megélt, a majdnem megélt, a mellőzött élményeit? A „Hamlet”-kötet clochard-jához, a háborúban emlékezetét veszített alakhoz érkeztem vissza, az vagyok, ezt először írom le „Füziék lapjában”: szeretek és sok mindenkit, a magam módján, a romterepen talált képes újságokból szép képeket vágok ki nekik, hintó Kemptonból, felhők Limerickből, mackós újság Londonból... de hogy kik ők, erre nem emlékszem, mert valami megbiccentette az agyam. Tornászáskor is, már úgy a háromezredik törzshajlításakor, hasizommicsodakor az kezd lenni bennem

lassan: ó, már nem vagyok én bűnös, galambocskám, ahogy pedig közönyösnek, kötekedőnek, „erőszakosnak” látszom, kifogásolgatónak – nem kifogásolok én már semmit! –, nem, és a másik szobába, az üres kalitkák tömbjére átnézve vétek nélkül gondolom: „Nem, hát több madarat se talán... megvolt velük minden szenvedésem és örömem... A szerelem megszűnt, Mitya...” (Ezt Kátya mondja Mityának a Karamazov-könyvben.) De ha élne is minden érzés, én nem emlékszem rátok, nem emlékszik a clochard, hogy ez az általa nyilván kedvesnek látott nő a felesége volt, nem, hogy ezek a kamionosok, külvárosi boltosok etc. az ő haverjai voltak, benső barátai netán. Az évei, az évek – egyáltalán – uszályokként úsznak el a Szajrán, s a clocherd, Albert Langlois csak ül, nézi ezeket, meghatottságok nélkül. Nem a meghatottságtól, inkább kis megrázkódtatástól van velem is, ami most épp van; dörzsölgetem pofám.

Most erre telefonáljak? Ezt mondogassam? Leveleket is nehezen írok. Kosztolányinak ez az „elfelejtem” (amit ma tudtam), mélyen igaz (a delejben tűnik el?) – hiszen ahogy az *Őszi koncert* búcsúzó, szerelmetes vidéki állomása éledne, mit érne vele? Add, Manyikám... az ágytálat, a vattát... nővérke, kérem, friss töröl... Csak kórházba ne engedj, Uram, az iszonyú szagba, abba, hogy fix személyek vesznek körül... inkább küzdök, inkább megleszek a csekély honoráriumokkal, a kapitalizmusban velem eleve az van, hogy ott se tudom megkérni rendesebben a munkám árát, ahol tehetném... csak a szabadságomat ne vegye el a panteizmus, csak unhassam a vásárcsarnoki idegenséget, a város északi, keleti, nyugati és déli útjait, beszélgessek pultoknál (minek?), teljes délutánjaim teljenek némán (nézem olaszul a Rex felügyelőt, szót se értek), ossza napomat kétfelé a Kártyabajnokság 5–5 meccse, dél és est, feleségemmel, szerencsétlenkedésem is szerencséskedés, míg pl. tudok vigyázni a csonka foghidamra, nem esik le, nem jön a fogász, hogy időm hátba szúrja általa... az élet. Legyen szabad eldöntennem, levelet „mégis” mikor írok, simogathassam meg különféle posztó és fa és fém medvéimet és madaraimat, ahogy ott ülnek helyükön (s én kártyázom nekik, klubjaiknak, szurkolok nekik stb.), és ez nem hóbortos dolog, ez az én életem, így megvagyok még, és terepem nem romterep (ha a szomszédos építkezés daruja a házunkra rá nem dől; íme, még a humoromnál is vagyok; de mindeneknél azért mégse).

Ez volt hát a „Vissza az égbe”-téma a „Hamlet-kötetből”, és sok tartalmi elem van a zsenigéknek nevezett (általam így érzett) verseimben is ottan. A „szeretnék szorongani valamiért a múltból” töredék illik az imént elmondottakra, úgyszintén illik. De a *mindig megszületetlen* fogalma csak ennyi lett: este, délután már mindig vágyom rá (értelmetlenül), hogy „holnap” új napot kezdhessek, igaz, minek, ugyanazokkal a sztereotípiákkal, és még tél is van, ráadásul, de a nyár (Gottfried Benn jól megmondta) nagy magány. Röstellem hamarján, ha csak véletlen is, de találkoztam valakivel, és nem azt érzem, hogy csaló vagyok, nem azt mesélem neked, ember, hogy élve megszűntem, hanem mindketten hiába töltjük időnket, mint Kosztolányi versében „az óra gyilkolói”, igaz, hátha nem is osztott nekünk „talentumot... egy isteni kegy”. Az itthoni kétligás kártyabajnokság nem a kávéházi posztó. Az az én érzelmeim szabad iskolája, feleségem meg szintén szereti a klubjainkat (bennük halott madaraink is; ah, menne még nekem egy új madár? ez nem biztos), abszolútum neki ez a játék, így vagyunk meg. De

hogy már a „Hamlet”-kötetnek, 1965 körül, az „Ők hagynak el” ekkora eleme volt, mutatja, ez az „élve-megszűnés” nem véletlen jön, ahogy Klee mondta ezeket a dolgokat, pedig ő nagyon más volt, más lélek, még egy más világ – de „a művész magányát” igencsak érezhette.

*

Furcsa, hogy mikor az *Egyetlen*-kötetet (Hamlet-kötet) ciklusokra osztottam, a három „Töredék” afféle minimálbarokkos versek mellé került, mint a Vivaldi, a fűkapaszzkodás etc. De így lett, hát így van. A címadó *Töredék Hamletnek...* fura, hogy „a bolondnak is” nem azt mondja, tessék, ez egy tematikus, önéletíró fej. Aztán pedig így legenda, úgy megélhetés tárgya (másoké) a „Hamlet-kötet”, még sincs, jó 40 éve, szerintem, a fő töredék jól megelemezve. Pedig centire végig lehet menni rajta, ahogy lesikló, műlesikló etc. tanulja meg a pályát, betanulja. Mit jelent az eleje, rögtön?

„– ily egyetlené el-nem-gondolás
tehet csak...”

Itt az egyetlen. Mivel főleg jelző (itt önértékű, nem kell utána, hogy egyetlen „mi is”), meghatározó szó, s mert elfogadjuk, hogy itt az osztatlan, elemi egyetlenségről lenne szó, hát nézzük, mi az az „el-nem-gondolás”, ami ily egyetlené egyedül tehet, csak?

1.) vagy én magam nem gondolom el magam; 2.) vagy engem nem gondolnak el, ennek alfaja az emberi mód, de az isteni is, ahogy Babits sztoikusainak élete a császár – Isten – kezéből kicsúszott; 3.) végezetül az van, hogy ha én nem gondolok el semmit.

(Másokat ide nem mernék kapcsolni.) Akkor megközelítés sincs. Mert a „nincsmihogyfélreértés” (így írom, fogalomként, ld. *Eső*, ott elemeztem a „nincsmi-hogy félreértése” dolgot) egyetlen-elemiség. A 90-es évek evidenciátörténetei – egyenes folytatásai voltak a „Hamlet-kötet” filozófiai önéletrajzságának. Akkor ez volt az életem rajza. Gyakorlatilag a „porszemnyi át-nem-szítált idő” halálos hatása is ilyesmi: egy telefonkötelesség... határidőbetartás... jaj-a-legtiszább-érzés-is-mennyi-sallang.

A *II. töredék* az „ismétlődés”-t még „szívszorultában” is csak változatnak nevezi, csak „valónak”. A „kizuhanni, s már nem magunkon át...” (ma így írnám: kizuhanni: már nem magunkon át –, mindegy) kicsit másfelé visz, mert elfogadja, hogy én vagyok én, de az ilyesmi óhatatlan, ez a gyógyszerben a hordanyag.

Az *Hommage* lovai, a *III. töredék* szárnycsapásai: csak spirituális véletlenek a későbbi lovakkal és madarakkal. A sokkal későbbi, londoni *Paper Star* (ma „I”) és a párizsi Szpéró-versek, az afrikai Samu-vers stb. – ezek az érdemleges madár-versek és lóversek is lettek közel ily érdemmel. A *III. töredék* (nekem, ma) túl sok közkeletű fogalommal dolgozik, s kicsit patetikus is. A töredékeket nem véletlen sorolhattam az azért-mégis-testesebb versek közé, ah, sajnos.

Az *Egyetlen* (Hamlet) igazi műsora, igen, „a műsor” itt a *Koan bel canto*-ciklus. Persze, Salinger... persze, az európaias zen-hatások. Jó, de itt nem zenről van szó (ahogy mai élve-meg... állapotomat sem *nevezhetem* semmiféle fogalmi állagnak). Persze, hogy vállalt feladatának a *Koan I.* (távolság és közelség tőled se jellege,

hozzád se jellege, s tömören) eleget tesz. A *Megritkulsz...* azonban, gyengeségei ellenére, ah, kurzivált pont ez a három pont, ah és haha, igen, a „Megritkulsz. Távolságaid... nem nyernek vissza többé”, bizony, pontos utalás a nincs Párizs, nincs London, nincs Budapest, nincs racionális ló, „kik is ezek az írók, ezek az emberek” (majdnem Beckettig, Tolsztojig menően, Salingerig), mi volt ez az én úgynevezett munkásságom? Élve megszűntem, nézem az éveket. Fellapozok egy-két Simeont, de csak hogy meglegyen nekem újra, valaki hogyan is néz ki egy ablakon, mit tudom én, milyenek lehettek az árnyak abban az ottani nagy-erdei utcában, ahol a lusta kis bűnöző akcióra indult, hogyan lebbent meg a titokzatos lány ruhakölcsönző madámjának boltajtaján a koszos csipkefüggöny... de még ezeket a történeteket is csak kötetekként dédelgetem – szeretem, ha több példányban megvannak, szeretem ajándékozni őket –, meg apró részleteikért. Hát nem „a clochard” vagyok? Hát piacot, utcát nem így járok, nem így húzom magam mögött, elszenvedve, a tér fonalát? És – frázisként – még valamit. Itt van ez a sor is, 60-as évek közepe kb.:

„Belenged tűntödet.”

(A „belenged” azért elég jó szó, mert előtte az van, hogy „Létezésed szélcsendje voltál.”)

*

S ahogy visszagondolok tavaly nyári sétákra, még kertes utcákon, legyen mozgás – most a magányos torna. Az italt soká elhagytam. Most, hogy egyáltalán kibírom – öncsalás! kibírnám! saját könyveimmel, medvéimmel, lemezeimmel (haha), dolgaimmal, ki! –, szolidan, unásig fehérborozok, 1/4 decinként(!). Kinyitom, de nyomban el is zárom az olasz Rexet. A Festa Italianát, a kétesebb adásokat. Nem okoznak örömet. Az ilyen pódiumműsorokról, ha magyar, ha sem, azt gondolom: hát akik a kapitalizmusban pénzen-hatalmon vannak a tömegkulturális műfajokban, így gondolják. S nem joggal-e? Klee megmondta, ez kell a közönségnek. S ki bolond, ha ezzel lehet sok pénzt keresnie – és a pénzzel ma szuperebb dolgok, haha, érhetőek el, tehát érdemes –, ki bolond, ha nem élne lehetőségeivel. Én vagyok bolond, ha nézem őket. De már nem nézem a sportot se, a poplistákat se, véletlenül ugrik be minden. „Egészenben... nem férek át önmagamon”. Ez is jelenti azt, hogy nem hullok ki teljesen, meg hogy el is vagyok akadva, egészemben, miközben mindenféle részlet kihullik.

*

A többit többször is megírtam már. Fontos még, a maga módján, az *Eredendő*. (Szintén „egyetlen” és „evidenciátörténet”.) Az, hogy

„Eggyé-lette halálos, akinek
minden rajta-kívülség: halála.”

Hát szép önellentmondás, szép kicsi. Most akkor valljal szint, hallom, melyik kén? Ez a racionalizmus szava. Nem az, hogy nem értem. Nem az, hogy a magam változatot (már rossz az, ha!) jobbra venném. Gyengébb, de még mindig nagyon elemi a *Kioltod...*

„Kioltod, bárhova kerülsz.
Mióta nincs hol hagyj magad.”

S hogy minden lehetséges nyomodban ott állsz (már eleve), mi által elemi? Talán hogy az „eleve”-fogalmat így, személyesen élni tudtam, élnem kellett (azt). A világos, hogy „kövületeddé elevenedő”, az érzet ez volt. Vedd el a kövületet – és itt az *élve megszűntem*. Elevenségem ez.

A *Koan II.* a többi ilyenhez képest impresszionisztikus. A „Tévedhetetlenek” ismeretes szolipszizmus, akaratlan trükk, rilkei utó. De a *Koan bel canto* (azután, ld. „sárga könyv”, ld. *Még így sem*, ld. *Vagy majdnem az*, meg az utóbbi 10 év valamennyi TD-verskötetének néhány, itt is emlegetett darabját, bizony, a legjobb szállodás-, lovas és madaras-versekig, halálversekig stb.), maximumig ér. Természetes, hogy „már csak azt a jövő időt...” De „kívánom”? Beckett utolsó-tekerics-revizíójának revíziója esedékel nálam. Csak hát akarok-e írni? Világos beszéd: „Ne legyen több pillanatom, ami előtte nem volt.” Akarok-e még írni? Hiszen: „Feledhessem, ami leszek...” Feledhessem, igen, az, nem én. „Az legyen, aki nélkül.” (Ld. el-nem-gondolás.) És a tényleg megfoghatatlan, bár Karinthy Frigyes is kellett hozzá:

„...én – mint aki félrehajol
egy teljes térnyi szélből –”

Minden héten egyszer-egyszer elmegyek Kormos István emléklakettje előtt. (Kormos költő egy idő után nem elemien követte verseimet, de ő nekem a régi maradt, ó, Istenem!) S ő írt valami olyat, hogy röhögtem veletek, sakkoztam veletek, ha voltam veletek, nem voltam veletek.

Nem megyek át másik szobánkba, mert hajnal van, sötét, madárkáink ott aludtak ilyenkor még. S ha nem alszanak is... Nem megyek át, kotorászni. Talán az *élve megszűntem* is ez: nem megyek át még a legszentebb dolgokért se „kotorászni”. Nem megyek „át”.

De még mindig a munka véd a legjobban önmagam ellen!

2006. I. 2/3/4.

Lőrinczy Huba

A nimfa és a követné

Adalékok két Márai-regény önéletrajzi háttéréhez

(Márai) „Minden prózaírónál következetesebben tért vissza időről időre az önéletrajz-szerűség különböző módozataihoz” – formuláz véleményt Szegedy-Maszák Mihály, majd kijelenti azt is: „...regényei – néhány kivételt leszámítva – könnyűszerrel levezethetők önéletrajzi műveiből.”¹ Jóllehet az utóbbi észrevételt illetően erős kétségeink is akadnak (szerintünk a szerző nagyepikai vállalkozásait nemigen lehet deriválni az autobiografikus alkotásokból), a két megállapítás magva föltétlenül igaz. Márai regényeinek zöme igen szoros kapcsolatot tart az írói életrajzzal, a személyesen megélttel és megtapasztalttal, adatok, helyzetek, alakok, események, létkérdések (stb.) sokaságát merítve belőle, hogy a műhelymunka, a „színeváltozás” során művenként másképp, más-más arányban elegyedjék a tényszerű a merőben fiktív elemekkel, a valóságos a kitalálttal. Tanúsítja az erős kötődést az autobiográfiához mindjárt a legelső regény, *A mészáros* is, amelyhez az alapötletet a Márai família pártütő tagja, a tisztos polgári-családi tradícióknak hátat adó, erendelő hajlandóságait követve mészárosnak szegődő rokon, Dezső szolgáltatatta², szintúgy tanúsítja ezt a *Zendülők*, illetőleg az egész Garren-ciklus, az *Idegen emberek* és a *Csutora* nemkülönben – s a sor még hosszan folytatódik.

Akadnak természetesen oly könyvei is a szerzőnek, amelyekben a személyes érintettség, a megannyi magánvonatkozás korántsem annyira nyilvánvaló, mint a fentiekben. A *Szindbád hazamegy* című remeklést például Szegedy-Maszák Mihály „...regényszerű írásmóddal álcázott önértelmezés”-nek nevezi.³ Nekünk úgy tetszik: joggal mondhatta volna ugyanezt az elsőt 1952-ben megjelent, *Béke Ithakában* című regényről is. A három hatalmas monológból összerótt, s a már csupán a hiányában létező főhősét számos, egyaránt torzító tükörben láttató mű nem Márairól szól, mégis órála (is) beszél – Ulysses-Odüsszeusz portréjában az író önarcképe is földereng. Az életkor s bizonyos testi és lelki jellemzők megfelelése éppúgy sejteti ezt, mint a magányra rendeltettség, a nyughatatlan bolyongás, a „Logos”-ba, vagyis az értelemben vetett hit s a meggyőződés, hogy az emberi élet csak az öntudattal vállalt haláltól válik teljessé. A legkevésbé sem áll szándékunkban ezúttal interpretálni a regényt – már jóval korábban megcselekedtük ezt⁴ –, annál inkább szándékunk rávilágítani a *Béke Ithakában* egy, fölülte érdekes önéletrajzi vonatkozására. 1953 márciusában Tolnay Károly a következőkkel kezdi a volt olasz diplomata, Vittorio Cerruti feleségéhez, Elisabetta Cerrutihoz írott levelét: „Drága Erzsébetem: || Tegnap befejeztem Márai regényét; gyönyörű könyv. Nyelve nemes veretű, tele poézissel; szerkezete klasszikusan zárt és mégis gazdag. Eszményi, fennkölt stílusa, finom ironiája következtében mégis közel van hozzánk. De legjobban élveztem talán, amikor a kothurnusos chitonban járó alakokat leleplezi az író: és *Kalypsóban* (aki *Magára emlékeztet*), Kirkében, Penelopében az *Örök Nő* szenvedélyeit, féltékenységeit stb. megmutatja nekünk Márai.”⁵

Itt kifejtett, magasztaló véleményét – valamely félreértés tisztázása végett – következő, 1953. április 2-án kelt levelében is megerősíti: „Drága Erzsébetem: (...) Márai könyve az én nézetem szerint is remekmű: világirodalmi szempontból is csúcsteljesítmény. (...) A legnagyobb gyönyörűséggel olvastam ezt a nyelvben költői, tartalomban mély művet; fennkölt ironiáját, *nagyszerű asszonyismeretét*, mély bölcsességét egyaránt csodáltam”.⁶ Számunkra ezúttal nem az a fontos, mily magas polcra helyezi Tolnay Károly a *Béke Ithakában* című regényt; csakis az a megjegyzés a fontos, amely szerint a könyv egyik figurája Elisabetta Cerruti habitusát, személyiségét idézi föl. Citáljuk még egyszer a mondatföredéket: „...Kalypsóban (aki Magára emlékeztet)...”

Ki volt Kalüpszó (Kalypso), s minő szerepet játszott Ulysses életében, leginkább az *Odüsszeiából* tudhatni meg, de akár Trencsényi-Waldapfel Imre monográfiája is eligazíthat bennünket.⁷ Ő volt a szép hajú nimfa, aki hét éven át szerelme fogságában tartotta a hazai gyekvő, „leleményes” vándort Ógügié szigetén. (Merőben önkényesen, ámde korántsem véletlenül a *Szigeti veszedelem* egyik híres körülírásának parafrázisával úgy is mondhatnók: Kalüpszó szép haja megkötözte szívét deli Ulyssesnek...) Odüsszeusz végül csak az olümposziak segédelmével szabadulhat a nimfa odvas barlangjából. Az istenek tanácsa úgy határoz – a döntés hírért, egyben az elbocsátásra felszólító parancsot Hermész viszi meg Kalüpszónak –, hogy a hős folytassa útját.

A levelek íróját, Tolnay Károlyt, a nagy hírű műtörténészt (1899–1981) szükségtelen hosszabban bemutatnunk. Ifjan Lukács György Vasárnapi Körének Benjáminja volt, majd hatvanhárom esztendőnyi emigrációja során Michelangelo és más festőóriások kutatója, monográfusa lett; két és fél évtizeden át volt professzor Princetonban, illetve a New York-i Columbia Egyetemen, ezt követően pedig megalapította és igazgatta a firenzei Casa Buonarrotit. Ámde vajon ki lehetett a levelek címzettje, Elisabetta Cerruti, akire a *Béke Ithakában* Kalüpszója emlékeztet? Vele, személyével és életútjával a legutóbbi időkben két tanulmány is foglalkozott.⁸ Ezek közlései részletezőn megismételni nem akarván, csupán a dolgozatunk szempontjából legfontosabb tudnivalókra szorítkozunk. Elisabetta Cerruti, alias Paulay Erzsébet (1886–1959) a Nemzeti Színház hajdani igazgatójának, *Az ember tragédiáját* először színre vivő Paulay Edének a leánya volt. Thália papnője lett belőle, majd a húszas évek elején (itt nem részletezendő okokból) odahagyta a pályát, és – immár elvált asszonyként – 1923-ban, Sanghajban nőül ment az előkelő származású, akkor épp Kínában szolgálatot teljesítő Vittorio Cerruti (1881–1961) olasz diplomatához. Férjét a legkülönbözőbb állomáshelyekre szolgáltatta 1927-től a kötelesség (Sanghaj után Moszkva, Rio de Janeiro, később Berlin és Párizs következett), Paulay Erzsébet pedig mindenütt ragyogóan megfelelt a nagykövethéi feladatoknak. Vittorio Cerruti 1937-ben, politikai megfontolásokból visszavonult a diplomáciai pályáról, s feleségétül családi birtokára, az észak-itáliai Novara tartomány Valenza nevű városkája mellé költözött. Nagy házat és társasági életet vittek, s szalonjuk a származás és a szellem arisztokráciájának gyűlhelyévé vált – elsősorban Paulay Erzsébet varázsos személyiségének köszönhetően. Megjegyzendő: 1941-ig a házaspár gyakorta időzött Budapesten is, lévén ott is pompás palotájuk a Várban. (Ez a műkincsekkel tömött rezidencia, amelynek nemegyszer volt vendége Márai Sándor is, rommá lett az ostrom idején, értékeit a fosztogatók megdézsmálták.)⁹ Magától értetődik, hogy Elisabetta Cerruti a magyar fővárosban is elbűvölte a köré seregülőket, kivált a férfiakat babonázta meg. A dekoratív megjelenésű, szép dikciójú, művelt, szellemes és nem csekély asszonyi csáberővel rendelkező hölgy sokak sóvárgását fölkelte, kegyeiért mindig számosan vetekedtek, s a lényéből áradó vonzás még hajlottabb korában sem csökkent. Megannyi hódolója közt tudhatta Tolnay Károlyt – és Márai Sándort is. Utóbbi – hat esztendőnyi kényszerű szünet után¹⁰ – került vele újra kapcsolatba, s „viszonyuk” ezt

követően hosszú évekig eleven maradt. Sűrűn váltottak levelet egymással, az író *Naplója* pedig többször is emlegeti Paulay Erzsébetet; általában „Madame C.”-ként, de elvétve így is: „Cerrutiné”. A barátságon és a jó tanácsokon kívül mit köszönhetett az immár emigráns Márai Elisabettának és férjének, megtudhatni a diáriumból és a már szóba hozott tanulmányokból.¹¹

Az eddigiek ismeretében korántsem meglepő, hogy Tolnay Károlyt Paulay Erzsébetre emlékeztette a *Béke Ithakában* Kalüpszója. A regénybeli nimfa oly asszonyként lép elénk, akit hasztalan becsmérel „vén szipirtyónak” a féltékenységtől gyötört Pénélopé. (Nota bene: Tolnay tizenkét, Márai tizenhárom esztendővel volt fiatalabb Elisabetta Cerrutinál.) Kalüpszó dacol az idő kárhozatos, romboló hatalmával, s még mindig királynői, istennői jelenség, oly valaki, kinek delejéből, erotikus kisugárzásából vajmi nehéz szabadulni – Télemakhosz is megtapasztalja ezt. A nimfa aggályos gonddal, piperék és kendőzőszerek légiójával óvja, ápolja szépségét, bár konyhája remek, maga szigorúan diétázik, gyönyörű, „bronzfényű” haját talán festeti, de a híresztelést, amely szerint parókát viselne, nem igazolja semmi. (Roppant jellemző, hogy a híresen szép hajú Paulay Erzsébet utolsó szavai a halál előtt így hangzottak: „Ne képzeljétek, hogy holnap nem megyek Milánóba a fodrászhoz!”¹²...) A hiú Kalüpszó buja pompájú barlangja kitűnő ízlésről és rendkívüli igényességről tanúskodik, figyelme, vendéglátása lenyűgöző, s a háziasszony okos és titokzatos, távolságtartó és kacér, ha kell, anyáskodó, és még a szerelmével is megajándékozta a vándort.¹³ Egyszóval: Odüsszeusz és Télemakhosz mintha Elisabetta Cerruti pazar budai palotájában avagy Valenza melletti kúriájában járna.

Itt akár be is fejezhetnénk, ha a *Béke Ithakában* eme vonatkozása nem irányítaná figyelmünket egy még izgalmasabb életrajzi összefüggésre, s ezzel egy másik, korábbi – 1946-ban megjelent – regényre, *A nővére*. Szegedy-Maszák Mihály ez utóbbit sem sorolja a szerző autobiográfiájához kötődő művek közé, holott egyértelműen ily jellegű, elannyira, hogy fabuláját Márai a maga – fikatív elemekkel földúsított – betegségtörténetére építi, önnön létkérdéseit, dilemmáit, válságtudatát pedig két figurába (az írónő és muzsikusba) is kivetíti.¹⁴ S ugyancsak a személyes érintettséget, az önéletrajzi ihletést jelzi – s számunkra most ez a legfontosabb –, hogy a regény kulcsszereplői közt feltűnik Paulay Erzsébet, peremalakként meg a férje, ő éppenséggel két „változatban” is. Márainak természetesen gondja volt arra, hogy két (illetőleg három) szereplőjét némileg álcázza, megteremtven a „valóság” helyett „annak égi mását”. Öregíti hát a férfi(aka)t, ifjítja a nőt, s szóke, északi típust formál belőle.¹⁵ Persze a valóságkapcsok erősek maradnak így is. Árulkodó jel, hogy Paulay Erzsébet – Elisabetta „E.”(!) névbetűvel szerepel a szövegben, Vittorio Cerruti egyik hasonmása pedig éppenséggel budapesti olasz nagykövetség: „...ősz, előkelő és szomorú ember, (...) maga is műkedvelő zenész (...), társasági ember”, ráadásként „»toscanai«: a legrégebbi családok egyikének sarja, őseinek neve felvillan az Isteni Színjáték versonaiban is (...), évekig élt Kínában, Amerikában, a nyugati nagyvárosokban, ahol hazáját képviselte, látta a nagyvilágot (...)”.¹⁶ Említsük újra Cerruti származását s diplomata-pályafutásának állomásait? Ám a referencialitás további bizonyítékai számosak, s még árulkodóbbak.

A *nővér* első fejezetének íróhőse ekként idézi meg „E.” és „Z.” (a zenész) „regényét”: „...nyolc, igen, tíz esztendeje is múlt, hogy gyakrabban találkoztunk ugyanegy társaságban, egy nagy műveltségű hölgy társalgójában, ahol Z. – kinek nevét abban az évben kezdte lebegtetni a hírverés – néha előadott a zongorán. Homályosan emlékeztem, hogy a suttogó fáma összekötötte e nagy műveltségű és rendkívül előkelő származású hölgy nevét a híres zeneszerző és zongoraművész nevével (...). E társaságból, melynek szellemi és társadalmi értékét nehéz volt tagadni, nemsokára elmaradtam: munkám hívott, (...) mind kevesebb időm és kedvem maradt a társasági élethez. Z. neve – (...) a fogalom,

melyet jelentett, s melynek mind lelkesebb hívei és szószólói akadtak – természetesen tovább is foglalkoztatott.”¹⁷ Jegyezzük ide: e részlet mindkét szereplőjében, az íróban és a muzsikusan egyaránt, magára Máraira ismerhetünk. A regény íróalakja – a fikció szerint – 1942 karácsonyán pillant vissza a nyolc-tíz évvel korábban történetekre, vagyis a harmincas esztendőök közepének bizonyos eseményeire. Márai akkortájt ismerkedett meg Cerrutiékkal, lett vendége társaságuknak, s nevét is akkortájt kapta szárnyára a hír. S ugyancsak Márai volt az, kinek az évtized vége felé mindinkább elment a kedve a társasági élettől, azért is, mert hívta a munkája. A két figura e ponton egymásba mosódik. – Az itteni beszélő, az íróhős azonban mást is tud: „A hölgy, kinek társaságában Z.-t megismertem, a háború második évében férjével, a diplomatával már semleges külföldre költözött.”¹⁸ Emlékeztetőül: a Cerruti házaspár 1941-ben, Jugoszlávia lerohanása után távozott Nyugatra.¹⁹

S vajon minő „viszony” állott fönn „Z.” és „E.”, az ünnevelt zenész és az ünnevelt szépasszony között? Ez már a muzsikusi emlékiratából világlik ki. A látszat szerint a lehető legbanálisabb história volt az övék. „A híres művész, a társaságbeli művelt, szép asszony, az öregedő diplomata férj – milyen eszményi háromszög volt ez! Ki gondolhatott másra, mint viszonyra, a szó mindennapos, közönséges értelmében, a szerelmi társasjátékok egyikére, amilyent számtalanszor, közönnyel rendez és alakít az élet?”²⁰ (NB.: „...az öregedő diplomata férj...” Vittorio Cerruti másik hasonmása, ki mindvégig a háttérben marad, s csupán futólag említetik.) Csakhogy a látszat ellenében a valóság jóval több is, jóval kevesebb is – merőben más. „E.” és „Z.” közt a „nyolc év” során²¹ (ezt az időtartamot a szöveg utóbb – a Márainál szokásos következetlenséggel – „négy esztendő”-re csökkenti...²²) nem történt semmi, nem jött létre testi kapcsolat: a férfi kizárólag „...a zenével szeret”-ett, ők ketten csak a zenében szeretkeztek.²³ (Hozzuk szóba sietősen: a muzsika félelmetes, erotizáló hatalmát, a zenével és a zenében szeretést és szereteit Tolsztoj a *Kreutzer szonátában*, Thomas Mann *A Buddenbrook-ház* Gerda-fejezeteiben és *Tristan* című elbeszélésében, maga Márai pedig *A gyertyák csonkig égnek* című regényében úgyszintén ábrázolta.) Nem is történhetett másként, s a legkevésbé sem az „öregedő diplomata férj”, „Z.” barátja miatt. Maga „E.” volt az akadály, „...a vad, dús és lány szőkeség”-ű, „...szemének sötét tüze”-vel hódító, „...északi testének vakító, túlzott fehérségével tündök”-lő asszony.²⁴ A kihívó, élveteg külsejű dáma ugyanis „...beteg volt, hideg, egyfajta gyönyörű, tündéri nyomorék”²⁵ – „*Frigid!*”²⁶ Azon nők közé tartozott, „...akik csak rejtve, felszabadultan, a távolban és messzeségben, test nélkül, következmények nélkül tudják lelkesen adni gyöngédségüket – csak így és ilyenkor tudott félelem és tartózkodás nélkül, szenvedélyesen viselkedni”²⁷ – levelekben, telefonbeszélgetésekben, a zenehallgatás keltette mámorban.²⁸ Földi, testi vágyakra képtelen felelni, ezért járnak rendre rosszul a bűvkörébe tévedt, érette epekedő férfiak, köztük „Z.” is. A muzsikusi végül belebetegszik, majdnem belehal ebbe a kapcsolatba (és önnön tökélyvágyába), úgy gyógyul föl, hogy valóságosan és jelképesen megbénul, de marad ereje kitépni magát ez életellenes „viszonyból”.

(Mellékesen említjük: „Z.” egyben-másban Bartók Bélára is hasonlít: világhírű zeneszerző és zongoraművész, népdalokat gyűjt, a Zeneakadémián tanít, utóbb elhallgat, visszavonul, s emigrációban hal meg. Története azonban így is mindenekelőtt Márai Sándorról beszél.)

Csakugyan „frigid” lett volna Paulay Erzsébet? Volt valaminő szerelemféle közte és Márai között? Átkos is lett volna Márai számára kettejük kapcsolata? Oly kérdések ezek, amelyekre nincsen, s immár soha nem is lesz hiteles válasz. Egy bizonyos csupán: Tolnay Károly *A nővér* olvasván is teljes joggal írhatta volna Elisabetta Cerrutinak: „E.” Magára emlékeztet...

Márai újra s újra és sokféleképp meg tudja lepni kutatóját. Ezúttal azzal, hogy akkor is tulajdon önéletrajzából merített, amidőn nem is gondoltuk volna. Vajon miféle meglepetéseket tartogathat még?

Jegyzetek

- ¹ Vö.: Szegedy-Maszák Mihály: *Márai Sándor*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1991. 65., 100.
- ² Lásd: *Egy polgár vallomásai*. Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, Bp., 1990. 69–72.
- ³ Szegedy-Maszák: i. m. 74.
- ⁴ Lásd könyvünket: „...személyiségnek lenni a legtöbb...” *Márai-tanulmányok*. Savaria University Press, Szombathely, 1993. 211–221.
- ⁵ Vö.: *Monsieur T. és Monsieur M. esete Madame C.-vel*. Pótlapok Tolnay Károly „Mindenes könyv”-éhez. – Közreadja Lenkei Júlia. In: *Holmi*, 2005/8. (augusztus), 972–985. – Az idézet a 984. oldalon található. (Az első kiemelés tőlünk, a második a misszilis írójától!)
- ⁶ Uo. 985. (A mi kiemelésünk!)
- ⁷ Trencsényi-Waldapfel Imre: *Mitológia*. Gondolat Kiadó, Bp., 1983. 24., 108., 222–225., 231.
- ⁸ Fried István: *Márai Sándor és a francia irodalmi kontextus* (Márai világirodalmi környezetéhez). In: *Forrás*, 2005/6. (június) 102. – illetve: *Monsieur T. és Monsieur M. esete Madame C.-vel*. (Lásd 5. számú jegyzet!)
- ⁹ Vö.: Márai: *Ami a Naplóból kimaradt 1947*. Vörösváry, Toronto, 1993. 109–110.
- ¹⁰ Uo.: 106.
- ¹¹ Lásd a 8. számú jegyzetet, illetőleg Márai Sándor: *Ami a Naplóból kimaradt 1949*. Vörösváry, Toronto, 1999. 45–46., 209–210.
- ¹² *Monsieur T. és Monsieur M. esete Madame C.-vel*: 975.
- ¹³ Vö.: *Béke Ithakában*. Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, Bp., 1991. 21–22., 41., 73., 82–83., 88., 105–156., 207–208., 266.
- ¹⁴ Minderről részletesen szólunk könyvünkben: *Világkép és regényvilág. Újabb Márai-tanulmányok*. Savaria University Press, Szombathely, 2002. 181–213.
- ¹⁵ *Bébi vagy az első szerelem – A nővér*. Helikon Kiadó, Bp., 2002. 289–290. stb. (A továbbiakban mindig erre a kiadásra hivatkozunk!)
- ¹⁶ Uo.: 287., 290. (A kiemelések tőlünk!)
- ¹⁷ Uo.: 249–250.
- ¹⁸ Uo.: 285.
- ¹⁹ *Ami a Naplóból kimaradt 1947*: 106.
- ²⁰ *Bébi vagy az első szerelem – A nővér*: 289.
- ²¹ Uo.: 289–290.
- ²² Uo.: 387., 388.
- ²³ Uo.: 298–299.
- ²⁴ Uo.: 298., 388.
- ²⁵ Uo.: 387.
- ²⁶ Uo.: 297. (Máraitól a kiemelés!)
- ²⁷ Uo.: 401.
- ²⁸ Uo.: 298–299.

Bálint Péter

Európa a lelkekben pusztul el

(Tűnődések Márai Kassai őrzőjárataról és Napnyugati őrzőjárataról)

Az őrzőjáratot többnyire a fegyveres testületeknél szervezik, kis létszámú alkalmi kötelekből, s olyan objektum körül járnak tagjai egy bizonyos útvonalat követve, amelyikben a nagy nyilvánosság, a nemkívánt elemek elől igyekeznek elrejteni bizonyos titkokat: fegyverarzenált, hadműveleti térképeket, logisztikai terveket és különféle parancsokat az egyes rendkívüli hadiesemények esetére. Az őrzőjáratnak emellett, miként a szóban is benne foglaltatik, egyfajta folyamatos őrzés, jól szervezett védelem, rendszeres ellenőrzés, szigorú rendfenntartás és a szolgálatot teljesítő őrekre bízott dolgokkal pontosan elszámolni tudás az értelme. Az őrzőjáratban levőktől éberséget és felelősségérzetet, önbizalmat és egyfajta „hősiességet” is megkíván a különleges feladat teljesítése; amennyiben félvállról veszik, és hanyagul teljesítik a feladatot, vagy nem észlelik időben az ellenség manővereit, súlyos kötelemmulasztást követnek el, amiért felelniük kell a hadbíróság előtt. Az őrzőjáratban önként vállalt részvétel nem csökkenti az éberségnek és a kötelességtudatnak azt a fokát, melyet a katonai fegyelem megkövetel a szolgálatot teljesítőktől; ellenben a hősiesség, az elszántság, a közösség érdekeiért és biztonságaért szolgálni tudás olyan elemi erejéről és magas hőfokon izzásáról tanúskodik, amilyenért hála és kitüntető szeretet jár a köztől. Az Ady-féle strázsaszerep, melyet bizonyos szempontból követendő példának tekint Márai, maga is olyasfajta szolgálat és örökség, melyet tudatosan, szívvel-lélekkel kell vállalni, s nem véletlen, hogy mindkét művét: a *Napnyugati őrzőjáratot* (1936) és a *Kassai őrzőjáratot* (1941), a második világháború előestéjén és kiteljesedésekor kezdte írni, amikor az európai műveltségen: vagyis alkotásmanián és formakultúrán, görögségben fogant szellemi kölcsönhatáson és keresztény hitvilágon felnőtt ember, a teljes világégés előtti utolsó pillanatban óhajta számba venni: mit is adott a világnak Európa, s mit is veszít a világ e kontinens műveltségének szertefoszlásával.

„Ezt még felírom, hogy emléke maradjon. Valamit meg kell értenem, ezért írom fel” – kezdi a *Kassai őrzőjáratot* Márai a felírás szó e kettős értelmével, játékos s egyben halálosan komoly kötelemmel. Felírni valamit a múlthatatlanság és az igazodás igényével, az isteni törvényt szokás, kizárólag kőbe, ahogy Mózes kapta a törvényeket őrző táblákat; vagy az erkölcsi szilárdságot próbára tevő tartozást szokás az irkába, hogy az ember pontosan emlékezzen, kinek és mennyivel tartozik, s mikorra kell lerónia az adósságát, akár a kamatokkal együtt. Mindkét eset előfordul valamiképpen e kötetekben; bár Márai saját vallomása szerint nem gyakorló hívő, de nem is „istentelen”, a keresztény erkölcsi normákon szocializálódott író, egyszerűen szedi lajstromba, hogy miféle neveltetési elvek,

értékek, szokások határozták meg műveltségét és tartását, és azt is, hogy a család több évszázadra visszanyúló nemzedékeinek tagjai hogyan építették Kassát, s vele együtt a felvidéki magyarság sajátosan összetett öntudatát, s nem felejtí el megemlíteni, hogy ő, a kései utód, kinek-kinek miféle adósságot köteles leróni, ha másként nem, de az emlékezet lemezeiről előhívott pillanatképek rögzítésével.

Márai elengedhetetlenül szükségesnek véli felírni egyetlen napi kassai kirándulását, amely önmagában persze szót sem érdemelne, ha ennek a „szökésnek” nem az volna az egyedüli s legfőbb értelme, hogy a háború kellős közepén, Párizs németek általi megszállását követő negyedik héten, csak egyetlen napra is, de otthon legyen a világban, az ősök teremtette világban, ha már az önmaga választott budai házban képtelen otthon érezni magát. Márai felírja irkájába a repülővel utazás, a kassai főteret övező belvárosi utcákon, a főtér két oldalán tornyosodó híres polgárházakban és a Dómban időzés, s a város környéki erdőkben, ősök sírhantjait őrző temetőben bóklászás friss élményét, melyek külön-külön és együttesen is felfakasztják a tudat tárnáiból a személyesen megélt és az ősöktől mesékben-regékben kapott múltat, s ez a két idő, ez a két világ úgy oltódik egymásba, mint a Tisza és a Bodrog a tokaji hídnál, úgy ötvöződik össze, mint a kassai cipszerek, felvidéki magyarok és Mikszáth regényeiben megörökített tótok közös városépítő erőfeszítése évszázadok alatt. Márai az önigazolást és veszélyeztetett létének bizonyosságot adó élményeit olyasfajta mániákus megszállottsággal és zavarba ejtő akkurátussággal írja fel, mintha egyenesen végzetes bűn volna részéről elhallgatni akárcsak egyetlen egyet is, akár a legjelentéktelenebbet is, mert ki tudja, nem éppen az vet másféle megvilágítást a dolgokra. Ám ezt a már-már precízséget és kényszerességet indokolja a határozott írói szándék; azért óhajtja ugyanis szembesíteni valamennyi élményét a ködbevesző múlttal, a fellávázó emlékekkel, a Város évszázados történelmével, hogy megérthesse, miként jutott az emberiség, elsősorban is az európai ember az eszelős világháborúba, ráadásul rövid időn belül a másodikba, amelyikben egyetlen náción sem nyeri el a magának tulajdonított hivatását, remélt nagyságát, primadonnaszerepét, épp ellenkezőleg, végzetesen elveszíti, a sajátjával együtt, az évszázadok alatt közösen létrehozott műveltséget. Az irkába felírt élményeken töprengve, akár az ermenonville-i magányba menekülő Rousseau, az emberi élet értelmét faggatja, s efféle kételyek átgondolására és tisztázására szorítja elméjét: „Minek is volt értelme, igazán, az életben? A becsületnek, a gondolkozás szabadságának, az igazi és termékeny magánynak. Minden más olyan gyanús volt, zavaros...”

Márai a kaotikus és kiszámíthatatlan jelennel szembesülve, nem egyszerűen a múltat siratja vissza, a történelmi időnek egyfajta mitikus távlatot, fényt és értelmet kölcsönözve, sokkal inkább arról van szó, hogy az európai történelem színpadán fellépő, s ott, a valaha élt elődök: a görög poliszok polgárságának kitartó szorgalmát és kiművelt tehetségét, rítusok iránti fogékonyságát és a létezés megkérdőjelezhetetlen szakralitását felújítani vágyó polgárság létét és világát, annak szilárd erkölcsi tartóoszlopait és nevelési elveit, örökkévalóság-érzetét sugalló lelki szentélyeiben és remeteudúiban vezeklők mentalitását igyekszik megérteni és a „veszélyesen élőkkal” megértetni. Rousseau vallomásaitól Thomas Mann írói alapállásáig, Morus Tamás kíméletlen törvényeitől André Gide sokat vitatott moralizmusáig szenvedélyesen, elképesztő olvasottsággal és nyitottsággal vizsgálja az európai szellem állapotát: roncsoltságát és regenerálódó képességét, a maga lakmuszpapírját mártva abba a virtuális folyamba, mely az európai népek gondolkodásának, nyelveinek és hagyományainak sokszínűségét és kölcsönhatását mutatja meg az áldozathozataltól nem berzenkedő érdeklődőnek. A felírás idejére, az ezerkilencszázharmincas-negyvenes évekre ingataggá, kevésbé értékesé váló becsület; az egyre inkább korlátozott, bitang szervezetek révén ellenőrzött és véglegesen veszni látszó szabad gondolkodás; az önös érdekek hálójába gabalyodott politikusok termékeny magányt és heroikus

kívülállást ellehetetlenítő igyekezete készíti őt számvetésre a polgárság érdemeivel és erényeivel, bűneivel és mulasztásaival, merthogy az európai civilizáció válságát a polgári életrend válságával azonosítja. „A polgár és a polgári rend az emberi együttélés egyik legértékesebb, leghasznosabb, magasrendű terméke, mindaddig, amíg alkotó és hősiesség. A papucsos polgár, aki rádiót hallgat, szidja az adókat és a prolikat, nem eszménye senkinek. A hősiesség polgári korok alkották Európában azt a remekművet, melynek napnyugati kultúra a neve. (...) Az igazi polgár szerencsés vegyülete a művésznek és a katonának, alkotó és megtartó, álmodó és megőrző.”

Márai, akár a halálos beteg ágya felett konzíliumot tartó osztályos főorvos, fiatal és szigorló kollégái (értsd ezalatt nyájas és hivatásos olvasói) előtt sorolja azokat a látható és tapintható tüneteket, amelyekre a megkérdőjelezhetetlen diagnózist lehet alapozni: a polgári rend és a kapitalista világ kimúlását. Márai a hanyatlás okát olykor a félműveltségben, a pongyola és slendrián beszédmódban, az igénytelen stílusban; máskor az évszázados örökség feladásában, a hősiesség és hivatástudat megrendülésében, a filléreskedésben és gyűlölködésben; megint máskor az egyetlen igazi hatalom: „a szellem hatalmának” leáldozásában és a tömegek erőszakos, nyers és közönséges uralmának virágzásában látja. Bátran tehetjük föl a kérdést: Ortega-féle elitista vagy gógös polgár, aki foggal-körömmel védelmezi osztálya maradék bástyáit és hadállásait? Csak napjainkban látszik igazán, hogy ez a strázsa mily pontosan, már-már látnoki pontossággal tárta föl, s írta le nemcsak a polgárság, de az évszázadok alatt sajátlagos műveltségét megteremtő Európa végzetes válságát is.

Kevés, fájdalmasan kevés igazán polgári öntudattal és az európai műveltséghez szoros kötődéssel rendelkező írója és gondolkodója akadt a honi szellemi életnek, s ezen kevesek egyike: Márai Sándor, aki, bár számos ponton fogalmazta meg ellenvetéseit, fenntartásait a protestáns André Gide-del szemben, mégis a szellemi önépítkezésében, az írói mesterség gyakorlásában, a következetes műteremtésben és szüntelen vallomáskényszerben hozzá legközelebb álló fegyvertársat látta benne. Szomorúan kell számot vetnünk azzal a ténnyel, hogy bár a reformációval megindult a történelmi Magyarország területén a polgárosodás (s kiváltképp az erdélyi és felvidéki képviselőit emlegeti előszeretettel írónk), sőt Balassi és Zrínyi személyében még olyasfajta íróink is akadtak, akik művészek és katonák voltak egyszerre, ám a szellemi, s azon belül is az irodalmi életben kevésnek bizonyult az a félszáznál alig valamivel többre rúgó esztendő, amelyek a (kis)nemesi és proletár irodalom virágzása között adódott, hogy a polgári szellemiségű irodalom meggyökeresedjen, s meghatározóvá váljon a honi művészetben. Pedig mily nagy árat kellett fizetni e sajátlagos kultúra megteremtéséért itthon és külföldön egyaránt! „Ötven évvel ezelőtt egy ember Európában még személyes erővel volt kénytelen megszerezni a műveltségnek azt a mértékét, melyre elengedhetetlenül szüksége volt, ha nem akarta elveszíteni önbecsülését...”, írja egy helyütt Márai; hatványozottan igaz ez a megállapítás a fejlett kézművesiparral és kereskedelemmel rendelkező városokból származó német és zsidó, s a mezővárosok protestáns és katolikus polgársága köréből kiemelkedett írók esetében. Nálunk ez az „ötven évvel ezelőtt” (betetőzve az évszázados peregrinációkat, a külföldi, elsősorban is osztrák és lengyel földön töltött tanulmányokat), a Gyulaiak és Justhok, Ady és Rippl-Rónay Párizs-járásával, s az első világháborút követő emigrációba vonulásokkal kezdődött, s a Nyugat-nemzedékek és más szemléletű gondolkodók alkotta „szigetek” irodalmában teljesítette ki azt a műveltséget, mely az egész magyar irodalomnak is önbecsülést, tartást adott. Különös, hogy Márai Krúdy mellett Mikszáthot tartotta osztálya legnagyobb írójának („Gyermekkorom és osztályom legnagyobb írója, Mikszáth, pontosan látta a végzetet, mely betelik az osztály és a világ fölött, csipkelődött, szelíd és gunyoros oldalvágásokkal szidta a birtokosok tunya tehetetlenségét, remekmű-

veket írt, s máskülönben hallgatott”), ellenben sem egyik, sem másik nem tekinthető a polgár tipikus és kitüntetett példányának, illetve sokkal kevésbé tekinthető annak, mint Móricz vagy Kosztolányi, Babits vagy Németh László. Emellett Mikszáth, akárcsak a vele sok tekintetben rokon Balzac, nem feltétlenül húzott a polgársághoz sem eszményeiben, sem szokásaiban, bár tagadhatatlanul kíméletlen kritikával illette magát a polgárságot.

„Ez a hazugság százada. (...) Én hívő ember vagyok, s mégis ott tartok, hogy már semmiben nem tudok hinni, amit tökéletlen értelmemmel, kezdetleges ismereteimmel, fogyatékos készségemmel, ennen kezemmel és látó szememmel nem vizsgáltam meg, s nem ellenőriztem”. Musset híres regénye, *A század gyermekének vallomása*, számos kortársat és utódot megérintett, megtermékenyített, s arra ösztönzött, hogy a „saját” századával, vagyis hát a saját maga optikáján keresztül látott, érzékszerveivel fölfogott és értelmével megvilágított századával vessen számot, írja le vallomását, mely ekként egyszerre önéletírás és korrajz, regény és napló, illetve mindezek egyfajta sajátlagos keveréke, attól függően, hogy a személyesség vagy a tárgyilagosság, a festői leírás vagy a töprengés révén a lét bizonyos fókú távolságba helyezése, a bonyolult időhasználat vagy a feszült párbeszédeesség uralja-e a beszédmódot. Márai olyannyira saját huszadik századának tulajdonítja a hazugságot, nem véletlenül és nem minden ok nélkül persze, megelőzve ebben a jellemgyöngöseségen alapvetően túlmutatató, etnikumok és nemzetek, hívők és hitetlenek vagy másként hívők sorsát tragikusan befolyásoló magatartásformát, hogy mintegy önmagát is belelovalja egyfajta hősie ellenálló szerepbe: „Nem tűröm a hazugságot többé, keresztes hadjáratot hirdetek ellene. ... Hol kezdjem? Természetesen magamon és magamban”. Az utazásról naplófeljegyzéseket író ember, aki az utazónak abból a fajtájából való, amelyik nem felfedezni akarja az általa meglátogatott helyszínt, hanem benne és változatosságában saját magára és változataira óhajt ráismerni, az őszinteség egy fokát megtartva, önmaga szab határt őszinteségének (a Márai által is sokat emlegetett gide-i őszinteségnek), amely egyszerre szigorú bíráló és személyes hangvételű tanúságtétel, egy maszk mögött elmondott önvédelem és az európai műveltségeszmény melletti bátor kardoskodás. Márai a körmönfont hazugsággal, a tényekkel és mások akaratával szembenézni struccpolitika mögé rejtezéssel, az önáltatással és ábrándkergetéssel, az évszázados politikai manírokba és fortélyokba merevedéssel magyarázza, hogy az európai ember, akinek küldetése és hivatása volt és van e világban, alig egy emberöltő alatt másodsorra is beleszédült a káoszba. Ráadásul a hazugság legveszedelmesebb változata: az önhazugság, az önbecsapás és saját józan paraszti elménk rászédése oly fokon lazítja föl a maradék ítélőképességünket és lelkiismeretünket, amúgy is kikezdett ellenálló képességünket, hogy az ember teljesen elveszítvén énjét, beleszürkül a masszába. Pedig írónk épp ezt az ellenállást tartja az egyedüli lehetséges önvédekezési lehetőségnek a létrontással szemben: „Nem szabad beleegyezni. Nem szabad engedni, mikor a politika, az üzlet, a sekélyes ízlés, művészi, szellemi, erkölcsi kérdésekben a félműveltek gyáva és sunyi lelkendezése, erkölcsi felelőtlensége arra csábítanak, hogy te, az író, a varázsszavak, tehát az ellenállás őrzője, vállald velük együtt a felelősséget tetteikért, cinkosuk legyél, mikor eladják azt a szigorú törvényt, mely szívedben és minden emberi szívben ég, (...) Igazság és Szépség vágyának törvényét”. Lélegzetelállító az írói alapállásnak ez az elemi és elementáris erejű programja, amelyik fél évszázaddal leírása után, ha lehet, még idősebb és megkerülhetlenebb a kortárs írók és művészek számára, mint volt megfogánása pillanatában. Ezekért az írói útmutatásokért és életbölcseletekért, kendőzetlen ítéletekért és a személyesség révén hitelesített kinyilatkoztatásokért érdemes mindenképpen újraolvasnunk és újra visszalapoznunk Márai könyveit, hiszen nem csupán egy korrajzot árnyaló helyzetjelentések e fragmentumokból építkező szövegek, hanem „létregények”:

a mindennapi létezésről festett miniatúrák, melyek az évezredek európai kultúra egyfajta optikából festett freskójává válnak.

Márai olyan utazó, mondhatni vérbeli utazó, aki eleve *visszatérni* szeret egy helyre, ahol korábban egyszer vagy éppenséggel többször megfordult már, mert a felfedezés örömenél is fontosabb számára az otthonosság, az ismerősség élménye. „Olyan másképp járok itt, a köveket ismerős, szó szerint, valami emlékezik idegeimben, itt volt egy hibás útszakasz huszonöt év előtt, itt kell lelépni a járdáról, itt kell befordulni, itt kell megállani egy kapualj előtt. Ez az ismerősség talán legmélyebb tartalma egy ember életének” – írja Kassáról. A Krúdy és Radnóti, s oly sok más író által megírt, gyermekkori bensőséges élményekből fakadó „ismerősség”, azt az időt és teret idézi az író és olvasó elé, amelyben a változatlanóság, a maradandóság, a szilárdság okán biztonságban tudhatja magát, s nem kell kínos meglepetésektől, bosszantó változékonyságoktól tartania. Az őrzületben ellenőrzött, számba vett s pontosan a maguk helyén talált dolgok, a kijelölt úton újfent végighaladó ember találkozása az emlékezet finom lemezecskéin megőrzött kép- és hangfoszlányokkal, mintegy zálogai és szegletkövei annak, hogy bátran alámerülhetünk a múlt mélységes mély kútjának, éppoly biztosan és tévedhetetlenül haladunk előre, akár Vergilius vezetésével Dante a pokolban. Az újonnan megpillantott és az emlékezetben megőrzött dolog összehasonlítása, a kettő közötti azonosság vagy eltérés tudatosítása révén: a létezés módjára, a társadalmi-közösségi rend szilárdságára vagy éppen nagyon is ingatag voltára lehet következtetni.

Ez az „ismerősség” persze segít eligazodni is a rég nem látott világban és változó „időtartamú” múltban; ha netán az utazó kedvét lohasztja a Sartre-által előszeretettel bennszülötteknek nevezett őshonosok életvitelében, vagy a saját lelki állapotában bekövetkezett változás, mely nyomban az idegenség és elveszettség érzetét kelti, elég a múltjába fordulni, s az emlékképek között lapozni, hogy egyszeriben visszanyerje életkedvét és tájékozódási képességét, s megszüntesse a kiszolgáltatottságot. „Ez az olajfestékszaga, amellyel bekenték a fürdőszoba falát, a csöveket, a kádat, ez Párizs szaga. (...) Párizst bepácolták ezzel a szaggal; most végre eszembe jutott. Megnyugodva indulok utamra, mint aki hosszú idő után hazaérkezett” – írja a *Napnyugati őrzület* egyik lapján. Az ismerősség, mely a mások életformájában, szellemiségében és szokásában való jártasságot, a másik pokol-jellegének felfüggesztését, elfogadását és bensővé tételét is jelenti, leginkább e művek beszédmódjában érhető tetten. A Krúdy-féle pillanatfelvételek és kimerevített emlékképek lírai-festői leírását, a prousti körmondatokban való kimért prózai áramlást, a Szegedy-Maszák által említett „retorikusságot” felváltja a ráérős és könnyed fecsegés, a kávéházi kvaterkázás, a másik nyelven, az „idegen” nyelven való magabiztos diskurálás, mely mellőzi ugyan a szakmaiságot, a nagy filozófiai igazságok kimondását, de sosem igénytelen, slendrián vagy zavaros. Oly természetes és magától értetődő ez a beszédforma, mint az, hogy az utazó, aki akár évek, akár évtizedek múltán tér vissza korábbi időzésének színhelyére, gondolkodás nélkül tudja a sarki fűszeres nevét, kedvelt éttermében az ínycsemegeknek szánt ételfogást és borkülönlegességet.

Az idegen elfogadása és magamba olvasztása, tisztelete és másságom természetéről való felvilágosítása, folytonos tükörbe nézésre és önfaggatásra ösztökél –; Márai a saját őrzületeinek köszönhetően, a párizsi és londoni és kassai templomhajóiban megfordulva kényszerül saját identitását is meghatározni: „ha akarnám, se lehetnék más, mint magyar, keresztény, polgár és európai”. Am ennél is nagyobb revelációval hat számára az a felismerés, hogy a trianoni határátrajzolás után sokkos állapotba merevedett, a környező népek iránt fellobbant idegengyűlöletével önmagát zsongító magyarok sorstragédiáján és önnön gyökerein töprengve, visszatért az Ady-féle „végzet és kötés” érzetéhez, s hiába élt oly sokáig emigrációban a negyvenes évekig, mégis ide vonzotta vissza az íróktól elsajátí-

tott nyelve, a műveltsége, családjának hagyománya. „Én a magyarokat sajnáltam, s ebben az időben, mikor az európai szellem kezdett tudatosan kozmopolita lenni, felfedeztem magamban azt a másik nemzeti érzést, melynek semmi köze nincsen politikához, egyszerűen a végzet és a kötés érzése”. Tőle, aki cipszer származású és német anyanyelvű, aki fél életét önkéntes emigrációban tölti végleges távozása előtt is, aki a nemesi-dzsentri szokásokat és korrupciót kíméletlenül ostorozza, aki a fajmagyarok bugrisságát és tunyaságát pellengérré állítja, anélkül, hogy a könnyebb ellenállást és sikert választva behódolna a kozmopolita Európának, a honi kozmopolita polgárságnak és kiadóknak, magyarságból példát lehet venni.

Ezt a sajátlagosan magyar „végezet és kötés”-vállalást leginkább a sokféle fogantatású és szándékú, sokféle természetű és tematikájú vallomásnak is kedvező műfajban: a naplóban tudta ki- és megélni, felmutatni és kibeszélni, megértetni és megérteni. Naplói és önéletrajzi ihletettséggű prózái ismeretében róla is bátran elmondható, akár Voltaire-ről vagy André Gide-ről, hogy inkább a napló műfajában alkotott maradandót és remeket, mintsem a prózájában vagy lírájában. Bár nem árt észben tartani, amit egy helyütt a naplóírás kényszeréről ír: „Az író nem azért gyón nyilvánosan, hogy megkönnyebbüljön bűnei terhétől, hanem, hogy meggyónva azt, ami benne közös az emberi bűnnel, felszabadítsa a bűntudat önvádjától a világot, mert tudja, hogy a bűntudat újabb bűnököt szül, hetedíziglen”, a bűntudat felszabadításának szükségessége mellett egy másik meggyőződése is alapvető forrásként szolgál a naplójellegű művek létrejöttéhez, s ez pedig nem más, minthogy az igazság megtalálása és kimondása révén az emberek nevelhetők. Szegedy-Maszák róla tett egyik megállapítását cáfolandó: „Jézus példájából is azt a következtetést vonta, hogy az ember kiszámíthatatlan, s aligha nevelhető”, épp az ellenkezőjét írja, ahhoz, hogy nyugodtan halhasson meg, el kell mondania azon meggyőződését, hogy: „az emberek nevelni lehet, s más egyebet nem is lehet kezdeni velük, csak nevelni és tanítani”.

A „filléres” kalandok és „laza és kerettelen” firkák befejeztével a napló is befejeződéséhez közelít az őrjáratról szóló híradással; a zárlatban a naplóíró önmagát biztatja írói kötelessége teljesítésére és a szabadság levegőjének humanista védelmezésére. „Ennyi az egész”, biggyeszi londoni kalandja végére, amikor is tapasztalatait összegzi irkájában. Mintha ezzel a hallatlan egyszerű kijelentéssel (amelyik Vincent testvérenek szóló utolsó levelének befejező mondatára: „*mais que veux tu?*” – „mit akarsz még?”-re rímel) azt akarná sugallani az olvasónak, nem a nagy tettek és nagy szavak és nagy dolgok, hősködések és hőzöngések és hazugságok hiányoznak a korunkból: van belőlük éppen elég. Sokkal inkább szükség van azon alapvető humánus értékek mindennapi gyakorlására, mint a becsület és önbecsülés, szabad gondolkodás és tisztességes helytállás, közösség iránti felelősség és magányban mások üdvösségéért létrehozott alkotás; ezen erények helyreállítása gátat szabhat az erőszak és bornírtság vészjóslo terjedésének.

Hartay Csaba

Számtanpélda

*Perceket talált
Valójában
Pálcikákat az asztalon*

*Semmit sem illik
Megszámolni
A számokat összeadni
Kivonni sértés*

*A számoké
A legfelsőbb rang
Indítják
Karban tartják az időt*

*Még a körteraszokon is
A fakorlátokba
Évszámokat véstek*

*S a négy virágláda
Tele muskátlival*

*Vagy a hatodik lakás
Ahol
Egy öreg néni él*

Tananyag

*„Ha a tanulóidő mindössze
Egyetlen kitükrösödött pillanat
S a tér feloldódik az időben
Akkor a képzelet alkohol
Az álom drog
A valóság desztillált víz”*

*Harminc koravén napközis
Magolja kórusban
A századjára is zavaros definíciót*

*„Ha a világon jelenleg leírva létező
Összes számjegyet összeadnánk
Beleörülnénk
Megfojtana a számlánc
Kitörne a számháború
Megdőlne a matematika”*

*A számtantanár
Maga elé bámulva motyog:*

*„Nincs eredmény nincs megoldás
Nincs főváros nincs határ
Nincs atom nincs sebesség
Nincs idő nincs szünet
Nincs ébredés”*

Szellemtánc

*A szellemnek nincsen vére
Baj sem érheti
Széllal szemben indul
Test a testnek –
Így látja ő*

*A szellem hajnalban
Nem kel*

*Lebeg
Lebeg tovább
Kései reggelije
Báránnyfelhő-tejföl*

*S ha a szellem álmos
Befekszik melléd
Szellemmel élsz
Mondhatod
Ha kérdik*

*Neked is van szellemed
Átölel
Mint egy langyos légsál
Nyakad körül
Gomolygó karjai
Félelmetes hangján
Ha szólna
Nem szeretnéd hallani*

Vasy Géza

Az Egy: Látó, Fehér, Kettőztető, Másolhatatlan

Dobozi Eszter költészetéről

A címbeli kettőspont helyére vesszót téve Dobozi Eszter eddigi öt verseskönyvének címeit olvashatjuk időrendben. Az írásjel csekélyke módosításával azonban egy olyan mondatot kapunk, amelynek költői értelemben szinte axiomatikus jelentése van: elmondja, hogy mi jellemzi az Egyet. A névelővel nyomatékosított és nagy kezdőbetűvel írott Egy magától értetődően szimbolikus, nem egyértelmű fogalom, amely összetetten jelent meg az első kötetben, s amelynek ezt az összetettséget a későbbi kötetek tovább is gondolták, s így módosították is.

A második kötettől kezdődően a címek egyúttal egyes versekői is, az első kötetben egy olyan ciklus címe *Az Egy*, amely e fogalom köré épül. Ha nem egészen önkényes a címbe írott mondat, s ha feltételezhető, hogy *Az Egy* a személyiségre is vonatkoztatható, akkor nyilvánvaló, hogy a további köteteknek címet adó versek is szólnak a személyiségről. Ennek következtében, s a kötetcímadás kiemelő jellege miatt, mindegyiküknek óhatatlanul van ars poetica jellege. Az ars poetica fogalma eredetileg azokat a költői alkotásokat jelölte, amelyek közvetlenül, nemegyszer tanító jelleggel tárgyalták a jó mű sajátosságait, törvényszerűségeit. A felvilágosodással kezdődő modern korban a költészet fogalma egyrészt a lírára szűkült le, másrészt ez a líra egyre inkább a személyiséget kifejezővé vált, s így tágabb értelemben, ha nem is minden, de számos lírai mű rendelkezett ars poetica-szerű tartalmakkal, jelentésekkel. Azok a huszadik században egyre radikálisabban megjelenő tendenciák pedig, amelyek elszemélytelenítésre törekedtek, ennek közvetlen vagy áttételes deklarációjával ugyancsak ars poeticákat fogalmaztak meg.

Dobozi Eszter költészete kapcsán meglehetősen egyértelműséggel kijelenthető, hogy az ókortól napjainkig ívelő költői tendenciák sokoldalú ismeretében lehetetlenek és értelmetlenek tartja ennek a hagyománykincsnek az elvetését, leminősítését, ugyanakkor korántsem tekinthető konzervatív költőnek. A negyedszázados költői pálya kezdetén jól érzékelhetően foglalkoztatta őt az, hogy megtalálja nemcsak személyiségének, hanem abból formálódó költői alkatának legfontosabb jellemző jegyeit, s kikísérletezze az ennek leginkább megfelelő verstípusokat, beszédmódokat. Az első kötetre a meditatív-intellektuális szabadvers volt a jellemző, s az évek során a meditatív-intellektuális jelleg egyre következetesebbé, s ennek következtében a versek képi és gondolati anyaga sűrűbbé, megformálási módja egyre kötöttebbé vált. Mindez a kilencvenes években zajlott, a posztmodern diadalmas uralkodásának időszakában, tehát a divattal, az árral szemben úszva. A divatból sok minden leértékelődött azóta, Dobozi Eszter költészete viszont maradandó-

nak bizonyult. Egy terjedelmes és tanulságos életútinterjúban a költő helyeselte a kérdező Ekler Andrea minősítését: „...megőrizve változás. Ez az egyetlen járható út számomra. Akkor is, ha ma nem, vagy ma sem ez a támogatott irány. Ha anakronizmusként kezeltek, akkor is csak ezt tudom képviselni (alkotóként, de irodalomtanárként is). Nem szeretném, ha kiforratlan, ám nagyon is mai és korszerűnek ható poétakezdemények és például Balassi Bálint között kellene választanom. Balassi is kell, a poétakezdeményekre is szükség van, hogy holnap is legyen élet. Élet pedig – hozzánk méltó – akkor van számunkra ebben a megmaradt hazában, meg abban is, amely csak eszmeileg létezik, ha továbbra is hatótényezőként számolhatunk az irodalommal és az anyanyelvünkkel. Az irodalomban és az anyanyelvünkben megőrzött hagyomány évszázadokon át nemzetmegtartó erő volt. Annak kell lennie ezután is.” (*Magyar Napló*, 2005. március, 53.)

Ez a megőrizve változás nemcsak abban az értelemben érvényes, hogy milyen a kapcsolata Dobozi Eszter lírájának a magyar és az egyetemes lírai hagyománnyal, hanem abban is, amelyik a Dobozi-líra alakulástörténetére vonatkozik. E szempontból is érdekes sorra venni a köteteknek címet adó ciklust, majd az egyes verseket. Amikor az első kötet 1986-ban megjelent, s kritikát írtam róla (*Forrás*, 1987, 2.), a középpontba a címadó fogalmat állítottam, s párhuzamot és ellentétet találtam Szabó Lőrincsel, azzal a gondolatával, amelyet *Az Egy álmai* című versében fejtett ki a legközvetlenebbül: a rideg világgal szemben a személyiség belső világába való visszahúzódást, s ott az önépítés megvalósíthatóságát, az álmodozás szabadságát tételezve. Dobozi Eszter számára is az Egy milyensége és minősége volt a kérdés, az önépítés a tét az ezt ugyancsak akadályozó, embertől elidegenedett világban, de ő akkor nem tudott rálelni az álmokra, vagy általánosabban fogalmazva: a remény elvére, s így a keresés és az elkeseredettség léthelyzetét tükrözte az első kötet. A már említett interjú önelemzése e korszakról így szól: „A gazdag életet élő ember (és itt nem az anyagi javak sokaságának birtoklására gondolok) gyerekkorától az elmúlásáig szerepek sokaságát éli meg. Létezik ugyan a szereptévesztés vagy a szerepzavar problémája is, engem azonban nem ez érdekelt, hanem az, amikor az ember a szerep nélkülség, a tehetetlenség, a fölöslegesség, a kiélhetetlen energiák és a célját nem lelő cselekvésvágy szorításában fesheng. A légszomj és a bekerítettség állapotait ismerem felnőtt életem első évtizedeiből. A sors (vagy alkat dolga ez?) úgy akarta, hogy innen ne az önazonosság elvesztése felé, hanem az ellenkező irányba gyígyen az út.”

Az *Egy* című ciklusban a címadó fogalom többször válik kiemeltté: „s kezdeből a véső / lábujjadra hull / nincs erre érc kő / barlangfalára a képzeletnek / róhatod EGY-arco-dat / az Egy-et” (*én[té]vesztés*). A képzelet barlangfala rokonítható legközvetlenebbül a Szabó Lőrinc-verssel. A *Pszichológia* más irányú: „Most – mint ki apát fél – / úgy vagyok, / gyermek, ki Isten / jöttére vár, / és nem vágya más:/ csak az Egy.” Az Isten-képzet, mint az Egy-ségben a teljesség, a teljességben az Egység, lehetséges válasz a tragikum-közélen kérdező léthelyzetben, de megnyugvást ez sem hoz: *A látás kényszerei* beszélője Jézus ugyanúgy lehet, mint az ő híveként cselekvő ember. Mottóként megidéződik János evangéliumából az utolsó vacsora lábmosási jelenete Jézus szavaival, s így zárul a vers: „két szemem fönt már, odahagyva medrét / – kívülem mind: én: aki voltam Egyként – / s látja lent: őt s őt – keretébe zárva / térnek, időnek”. Az Egy fogalma tehát nem csupán az egyedi, létező egyetlen egy-volta, hanem az egyetemesség is, s nem is feltétlenül a keresztény Isten-képzet jelentéskörében. Vallomásában Dobozi Eszter Plotinoszra hivatkozott. Ő volt a legjelentősebb ókori újplatonista filozófus. Rendszerének három fő kategóriája közül az Egy a központi, s a létezés forrását jelöli, amely az Intellektust, majd a Lelket bocsátja ki magából. Végezetül a létezők visszatérnek az Egybe. A mai költőt természetesen nem ez a megoldottnak szerkesztett elrendezettség foglalkoztatta, hanem a problémakör a maga újkori megoldhatatlanságával.

A második kötet, a *Látó* (1991) a költői magáralálás könyve. Érvényes ez a poétikai eszközök mind céltudatosabb, és így hatékonyabb megválasztásának szempontjából, s a költői szerep kérdéskörében is megszületik egyfajta lehetséges megoldás. A jelenkori önjellemzés erről is pontos: „Amikor a cselekvésre szánt ember csak meghasonlottságok árán választhatna a felkínált szerepekből, nem marad más számára, mint a szorgos megfigyelő pozíciója. (...) Lát, mint az őrszem, lát, ahogyan egy krónikaíró lát. Ahogyan a dokumentátor. Ezért kapta a *Látó* címet az a kötetem, amely 1991-ben jelent meg ugyan, de a beleszerkesztett versek még a nyolcvanas évekből valók. A látó ugyanakkor a költő szinonimája is. A látónoki, a prófétai alkatú költőé.” Természetesen ebben a vonatkozásban is érvényes a megőrizve változás elve.

Maga a *Látó* hatrészes, tehát ciklusos építkezésű mű. Indítása valóban prófétai: „Nincsen szavam rátok, egek nagy malmai, / felhőboglyák, tintakék rétekben lebegők; és sugármezők vadmargarétás hajlatai, / néma maradtam köztetek úszván”, de a ciklus egészen átsejlik egy költészettörténeti ív is. A második vers élén Mallarmé-móttó áll a *Tengeri szél* című versből, s a hajó és a tenger ősi motívuma a meghatározó. Az első vers az elhallgatásról szól, a második a felszín és a mély, a látszat és a lényeg különbségét érzékelteti: „a tengert akartam látni, / a pára-kékeket, éppen úgy, s azt, Azúrt, / látni akartam, s nézni adatott csupán / nézni, csak nézni”. A harmadik vers kiindulópontja: „most, hogy jövök a lázas kikötők felől”, s az emlékképek fősorolásával mégis felértékelődik a nézés, amely már nem lefokozása a látásnak: amit nézett a vallomástevő, azt látta is: „most: nincs más, csak amit az első pillantás befog, / és nincs valóbb, mint amit a gyermek szeme lát.” A második és a harmadik rész nyílt, majd rejtett rájátszását a szimbolista költészetre egy ugyancsak rejtett Pilinszky-hommage követi a negyedik részben: „látni, hogy a dolgok át-átvérzenek / a kegyetlen tiszta délutánokon”. E versben azonban nincs szemernyi kegyetlenség sem, sőt ez a legharmonikusabb rész, a délután majdnem idillinek mutatkozik, s a szemlélődő-megfigyelő ember is azt közli, hogy mindezt „látni jó, és hallani”. Az ötödik rész azonban az előzőt is átértelmezi némiképp: az élők és a holtak szenzualista egységének képe után ugyanis a vers szerint „úgy látok mindenre már / mint aki onnan tér vissza”, azaz a holtak világából, s így válik teljesen tárgyias szemlélővé, a látott világ pedig nem számára, hanem magáért valóvá. A záró, a hatodik résznek a kisvárostól a kis fekete áfonyáig hullámozó képsorát a felismerés összegzi: „nincs előbb / mint amit az emlékezet összegez / az ólmos mozdulatlanság maga; /és most tudom, s csak azt tudom / vissza nem térhetek már soha”. Ez a visszatérés a verségész összefüggérendszerében a megélt élet időpillanataira és élményeire, látványaira vonatkozik elsősorban, de azért arra is, hogy a halál után nincs visszatérés, most kell nézni és látni.

A harmadik kötet, a *Fehér* című verse is ciklikus, négyrészes. Az ars poeticák közül ez a legelvontabb. Voltaképpen szigorúan lírizáló vallomás az alkotási folyamatról, nem annyira egy próféta (például Petőfi Sándor), hanem sokkal inkább egy szimbólumokban megszólaló látnok (például Weöres Sándor) módján. A fehér szín sokrétűen szimbolikus jelentésű. E versben első szinten a hónap, a havazásnak feleltethető meg: „A külső hóesésből egy belsőre látni / s mi bent öszveség már, kint az harmatoz be / mindent”, s lám, a konkrét hóesés azonnal elvonttá is válik, azaz képzetessé, bentivé. Mivel ennek az első résznek az alcíme az, hogy (*A vers születése*), ez az öszveség az ihletett állapot beköszöntét jelentheti, vagyis azt, hogy az alkotó felkészült a versírásra. A papírlap alighanem maga is hófehér még, de rá fog íródni a kinti és benti tükörszínhátéka, azaz a születőből megszületett lesz. A fehér és a hó ellentétéként felvillan a színek képzete, s a láncszerűen a fényé, a lángolásé, a tűzé. Tehát a hó fehérségét megsemmisítő, azzal ellentétes képzetek is megjelennek, s ezek mintegy előkészítik a negyedik rész két embertelenül szörnyű próbájának jelöletlen hasonlatát, amelyek az alkotási folyamat tragikus nehézségeit példázzák.

Végül mégis a fehérség lesz – marad – a záróképzet, s ezt megelőzi egy félig jelzett idézet: „...egy csak a nyílás, azon át / Látni... / kinn és benn is / minden fehér / minden fehér”. A *Tisza* című Petőfi-vers kiragadott részlete csak áttételesen utal az eredeti szövegegre: az idilli és az életveszedelemmel fenyegető természet ellentétességével a mai versben az alkotói kín és a végső megnyugvás feleltethető meg, a végeredmény ugyanis a kint és a bent azonossága, vagyis létrejött az esztétikai érvényességű mű.

Tanulságos lehet összevetni a fehérség-motívum és az alkotási folyamat szempontjából is ezzel a verssel a negyedik kötetben szereplő *Tükröződések*et. Különösen azzal együtt, amit e vers keletkezéséről írt meg a szerző (Forrás, 2001. 7–8. 134–136.) E vers élményalapja egy finnországi táj két nézőpontból: először nyáron, másodszor télen, hófehéren, nagy időtávolságban egymástól, s ennek az ellentmondásos, mégis egységet rejtő kettőségeknek a reflektálhatósága adta meg a versírás gondját – és egyúttal szépségét.

A negyedik kötet egyik verse, a *Kettőztető* (2001) ciklus- és kötetcímadó is. A ciklus mindössze négy versből áll. A kiemelt vers első olvasásra talán nem is tűnik ars poeticanak, hiszen egy emlék felelevenítése. Valamikor, valahol, de egy konkrét „eperfa lombja” alatt (Arany János) a „zöld és arany” ragyogásban (Goethe), nyáridőben két kisgyerek festi azt, amit lát. Szinte idilli a felidézett emlék, s idilli a felidézés is: „nem felejthetem! S azóta is / csak ez hív, küld és terel, / ez táncoltat, és vonattat té s tova, / ez! hogy el- s feltűnnek a dolgok / e kettőztető átszenderülésben, / s e kettőztetésben oly boldogok...” Az írás, a rajzolás, és minden alkotás, sőt minden gondolkodási folyamat, s maga a nyelv is valamiképpen kettőztetés, így a mélyebb megértésre is törekvő alkotót az Egy kérdéskörétől megérintve érthetően foglalkoztatja ez, olyan megjelenési formáiban, mint a tükör, a tükröződés, a szimmetria is. A már idézett interjú erről is vall: „Az egység, a teljesség problematikája, hiánya, mégis meglelte foglalkoztatott egykor, majd a kettőben megtetsző szintézis, s az, hogy van-e realitása a duális világgépben foglalt elrendezettségnek. Pontosabban: leírható-e a világ a kettőzöttség, a kettősség, a poláris elrendezettség törvényei szerint? Leírható-e egyáltalán bármilyen törvények alapján.” E vers válasza erre egyértelműen az igen. S ezt erősíti meg a mottó: „...értelmetlen minden óra, minden perc, amely megíratlan múlik el.” (A. J. jegyzeteiből). Nyilván nem arról van szó, hogy minden óra minden eseményét meg kell írni, hanem arról, hogy a lényege érdemel rögzítést.

E ciklus másik meghatározó verse már címében is *Ars poetica*. A pozitív természetélménynek a *Kettőztető*ben is meghatározó szerepe volt, itt sincs ez másként. Az élő és az élettelen természet szépsége: orgiája, tőkélye, szivárványszíne, éneke, isteni arányossága, tobzódása, eszményi alakzatai, összefoglalóan „szent feleslegessége” foglalkoztatja a megszólalót, aki a kérdező nézőpontját veszi fel, finoman rájátszva Babits Mihály *Esti kérdésére*.

A *Kettőztető* mellett van e kötetben egy *Kettő* című ciklus is. A kettősség és az Egység kérdésköre itt válik a legszemléletesebbé, hiszen a kettő nem más, mint az emberpár: az egy meg az egy az kettő, de egymáshoz kötve mégiscsak Egy. „Félbe metszve? Kettőződve?” – kérdezi és állítja a *Variációk a Kettőre*, a Kettő pedig az éden képzetével zárul: „Amíg csak néz, amíg csak lát, / kettős kötés, kettős éden, / kétszer kettő: teljes a nyár, / mikor két nap jár az égen.” S ha hozzáteszem ehhez, hogy a *Kettőztető* mottójának szerzője nem más, mint a megtalált társ, akkor még közvetlenebbé válik a kapcsolat a két ciklus, azok harmónia-képzele és az ars poetica sajátosságai között. Hiszen a harmónia-élményt ilyen határozottan és következetesen eddig nem fejezték ki Dobozi Eszter versei. Ahhoz képest, hogy e kötet nyitóverse szerint „kihunytak édenek” (*Sehol*), igazán örömteli ez a szemléleti „kettőződés”. S polifonabb jelentéskört ad mindennek a kötet zárógondolata: „Visszafelé olvasni a könyvet, / hogy aztán újra előlről! / ahonnan ezúttal semmi sem lehetetlen.” (*Visszafelé s előlről*).

A legfrissebb verseskönyv, az ötödik, a *Másolhatatlan* (2005). Már a címben ott rejlik az Egy és a Kettő kérdésköre, hiszen ami másolhatatlan, az egyetlen, ami másolható, az legalább kettő. Ha nem ismernénk e költészet eddigi útját, meglepődhetnénk e művön, hiszen benne a megírandó könyv készül is, meg nem is, terv is, meg valóság is, íródik is, de a kalligráfia egyúttal képzeletbeli. Ami másolhatatlan, az nem egy versekkel teli könyv elsősorban, hanem az egyetlenegy, valóban másolhatatlan emberi élet, amelynek az a különössége, hogy egyúttal egy íróé. Az ő életének lényege – mások számára a legteljesebben és legmaradandóbban – a műveiben mutatkozik meg. Azok másolhatóak, de még egyszer, más által meg nem írhatóak, tehát valóban egyetlen egynek minősülnek. Ez a könyv készülődik az Egy megszületése óta, íródik mintegy negyedszázada, s íródni fog még nagyon sokáig. A könyv sűrűjében jár az író – és az olvasó is –, de a befejezéstől még messzire vagyunk.

A címadó vers az utolsó ciklus élén kapott helyet, s a kötet élén is ars poetica áll: „Mint tűnik át – erről szerettem volna írni – / a szó a láthatóban, s a látható a szóban, / a langy, a hő, a hűs az üdvös színeken. / A forma kínja hogy’ sodorja énekem, / hogy nyüvi el? A ki sem mondhatót hallhatóan / mi zokogtatja föl? Ide mi penderíti: // gondolhatók közé, e zsúfolt tartományba?” Kettősségek ezek is: a látható és a szó, a látvány, a gondolat és annak megjelenési formája mint megoldandó alkotói gond fogalmazódik meg, majd ennek lesz konkrétabb tartalma a vers további részében a felejtés és az emlékezés kölcsönhatása. Nem önmagáról kíván szólni, sőt vinnyogni, üvölni, jajongani, hanem az elveszetteket idézi fel. S a beköszöntő versre következő két ciklusban Dobozi Eszternél eddig ritka közvetlenséggel szakad át az elfojtott emlékek zsilipje. Soha nem volt eseménytörténeti értelemben életrajzi költészet az övé, olyan időtávlat teremtődött azonban, s talán a jelenkori történelem ellentmondásossága is olyan aggasztó, hogy számára elkerülhetetlennek bizonyult az apró gyermekkor és az akkori felnőttek világának és sorsának felidézése. Azt gondolhatnánk, hogy aki 1956 tavaszán született, annak már aligha lehetnek tragikus emlékei az ötvenes évekről, annál inkább a *Kettőztetőben* felidézett harmóniáról. Nem árt azonban tudatosítani, s nemcsak a mai fiatal nemzedékekben, hanem a felejtési oly könnyen hajlamos idősebbekben sem, hogy az ötvenes évek bolsevik diktatúrája nem korlátozódott 1951–1953 két-három esztendejére, még csak 1956-tal sem zárult le, hanem a maga legkeményebb és legkegyetlenebb megnyilvánulásaival bizony még a hatvanas évek elején is tombolt. Az apró gyermek számára rövid ideig tarthatott csak az az állapot, amelyben „rejté még előled poklát, takarja még a föld” (*Tőfű*). Nagyanyja kiáltását kellett hallania 1961-ben: „nincsen számodra hely, fiú, gazoké a világ” (*Enumeráció*). S bizony „Tiéd azóta az intelem: itt merő / veszély az otthon, s félni kell házadban is.” (*Félni kell*). Megjelenik az embertípus „kit egy század félelme int / semmit se szólni” (*A hallgatás bére*). S megfogalmazódik a léttapasztalat: „Sors ez (!), melyet szabad tagadni, de / kifosztva, szűkülve is élni, halni kell.” (*Sors ez!*).

Mivel Dobozi Eszter szociográfiák szerzője is, s újabban több esszéje, vallomása is megjelent, érdemes megemlíteni, hogy míg e versekben szigorúan a képszerűséget, a szimbolikusságot, a kihagyásosságot, a polifóniát, a modern líraiságot érvényesítő szemléletmódon átszűrve jelennek meg a múlt emlékképei és élményei, addig a már említett interjú, továbbá elsősorban a *Sorsok és tájak* című esszé (*Magyar Napló*, 2004. 7. 29–31.) sokat segít a maga konkrétabb anyagkezelésével e versek jobb megértésében.

Az emberi sors tragikummal való telítettsége azonban nem csupán a (rég)múlttal kapcsolatban mutatkozik meg. Az életidő előrehaladása a ki vagyok én? mellett egyre inkább felveti a mit tettem?, a mire jutottam? és a mi vár még rám? kérdésköreit. Az alaphelyzetet a „fél életed oda” (*Legendatemető*), a „Miért e félszázadnyi kapkodásod?” (*Beléptető*) létállapota határozza meg, s legnyilvánvalóbban az *Apokrif ének* fejezi

ki, amelynek mottója a 105. zsoltárból való: „Elküldte szolgáját, Mózeset és Áront, akit kiválasztott.” Az aggastyanná lett kiválasztott keserű éneke ez a vers: ugyanis nem az az eredmény látszik, amely megígértetett. „Ez hát a célba vett tér, ez hát a vég?” – így kezdődik a bibliai parafrázis, amely végezetül a hívő ember komor számvetéséig jut el: „Kit mélységből egyszerre felhoztál, s küldöttél is nagy magasságokból, / Nem vagyok többé magam vezére sem. / Aki tudtam utam, aki meglátalak, / Megláthattam, Uram, világító hegyed, / Megvertél engemet, nem hetedízigen, / Megvertél engemet örökkön örökre / Lelkiismerettel...” S ezzel az utolsó fogalommal és annak szöveggörnyezetével az ószövetségi időkből hirtelen és egyértelműen átugrunk a jelenkor alkotó emberének, Látójának léhelyzetébe. Nem azért, mintha régvolt őseinknek nem lett volna lelkiismerete, nem is azért, mintha mindannyian Grál-lovagok vagy éppen ellenkezően: gazemberek lettek volna, hiszen nyilvánvaló, hogy az ember és az emberiség már évezredekkel ezelőtt is ugyanolyan ellentmondásos teremtmény volt, mint napjainkban, hanem azért, mert az apokrif ének egésze által előkészített konklúziót ily módon csak a modern ember fogalmazhatta meg. Bizony így van: a lelkiismeretes ember másként él, más erkölcsök szerint, mint a lelkiismeret-hiányos, aki emberiségben, emberi sorsban kevésbé vagy egyáltalán nem gondolkodik.

A mottóvers hangütésével, az elveszettekért való jajongás gondolatával párhuzamos a veszendő ember panaszszava. Ez szólalt meg az *Apokrif ének*ben is, amelyben az egyedi ember nem csupán önnön sorsában, hanem az egész emberiségében ismerte fel a megcsalottságot. Látó, látnok volt Mózes, s a maga mindig egyéni módján az lehet a költő is. Ám nemcsak a próféta szava, hanem a költőé is mulandónak mutatkozik: „Porrá lehet, hiába ronthatatlan-, / elhamvad majd az égi téka halkán, / nem lángok közt, csak mint a földiek, / az agysorvadásos kor martaléka / lesz.” (*Jékely álma*). A megidézett Jékely-vers, *A megszolgált örökkévalóság* még a mű halhatatlanságát tételezte, az unokák nemzedékének már ebben is kételkednie kell.

Igaztalan volna azt állítani, hogy a *Kettőztető* harmóniaképzetét a reményvesztettség váltotta fel a *Másolhatatlan* lapjain. Beépült a harmónia végérvényesen ebbe a költői világba, amely azonban nem akar és nem is tud elszakadni a valóság történéseitől. Ezek viszont igencsak ellentmondásosak. A szép mellett a rút, az igazság mellett a hamisság is jelen van. Az utolsó, kötetet lezáró vers, a *Ne volna* a létezés értékeit emeli ki, amelyekért érdemes élni. „Ne volna ilyen – milyen is? – világod!” Így kezdődik a lírai felsorolás, s a versben végig egymásra mintázódik az önmegszólítás, a szólítás, a vallomás és a kétértékűen: egyes szám első és második személyüként is értelmezhető közlés. A zárósorok eligazító jellegűek, de a közlésmódnak ezt a polifóniáját nem vonják vissza: „Ne volna ennyi drága / tény és tárgy, s mi foghatatlan: körömből / oly egyszerű lenne, Uram, kiválnom...” Ha Kosztolányi Dezső *Hajnali részegségének* euforikus vallomására gondolunk, akkor szikáran visszafogott Dobozi Eszternek ez a verse, mégis szellemi rokona a klasszikus műnek. Ha másként, de a mai költő is elmondhatja: „mégis csak egy nagy ismeretlen Úrnak / vendége voltam”.

Alföldy Jenő

Egy s más Tandoriról

Néha lovat cserélek,
De leghűbben vágatok rajta,
A legfeketébb paripán:
Gyertek fiúk, ez a legszebb hajsza.
Ady Endre: Ezüst patkós paripáinkon

Ne rendeld romló nyájaidnak
Sorsa alá a sorsomat,
Az embered, ha nem ma-ember,
Kapjon új s új lovat.
Ady Endre: Új s új lovat

Ki szedi össze váltott lovait,
ha elhulltak, ki veszi a nyakába?
ki teszi meg még egyszer az utat
értük, visszafelé, hiába?
Tandori Dezső: Hommage

A rejtélyek rejtélye számomra Tandori költészete és prózája. Pedig már elő-előfordult harmincöt év óta, hogy hiún bár, mégis okkal, hitegettem magam: ezt vagy azt a versét, verseskönyvét sikerült átvilágítanom, s ha csak egy-egy szemszögből is (ami ugyan ritkán elég Tandorihoz), jól néztem meg magamnak. Elégedettséget (magammal!) mégsem éreztem ilyenkor, mert azzal mindig tisztában voltam, hogy nemcsak nemzedékem, hanem (kissé fellengzősen mondva) az egyetemes magyar líra egyik legeredetibb tehetségéről van szó, akinek stílustörténeti hatása már első kötete óta Kosztolányiéhoz, Szabó Lőrincéhez hasonlítható. Közben hányszor éreztem (és próbáltam éreztetni másokkal is), hogy nemcsak magammal elégedetlenkedem, hanem a költővel, még jobban korával, mely egyet s mászt neki is *előír*, ha nem is úgy, mint amikor *valakik* előírnak valamit, s azt igyekeznek behajtani. Tandori „kortalan”, de csak amennyire lehetséges: akiknek a kezdet kezdete óta hátat fordított, azok mégiscsak meghatározták, ha akarták, ha nem, hogy merre forduljon.

Míntha azt a személyiségveszejtő csapást követné, amelyet Kosztolányi Dezső vágott az ismeretlenség sűrűjében: „Jaj, mily sekély a mélység / és mily mély a sekélység / és mily tömör a hígság / és mily komor a vígság. / Tudjuk mi rég, mi könnyű, / mit mondanak nehéznek, / s mily nehéz a könnyű, mit a medvék lenéznek.” (*Esti Kornél éneke*). Ráadásul a medvék éppen Tandori totemállatai közé tartoznak (s csak külsőleg a súlyosabb fajtához). A *súlytalanság* állapota szokatlan a halandónak, különösen a Kárpát-medenceinek; e sorok mottójául mégis és csakazértis Adyt idéztem, nem nyugodva bele a közhely-berlini-falakba – a legkevesebb, hogy telegraffitizzem, mielőtt végleg leomlana az eszméletköltészet és a megváltásköltészet között. Máris közelebb kerülnek egymáshoz, sőt, átfedik egymást, ha így mondom: létköltészet és közügyköltészet. De az úgyszólván egyértelmű, hogy Tandorinál se Politika, se Szerelem. Habár Haza, az van; nem mint a kutyáé, aki őrzi, inkább mint a macskáé, aki nem szívesen hagyja el, nemcsak a szűkebb szülőföldjét, de még a négy fal közti teret sem. Ebben is milyen kosztolányias: ami baráti

mesterénél *Négy fal között*, az nála – mintegy horizontálisra váltva a vertikálisokat – *A mennyezet és a padló*. Tandori nagy kötetcímadó, s úgy találom, legtalálébb (összes kötetére!) a *Sár és vér és játék* (regény, 1983).

Egy pillanatra visszatérve a medvékre – most nem azért, mert azok is hűségét fejezik ki gyerekkori otthonához – Illyés Gyuláné azt jegyezte föl megrendítő kései vallomásában, hogy József Attila azért nem tudta férfiként megigézni, mert őt mint fiatal nőt a medveszerű férfiak vonzották. Mi azonban más alapon vonzódnak a költőkhöz, és nem választjuk, hanem eleve szeretjük a medvéket, a súlyosságukért, a nagyságukért, csakúgy, mint a „kicsiket” és törekenyeket a madárcsontúságukért, ha történetesen olyanok. Tandori annyiban (is) rendhagyó, hogy ő a Kosztolányi-értelemben vett „könnyű”-ség kedvéért, mondhatni, gyermekileg szereti a medvéket, akárcsak a verebeket.

Visszatérve oda, ahol félbehagytam: hogy is lehetnék elégedett kritikusi vagy elemzői munkámmal, ha ennek az igenis pokoljáró költészetnek nemhogy a legbelső bugyrába, de még a második körébe is alig sikerült behatolnom. Mert pokoljárás az is, amikor „levelet küld” Kosztolányinak Tihanyból, harmincötezer éves csontok fölött afféle „örök dolgonkon” tűnődve, másként hamleti módon, mint első könyvében, de úgy, mintha az *Új évezred* felé Jékelyjéhez („hosszucsontu inkák”) is írná, a mélységből („de profundis”) feltörő szavakkal. Kérdés, hogy az első lépéseket jól tettem-e meg, s ez – vigyázat – nem túlzott szerénység. Ha ugyanis az első lépést csakugyan jól tesszük meg, akkor szükségképpen el kell jutnunk a másodikhoz és a többihez is. Megállni – azt nem, sohasem; nyugállományú kritikus nincsen, csak elhallgató. Most megint az első lépésekkel kezdem, mintha a folyó vizétől még nedves lábbal *először* lépnék *ugyanabba* a folyóba.

Költőnk (a mi költőnk? igen, bárkik is vagyunk *mi* egyenként, azaz *valójában?* nos, a magyar nyelv művészeiért lelkesedők!), egyszóval, költőnk azért ejti zavarba jó ideje a könnyen zavarba jövő olvasót, mert verseiben (hát még a prózájában!) sokkal több a redundáns elem, mint ahogy megszoktuk a költészetben, amely – joggal hihetjük – éppen ezek kiiktatására hivatott. S hogy mik is azok a redundáns nyelvi elemek? Az *Idegen szavak szótára* megmondja, de itt és most legyen elég annyi: az, ami a klasszikusok verseiből legtöbbszörre hiányzik, de ami a beszélt nyelvből nem. Tudjuk: első, hamletes kötetében Tandori annyira kiirtotta verseiből a redundáns elemeket, mint még senki, még a klasszikusok sem. Eljutott költői logikával egészen a csöndig, a *nullasoros versig*, az üres lapig. (Jól emlékszem-e fél évszázados „matek”-tanulmányainkból, hogy a nulla, a zéró irracionális szám, akárcsak a fektetett nyolcas, a végtelen? Úgy alig van fontosabb „szám” ezeknél Tandori költészetében, ahol egyébként minden fontos, a faforgács, a fűrészpor, a törek és a pelyva is.)

A hatvanas és hetvenes évek bőven vett fordulója a hallgatás ideje volt. Mintegy három-négy esztendő volt ez a „tartam”, hogy a Tandorihoz legközelebb álló filozófusok egyikét, Bergsont idézzem, az egyik legfontosabbat a *Töredék Hamletnek* idején; később aztán jött Héراكleitosz (a filctollrajzokhoz is), majd Wittgenstein mint *A Filozófus*, akivel dacolni is lehet, beszélvén olyasmiről, bőven, amiről nem lehet beszélni – de hallgatni sem. A Lét és az Idő filozófiája (ami így, ugye, behozza Heideggeret is); nyelvfilozófia; játékköltészet – Kölcseyvel mondva: „egyől egyig kiegészítő részei annak”, amit Tandori művel.

Az *Hommage*-ban említett „váltott lovai” közül a legfontosabbat az *Egy talált tárgy megtisztítása* első (terjedelemre kisebb) fele után nyergelte föl. Az elhallgatások költészeté és a tényleges „hallgatás” éveire elkövetkezett (úgy a második kötet második negyedével) a közlékenység korszaka, mely tart mindmostanában is. Nem a lényeg megkerüléséül, inkább annak meghódításául, négyzetcentiről négyzetcentire, vállalva, ha kellett, a nyelvi homoksivatagot, a jég- és hómezőt is. Kisebb mértékben, mint a prózában, de feltűnt a versekben is számos redundáns elem, még sokkal úgyabbul, mint amikor a színpadi hős

(már nem mint Hamlet, inkább mint egy mellékszereplő, mondjuk egy szuperintelligens Fortinbras – lehet, hogy nem is a legjobb példa) kiszól „félre”, a közönségnek, és olyasmit közöl, ami a darab szempontjából nem odavaló, a szereplőből mégis kikíváncsodik. Amit mond (sokat, sok mindent mond!), és amit beszél, tökéletesen szerves része lesz a darabnak, mert mindjárt a játékszabályt is megteremti hozzá: ebben a színjátékban pedig minden a „fő szöveggel” azonos mértékben fontos, ami a „félre” dramaturgiai utasításnak megfelelően (tehát írásbelileg) „elhangzik”. S nemcsak hogy egyformán fontos a félre-mondott szöveg a többivel. Ebben a darabban majd’ minden szó „félre” szól – itt minden nekünk szól, a közönségnek. Nincs külön narrátor, nincs is rá szükség, minden kijelentés önmaga – hogy mondják divatosan? –, önmaga *narrációja* (narratívája? kérdezem „játékrontó” kajánkodással), el- és kibeszélése. Ami pedig a „fontos” és „nem fontos” dolgokat illeti, ezeket felejtjük el. Itt minden egyformán és egyenlő fontossággal fejez ki egy létezőmódot, amit nevezhetünk akár a szöveg általi létezőmódnak is. Mögöttes tartalmat ne keress, jön az magától, amikor kell; csak várj türelemmel, és figyelj. Az írás mágia, ebben a formában is, ebben a formában csak igazán. Ami leíratik, az *létrejön* és megvalósul. Egzisztál. Ez is egyfajta egzisztencializmus, még ha kissé konyha is. Manapság mindannyian konyhaegzisztencialisták vagyunk, akik megszületünk, és tudatában vagyunk azzal, hogy. A többit (nem) tudjuk. Annyi azonban tudható, mert közvetlenül kiolvasható Tandori számos újabb írásából, hogy a kétezres évek elején afféle „egzisztencialista határszituációba” került egy nagy, vörös tűzoltóautónak köszönhetően (köszöni szépen), amely kis híján elütötte a Clark Ádám téren. Kényszeresen ír azóta, eleinte mint aktualitásról, aztán már egyre inkább mint a „végső kérdéseknek” az ő számára megadott alapmodelljéről, erről a nagyon személyes lenni-vagy-nem-lenniről. Nem pusztán a queneau-i játék kedvéért – bár költőnk is sokszor megírta azt az esetet, nem „stílusanulmányokként”, hanem a minél jobb megértés kedvéért. Meg hogy kiírja magából a rettenetet (hogy *azzal fel is oldja*, ahogy a „medvék” mondanák). Tudta-e az a böhöm nagy vörös autó – dehogyan tudta –, hogy ő is a *váltott ló* szerepét tölti be? S hogy ő is levált egy előző lovat? Szinte mint a közlekedéstörténeti múzeumban az első Benz-Mercédész az omnibuszt az előző századfordulón.

Érted van minden, Nagyérdemű, még akkor is, ha az időnként megjelenő (és kotnyeleségében egy pillanatilag sem feszélyezett) narrátortól kapsz néhány fricskát, olyasmit, hogy mi közöd hozzá, ha egyszer mindenhez *van* és *nem lehet* közöd (divatosan írva: van/nem lehet mindenhez közöd), mert a világ paradox természetű. A szerzőnek van/sincsen hozzá némi/vajmi köze, már ami a „lényegét” illeti. Itt van például a korai versek közül a *Vízjel W. S.-nak*: „A kevesebb-mint-ugyanaz / holnyi helyet se kér egészen; / semelyikfelől oldalaz / maga s más egyenesszögében.” Szögről van szó, nem vitás, látjuk, ahogy a szögszárak „többől” távolodnak egymástól, majd egyszercsak egyenest alkotnak, mint a legyező szárai. Kell-e ennél látványosabb példa az önellentmondásra? A lényeg (ezúttal az egyenes szög volta) immár nem vallja meg magát, hallgat, viszonylagosságba és függőségbe burkolódik (vö. Einstein és Buddha), a szerző viszont beszél, te pedig próbálsz követni. S amikor már nem ilyen angyalian-izonyú (Rilke; más fordítások szerint rettenetes) tömören ír, hanem látszólag a verebek felelőtlenségével, akkor kedvedre hüledezhetsz a „semmit”mondásokon, a „mellé”beszéléseken és a bumfordi ötleteken, amelyek hol emlékeztetnek saját, belső morfondírozásainkra a villamos-, az autóbusz- vagy a vonatkerék meg a saját halántékerünk kattogása-dobogása közben, hol nem. De amikor egy-egy mondat olvastán, a reveláció pillanatában megáll bennünk az út, már értjük, vagy érteni véljük, miért is volt mindez.

Tandori szövegkezelése – ahogy, azt hiszem, eddigi legjobb elemzője és méltatója, Voigt Vilmos hangsúlyozta előszóban idestova harminc évvel ezelőtt, sajnos nem idézhetem szó

szerint, korántsem vagyok memóriabajnok – a lehető legnagyobb fokú tudatosság jegyében folyik, és műveiben a latin betűk használata óta még sosem látott mértékben minden az írásbeliségen nyugszik. Négy-ötezer éves, vagy még nagyobb múltra visszatekintő technikán. (Azok az altamirai pálcikaemberek vajon nem olyanok-e, mint a kínai írásjelek?) Ami nem azt jelenti, hogy ezeket a szövegeket nem lehet elmondani, de azt igen, hogy leírva, illetve olvasva nagyfokú többletet adnak. Egy majdnem gyerekkori barátom mondogatta horogütését fitogtatva: „még a melléütésem is halálos”. Nos, Tandorinak még az írógépen előforduló *melléütései* is tudatosak lesznek, ha úgy dönt róluk: az automatikus írást és a spontánságot különlegesen nagyfokú tudatossággal kombinálja. Hagyja, hogy megtörténjen a szöveg, hagyja, hogy legyen úgy, ahogy jön, s aztán eltűnődik rajta, mert mégsem hagyhatja szó nélkül azt, ami megtörtént a papiroson. Annyi minden fennakad a nyelv ágbogán... Íme egy példa egy idei (2006-os) megjelenésű prózájából: „Félreértései, félrehallásai indíthatják el az írás útján. »Akela, mi megtesszük...« (...) Ő úgy értette, a figura, hogy »Ha kell ami megtesszük.« És nem értette ezt. De a Hamlet-már-érvényes verseinek (durván szólva) formálási módja innen (is) jöhet. Hát a helyesírási kérdések is izgatják a figurát. Miért, már ha jól tudja, »augusztus 20-án?« Miért nem »dikán?« Igen, mert »husza«, olyan nincs. E husza-vona (sic!) mégis jogos. Hiszen közmegegyezés csak, hogy a ponttalan (tessék, megint a pont) 20 miért huszadik? Főleg az 1-jén iszonyú. Az egyszerű gyereklelkű figura »október hatán«-nak olvasta 6-7 évesen ezt az időpontjelölést. Voltak tehát alapok a kizökkenő időhöz.”¹

Azt hiszem, a tudatosított és a műalkotás szekerébe fogott redundancia Tandori írói-költői stílusának egyik legfontosabb eleme. Így értem a redundanciát: nyelvi fölösleg, hulladék, információt nem hordozó „seprő” a mondatok alján, amely azonban mégis fontossá válik valamiképpen. Mint például a „nem azért mondom, de”, a „szükségképpen”, a „mindenesetre”, a „végeredményben”, a „voltaképpen” vagy a „végül is” – és még nagyon sok minden, olykor egész mondatok – elkerülhetlensége és viszonylagosságot érzető vagy éppen megengedő hangulata izgatja Tandorit. A hosszas közbevetések is olykor, amelyek a szem visszaugrására készítetik az olvasót az előzményekre: tessék csak jól követni minket, emerről jöttünk, s majd amarra haladunk tovább. Elkerülhetetlen a nem csupán idő- vagy képeshatározói értelemben vett, hanem amolyan késleltetésre való „ugyanakkor”, mely nemcsak egyidejűsít, hanem nyomatékosít is, fokozza a közlés határozottságát, kissé megcsavarintja a mondatot: afféle kötőanyag, időhabarcs, bevárás a mondatban, hogy a lomhábbak is tudjanak minket követni. Jó a határozatlanságot és enyhe csodálkozást jelző, felhúzott szemöldökű *hát* is, a kételkedést kifejező vagy tettető *hát, hát, nem is tudom*, amit a pedáns szerkesztő töröl, pedig ironikus töltése van. Az *úgy-mond* valóságos kis jellemtanulmány a színlelt tudakosságról, amelyben benne rejlik az idézőjel, Tandori egyik legkedvesebb írásjele, ami afféle „nem vállalom érte legalábbis a büntetőjogi felelősséget” szerepet tölt be sok esetben. A nyelv megannyi véletlene, véetlen vagy vétkes félreérthetősége, a morfémák szeszélyei, az azonos vagy rokon alakzatok önkénye – és ebből fakasztható (ha úgy tetszik, nevetésre fakasztó) játéklehetősége. Itt van mindjárt ez az előbbi *ha úgy tetszik* – nem véletlenül „nyomtam meg” –, ez is jócskán kétértelmű. Jelentheti azt, hogy ha úgy tetszik, ahogy egy szál harmatos tearózsa hízeleg a szemednek, és jelentheti azt is, a mi szívünket jobban melengetően (mert prózaian, és nem giccsesen), hogy *ha például úgy vesszük*. A kötőjel a költő legfontosabb metaforabúvóló eszköze – volt néhány év, hogy szinte tobzódott a mester a sokelemű kötőjeles szóösszevonásokban. Az értelemeltolódásoknak, a szemantikai csúsztatásoknak, a véletlenszerű gondolat-csomósodásoknak és átkötéseknek vagy áthurkolódásoknak is nagy mestere (nagymestere: ez még magasabb fokozat!) Tandori. Elődei persze vannak, követői is jócskán (Arany és Kosztolányi stb. egyfelől, Ferencz Győző és Kovács András Ferenc stb.

másfelől); de a nyelvben rejlő játéklehetőségek kiaknázásában ő a stílussteremtő: az utak hozzá vezetnek, és tőle futnak tovább, hogy kedves „szobrát”, a Nulladik Kilométerkőt (ezúttal nem -követ!) „idézzem” a Clarkról.

A nyelvi redundanciákból, az írásjelekből, a tipográfiából is költészetet csinálni – ez, hogy megint csatlakozzam Voigt Vilmoshoz, nem előzmények nélküli vállalkozás: a húszas évek avantgárdja már kihasználta a betűk rajzolatát, és vizuális élményt hozott a versbe, akárcsak a képversek (Apollinaire, Kassák stb.), hogy a képírással élő népek költészetére ki se térjek. Illetlenség is volna a kínai vagy a japán írás nem ismeretében, bár látom belőle, ami látható. Tandori azonban az írógép (vagy újabban a számítógép?) kínálta jeleket használja fel a minél sokoldalúbb közlésre, jócskán kibővítve a „nagy ábécé” betűit a különféle írásjelekkel, mert ezeket külön információhordozókként képes kezelni – a gondolatjelet vagy a pontot is. A pont pedig – ami az ő fogalmai szerint minden, csak nem kiterjedéstelen objektum – hol csinos, kétdimenziós krumpli, hol kör, hol kissé tojásdad folt, de sosem vesszőszerű². A pont az pont, nem mértani, hanem írásbeli és nyomdászati értelemben. Fantasztikus, ahogy a számítógépen egészen böhöm nagyságig felnagyítható a pont. Egy negyvennyolc pontos pont például ekkora: ● A geometriában „a pontnak nincs kiterjedése”, ahogy az iskolában tanítják. A tipográfiában van, sőt, ott a pont lényegéhez tartozik a kiterjedése, másképpen nem látszana, és nem tudná betölteni rendeltetését.

Tetszenek már pedzeni (pedzegetem-e már), hogy ennek mennyi köze lehet a részecsketudományhoz? Ha az írásjelek az irodalmi alkotás atomjai (persze, hogy azok), akkor elmondhatjuk, hogy Tandori az első, aki ezeket nálunk (talán e. e. cummingstól, talán más külföldiektől bátorítva vagy őket megelőzve) a poézis hajtóanyagául használja.

Nos, innen talán már el lehet indulni.

Legközelebb, ha Tandoriról írok, innét folytatom.

---

¹ Tandori Dezső: *Gergely-naptár fahangra*. Forrás, 2006. január, 25. old.

² U. o. Tandori bemutat egy filctollal írt, krumpliszerűen felnagyított pontot.

Szuromi Pál

Fekete izzásban¹

Kajári Gyula

Szenvedélyesen lüktető koromfekete vonalkötegek, köztük szürkén, fehérén villogó foltok izgága szövedéke. Máshol meg lobbanékony vörösek, sárgák vagy türelmesebb kékek és zöldek társulnak a mogorva feketékhez. Annyi talányos, felzaklató energia vibrál e képelemekben, hogy előbb-utóbb elpártol tőlünk csekélyke nyugalmunk. S valami vihar előtti, netán zivatar utáni feszültség ragad meg bennünket. Valami vészjósló, drámai érzetű sugallat. Amiben azért alkalmanként a vaskos, monumentális szépség, sőt az eszmei képzetű emberi csillagkeresés is hiteles otthonra talál.

Míntha egyszerre talaj- és égboltközelben lennénk.

Mégis azt tapasztaljuk: ezeken a műveken keresve se találunk amolyan finoman cizellált, pontos és simulékony vonalfutamokat. Itt jóformán majd minden képelem szüntelen mozgásban, szapora lendületben van. Akárha az emberi lények, a természeti tájak eredeti lényege nem is praktikus anyag- és formaszerűségükben rejlene. Inkább a bennük lakozó szubjektív és szellemi erőiben. Pedig végtelenül egyszerű, puritán, már-már nyugalmas motívumok kerülnek eléink. Néha elaggott, szomorú parasztembereket vagy kiemelkedő alkotókat, személyiségeket látunk, másrészt meg érett, telített női formációkat. Aztán az alföldi tájékok szikár, föld- és napittas látomásai következnek. Úgyhogy Kajári Gyula karakteres, vitális rajzművészete mindenképp megérdemli figyelmünket.

Neve, munkássága szinte elszakíthatatlan a vásárhelyi műhelytől. Kezdetben a Majolikagyár tervezőjeként, művészeti vezetőjeként szorgoskodott, egyúttal a város felpeszndülő képzőművészeti életébe is aktívan bekapcsolódott. Jelen volt a startoló őszi tárlatok törzsgárdájában, s mintegy évtizedig rendszeres szereplője maradt e rangos országos seregszempléknek. Hogy miért csak ennyi ideig? Az évek múlásával Kajári egyre inkább rájött: mennyi emberi, esztétikai ellentmondás lappang a vásárhelyi művészet fényesnek tűnő cégtáblái mögött. Így a hatvanas esztendőök közepétől újabb és újabb városok, kiállítási fórumok és alkotótelepek léptek be nyakas, nyugtalan életébe.

Igaz, 1972-ben még megírta a Majolikagyár történetét, egyszersmind a nagy múltú gyár első történeti kiállítását is létrehozta. Ám tovább nem jutott. Holott a Vásárhelyi Kerámia Múzeum megteremtése is ott volt szépséges, progresszív álmai között. Szükségszerű így, ha mindezek után Dunaújvárosba költözött, majd születési régiójában, Sümegen telepedett le. Persze csalódások ide, vándorlások oda: Kajári Gyula mindvégig hű maradt azokhoz a világszemléleti, esztétikai nézetekhez, amiket voltaképpen Vásárhelyen alakított ki.

---

¹ Részlet a mostanában megjelenő képzőművészeti kiadványból (Művészetért, Oktatásért Alapítvány, Art Galéria, Szeged). A jelenlegi képanyag egyébként nincs átfedésben a kötetben szereplő művekkel.

S itt mindenekelőtt egy plebejus gyökerű, kollektív és etikus valóságglátásról kell tudomást vennünk, amihez egyféle realizmussal társuló szuggesztív, expresszív tolmácsolás csatlakozott.

*

Alföldi realizmus? Népi, nemzeti elkötelezettség? Aligha kétséges: ezek a képzetek ma már jóformán szalonképtelennek tűnnek a hazai művészeti életben. Tisztára úgy, mintha mihamarabb meg akarnánk szabadulni paraszti, földközeli múltunktól, s az ehhez kötődő alkotói teljesítményektől. Mintha minden további nélkül kérdőre vonnánk a vásárhelyi műhely iskolateremtő és továbbépítő szerepét, s az ebből kibomló esztétikai, műtörténeti érdemeket. Csak hát nemigen vitatható, hogy az ötvenes, hatvanas esztendőkhöz az őszi tárlatok jellegzetes, üde és újszerű hangütése igenis valódi, érdemleges művészeti eseménynek számított. Olyan tehetséges, invenciózus alkotók jelentkeztek e bemutatókon, mint Kohán György, Szalay Ferenc, Németh József, Fejér Csaba vagy Orosz János és Somos Miklós, nem is szólva a grafikus Csohány Kálmánról, Kajári Gyuláról, továbbá Végvári Gyula és Samu Katalin plasztikai remekléseiről. Így van ez akkor is, ha ebben az időszakban a szűklátókörű, dogmatikus kultúrpolitika alig-alig engedte nyilvánossághoz a legprogresszívebb fővárosi és szentendrei mestereket. Sőt kifejezetten a vásárhelyi realizmus mellé tette le voksát.

Azt hiszem, ez az az értékhistorikus mozzanat, ahonnan a korszerűbb és hagyományosabb törekvések máig tartó konfliktusa leginkább befogható. Akkoriban ugyanis olyanféle látszatot keltett e felállás, mintha valójában a mértéktartóbb realista tendenciák szívnák el az éltető levegőt az autentikusabb modern irányzatok elől. Noha mindez csak az együgyű, cinikus politika kártékony cselvetése volt. Gondoljuk csak meg: egy internacionalista szemléletű kultúrpolitika miként támogathat pont egy népi, nemzeti karakterű művészi kolóniát. Márpedig erről szólt e paradox történet. Mindenesetre a hetvenes esztendőkhöz eleven vitákat, támadásokat váltott ki a vásárhelyiek működése, túlexponált értékelése. Nem is teljesen alaptalanul. Jórészt ennek köszönhető, hogy ettől az időtől az őszi tárlatok szemléleti spektruma úgyszólván teljesen nyitottá vált. Egész a legfrissebb irányzatokig. Más kérdés, hogy a hazai művészeti élet mérvadó szervezeti és kritikai fórumai ilyenképp is amolyan fekete báránként kezelik az itteni rendezvényeket. Ergo: méltánytalan csend, bénító visszhangtalanság övezi a vásárhelyi eredményeket.

Akárha kerek-perec átestünk volna a ló túlsó oldalára.

Itt van mindjárt egy tanulságos közeli példa. Nemrég láthattuk az őszi tárlatok fél évszázados, jubileumi bemutatóit (normál kiállítás és a díjnyertesek felvonulása). Ez önmagában is érdekes, rangos eseménynek tekinthető. Elvégre nincs még egy képzőművészeti bázisunk, amely efféle életerővel, népszerűséggel rendelkezne. Tudom: a népszerűség korántsem minőségi mutató, ám így is. Most láthattuk csak igazán: időközben mennyi, de mennyi fontos, eredeti és értékes alkotás reprezentálta a vásárhelyi tárlatok életrealitását. Ennek ellenére egyetlen számottevő fővárosi kiállítási fórum sem akadt, amely alkalmasint felvállalta volna e jubileumi seregszemle átfogóbb bemutatását. Mintha bárkinek röstelkednie kellett volna Barcsay Jenő, Kohán György, Földi Péter, Lóránt János, Váli Dezső, Kárpáti Tamás vagy Pásztor Gábor, Almásy Aladár és Muzsnay Ákos érdemes művei miatt. S ez csak kiragadott, vázlatos példatár. Ne feledjük: a negyedszázados évforduló kapcsán a Múcsarnok termei még készségesen nyitva álltak a vásárhelyi felvonulások jellegzetesebb, rangosabb produktumai előtt. Csakhogy, hol van már a tavalyi, tavalyelőtti hó?

Annyi bizonyos: a hazai képzőművészeti életet is keresztül-kasul átjárja az a vívódó, válságos és reménytelen hangulat, ami az utóbbi évtizedek felpörgetett újdonságkeresése

nyomán egyetemes szinten is jócskán kialakult (lásd pl. posztmodern dilemma). Nem véletlen hát: mind a szentendrei, mind a vásárhelyi iskola eredményei egyre halványab-
bak, erőtlenebbek. Ahogyan a vegyes műfajú országos tárlatok eklektikus összképe is
mindinkább átfedésbe kerül, szinte összemosisodik egymással. Nos, egy ilyenféle kritikus
helyzetben azért csak-csak felfokozódik az irányító szervek, az elméleti szakemberek és
a műítészek felelőssége. Mert látszólag szép dolog hangoztatni, hogy semmi vész, mi
többé-kevésbé együtt haladunk a legprogresszívebb nemzetközi törekvésekkel. Ez azon-
ban felemás, csalóka szemlélet. Hisz jobbára csak a technikai, formai komponensekre
aspirál, s a minőségi mutatókat is nagyrészt ezeknek rendeli alá. Noha merőben más
dolog a formai, stílári orientáció, mint a belőle kibomló esztétikai értékmozzanat.

Mínthogy személyesen átélt és kiküzdött művészi eszközök nélkül aligha születhetnek
hiteles, karakteres és magasrendű alkotások.

Miért beszélek a divatos irányzatok, a legfrissebb törekvések szemléleti és emberi buk-
tatóiról? Közel sem azért, mintha a bátortalan, konzervatív kifejezési formák elkötelezett
híve lennék. Szó sincs erről. Meggyőződéseim ellenben, hogy az előbb jelzett fővárosi
és vidéki, „urbánus és népi” ellentét háttérében kimondatlanul is egy efféle praktikus,
formacentrikus és elitista művészetfelfogás sáfárkodik. Szerencsére az alkotók jó része
nagyvonalúan fittyet hány az elméleti, kritikusi osztályozásokra és besorolásokra. Innen
adódik, hogy megannyi korszerű, elismert művész rendszeresen részt vesz a vásárhelyiek
rendezvényein. Ezzel pedig ösztönösen is tudunkra adják: alapvetően csak kétféle dolog
alakítja a művészet nyomvonalait. A tehetség és a tehetségtelenség. A többi meg csak
amolyan látványos vagy meghökkentő formai és technikai kellék a „torták” tetején.

Ki ne tudná például: nálunk mostanában az ördögös Bukta Imre aratja a legjelen-
tősebb nemzetközi sikereket. Épp az az alkotó, aki képeiben, installációiban eltökélten
ragaszkodik plebejus, paraszti és természeti gyökereihez. Miként Csáji Attila is úgy
emlékezett Hollandiában rendezett kortársi kiállításunkra, hogy igencsak tanulságos
volt. Mínthogy hiába vagyunk frissek, leleményesek és olykor dicséretesen felkészül-
tek, mégis bosszantóan hiányzik valami – írták rólunk az ottani szaklapok. A magyar
avantgárdnak ugyanis nincs jellegzetes arca. Feleslegesnek tűnik a jelző, hogy magyar (l.:
A néphagyomány vonzásában, Múzsák Kiadó, Budapest, 1985. 13. o.). Aztán Osvát Ernő is
arra int bennünket: „Anélkül, hogy magunkat szeressük, senkit sem szerethetünk.” (*Az
elégedetlenség könyvéből*, Helikon Kiadó, Budapest, 1988, 53. o.) Nos, ezen a ponton válhat
érdekessé, gyümölcsözővé az a historikusabb, konkrétabb helyhez kötődés, ami a vásár-
helyiek felfogásában mindig is kardinális szerepet játszott.

S ami Kajári Gyula grafikai munkásságába is intenzíven, többrétegűen beépült.²

* *

Pont egy évtizede ment el közülünk. Nem is olyan régen. A dunántúli, veszprémi
térsgben, Ősiben látta meg a napvilágot, ahogy legvégső nyugalomát is ugyanebben a
régióban lelta meg (Balatonakali). Látszólag hát szabályos, gömbölyded pálya áll mögöt-
te, mint annyi szerencsés alkotónak. Csakhogy Kajári Gyula nem tartozott ezek közé.
Majdnem hetven esztendő t kapott a sorstól, pontosabban hatvankilencet (1926–1995). De
micsoda emberi, művészi küzdelmek, gyötrelmek és izgalmas újrakezdések feszülnek e
mozgalmas évtizedekben! Majd mindig a periférián munkálkodott, noha gyűjteményes
anyagát a Magyar Nemzeti Galéria is bemutatta. Pedig közel sem volt afféle nyüzsgő,

---

² Ez a gondolatsor kénytelen-kelletlen kimarad a kötetből. Túl széles körű, túl polemikus – vélekedik
a kiadó. És jórészt igaza is van. Habár a vásárhelyiség, a helyhez kötődés és a művészi hitelesség
dilemmája máig ott vibrál szellemi életünk feszültségterében. Sz. P.

magamutogató egyéniség. Mindössze csak tíz egyéni kiállítást rendezett, semmi többet. Közvetlen környezete pedig többnyire nehéz természetű, zárkózott és magányos emberek tartotta. Nem is egészen joggal. Am lényegében egy rendkívül érzékeny, igazságszerető és kollektív igényű egyéniséget kellene felismernünk. Eldöntendő azonban: miként lesz a kutakodó igazságkeresésből keserű zárkózottság, a közösségi szándékokból meg kósza magányosság.

Ha tömören kellene felvillantanom a művész legapróbb gyermekkorát, akkor a bölcsőiség, a bölcsőinség fájdalmas képzeteire hivatkozhatnék leginkább. Sohasem ismerte édesapját, csupán rideg, mostoha földműves utódját. De édesanyja, a napszámos Kajári Zsófia sem bizonyult igazi, szeretetteljes szülőnek. Mert alig kilencéves kisfiát irgalmatlanul beadta a sivár veszprémi árvaházba. Csak a hivatlan baj rendszerint nem jár egyedül. Ekkoriban tudniillik a mezőn szorgoskodó fiú lába súlyosan megsérült. Így egyik helyről a másikra: kórházzról kórházra, műtétről műtetre kellett gyötrelmesen vándorolnia. Ámde fizikális épségét ekképp sem bírták teljesen visszaadni. Kínzó sántasága végérvényesen vele maradt. Adva tehát egy jobb sorsra érdemes érzékeny, sérült lelcengyerek, aki ilyenformán alig-alig várható megváltó csodákat jövendő életétől.

Szerencsére kisebb, jóságos csodatevések azért néha-néha akadnak. Történt ugyanis: az apró Kajári Gyula a veszprémi kórházban épp elmerülten rajzolgatott. Majd hirtelen belépett hozzá Bruckner Róza, az intézet vezető ápolónője. S innen már a művész emlékező sorait idézem. „Meglátta, hogy mivel foglalkozom, végignézte rajzaimat, és mindent fölmarkolt. [...] Ezen a napon rendkívüli fordulat állt be az életembe, elérkeztem a művészi pálya küszöbéhez. Sokszor ült az ágyam szélén, beszélt, magyarázott, buzdított a tanulásra, és ő mondta nekem először, hogy Herendre kell mennem porcelánfestőnek, amit [...] hibás lábam nem akadályoz [...] A semmiből emelt föl, és a legnagyobb határozottsággal a tanulás és a művészeti pálya felé fordította életem irányát. Több volt nekem, mint az anyám, sokkal több!!!” (Losonci Miklós: *Mélységből a magasságba*, in *Kajári Gyula élete és munkássága* [Emlékalbum], Hódmezővásárhely, Kajári Emlékalapítvány, 1996. 6. o.) Bizonyára az alkotó hálás, patetikus szavaiból is kiderül: az ő életpályáján valójában ez volt az áttörés, az éltető remény és a személyes boldogulás felcsillanásának kivételes mozzanata. Miként a hasonló sorsú Tóth Menyhértnek is a művészi jellegű buzgólkodás hozta el a szellemi felemelkedés távlatosabb perspektíváját.

A tizenöt éves Kajári Gyula már kétségtelenül a hírneves Herendi Porcelángyár tanoncai között szorgoskodott. Valamennyi szakmai, technikai és esztétikai fogást tüzetesen kifigyelt, alaposan megtanult, ami hétesztendő ottani tevékenységébe belefért. Alighanem e tisztas, biztosságos mesterségbeli felkészültségnek köszönhető, hogy majd tizenegy év után egyből művészeti vezetőnek nevezték ki a Vásárhelyi Majolikagyárban. Előzőleg azonban a grafikus pályára készülődött. Kezdetben az Iparművészeti Főiskolán folytatta tanulmányait, ahol Mihály Pál volt a mestere. Aztán a Képzőművészeti Főiskola következett, ahol meg Konecsni György lett az irányító tanára. Érdekes egyébként: a végzős Kajári ugyanazt a Rákóczi-tematikát dolgozta fel diplomamunkájában, mint ami gyerekkori rajzain is oly gyakran felbukkant.

Míntha számára a nemzeti múlt, az önfeláldozás és a példamutatás igencsak sokat jelentene.

Persze időközben másféle vonzalmak, eszmék is befészkelődtek a művésznövendék szellemi habitusába. Annál is inkább, mivel a rajzolás mellett főként a könyvek forgatásában találta meg legkedvesebb örömét. Sokat, rengeteget olvasott, akárha hiányosnak vélt műveltségét akarta volna öntudatosan meghaladni. Ráadásul Fortuna szelleme is melléje szegődött. 1950-ben megismerkedett szülőfaluja irodalomtanárnőjével, a református pap feleségével, akinek meglehetősen változatos, gazdag könyvtára volt. Kajári Gyula itt

akadt rá a népi írók közvetlen hangú, drámai éleslátású köteteire. Ezek aztán ugyancsak megragadták figyelmét. Hogy ez miért életbevágó? A dunántúli fiatalember most szembeült először az alföldi világ sanyarú léthelyzeteivel, egyáltalán, a paraszti élet emberpróbáló természetével. Ebből adódott, hogy a tragikus fogékonyságú Kajári szemében az Alföld képzetköre óhatatlanul felértékelődött.

S innen már csak egy jókora lépésre vagyunk, hogy a pályakezdő Kajári ténylegesen is felfedezze, magáénak érezze a „paraszt Párizst”, azaz Hódmezővásárhelyt. 1953-ban még Pilisről Makóra megy látogatóba, csak a következő esztendőben már a szomszédos vásárhelyi művésztelepen munkálkodik. Aztán egyre inkább beleveti magát itt a kulturális és képzőművészeti ügyek szervezésébe, miközben alkotói, néprajzi szenvedélyeit is szorgosan gyakorolja. Rendszeresen bejár a Bethlen Gábor Gimnázium hatalmas könyvtárába, hogy irodalmi, szellemi igényeit egyre-másra kielégítse. Másfelől, a népi kerámiák gyűjtését is tisztesen felvállalja. Ekkor még eltökélten bízott benne: idővel egy kivételes, rangos kerámiamúzeumot is létrehozhat.

Közben fáradhatatlanul járta a környező tanyavilágot, s itteni benyomásaiból sok-sok eleven, megrázó erejű grafikai alkotást teremtett. Említettem már: Kajári Gyula kezdetben a Majolikagyárban tervezett, irányított, de ezzel együtt a vásárhelyi és szegedi nyári seregszemléken is sorra-rendre jelentkezett munkáival. A kritikus szellemű, markáns alkotó azonban szűk egy évtized alatt keserűen magára maradt. Díjakhoz is csak Szegeden vagy Békéscsabán jutott. Ahogy ő mondta: „[...] lassan kikoptam, mert mélyre ásni szándékozó, fanatikus, szenvedélyes természetem terhessé vált” (Menyhárt László: *Nekem fekete volt minden*, Művészet, 1980/8. 22. o.).

Logikus tehát: innen indulóan újabb és újabb földrajzi, alkotói bázisok felé orientálódott. A kecskeméti művésztelep szerencsére kedves, termékeny, bár átmeneti színtérnek bizonyult, ahova nyolc éven át minden télen visszatért. Itt tematikai, gondolati érdeklődése is jótékonyan kibővült, mivel a paraszti világ képzetei mellé az irodalmi, történelmi sugallatú portré- és látomássorozatok is odakerültek. Ám menet közben máris egy frissebb, füstösebb és dinamikusabb település felé szimatolt, nevezetesen Dunaújváros felé. Ide azonban csak 1971-ben telepedett le. S az a Kajári Gyula, aki már tisztosan kirajzolta, kiszenvedte magából a paraszti sorsok lélekölő keserveit, most a fiatalosabb, életerősebb munkásfigurák megidézésébe vágott bele. Igaz, továbbra sem bírt végérvényesen elszakadni kedves városától, Vásárhelytől. Egyre-másra visszajárt ide, s a jelzett majolikagyári kötet és kiállítás mellett Kiss Lajos állandó érvényű iskolai bemutatóját is létrehozta. Ennek dacára 1979-től már a csendes, historikus hangulatú Sümegen éldegélt. S ekkoriban már a kerámiaedények rajzi, festői díszítése foglalkoztatta legfőképp.

Míntha szintézist akart volna teremteni pályája műfaji és eszmei tartományai között.

Kemény, szenvedélyes és kacskaringós életpálya Kajári Gyuláé. Látszólag a hazai valóság, a paraszti sorsok fájdalmas bűvkörében munkálkodott, bár látókörébe az egyetemes kultúra példázatait is természetesen bevonta. Mégis azt látjuk: számára a legegyszerűbb kétkezi emberek drámai vívódásának felmutatása addig volt autentikus, ameddig ezt a magyar valóság is reálisan visszaigazolta. Ő nemigen készített kelendő tanyaképeket, netán kuriózumértékű figurális alkotásokat. Egyebek közt ez az erkölcsi, szellemi tisztaság hitelesíti Kajári működését, nem is szólva robusztus, lakonikus és szuverén előadásáról. Jóllehet igen sokan kritizálták, cukkolták, hogy fölöttébb pesszimistán, tragikusan érzékeli a világot. De ő ilyenképp is végigjárta a számára kijelölt göröngyös, fordulatos útvonalat. Míntha némileg a génjeiben hordta volna a montaigne-i felismerést: „Aki meghalni tanítaná az embereket, az élni tanítaná őket”.

* * *

Bárhogy is vesszük: Kajári Gyula voltaképp egylényegű művész. Kétségtelen ugyan: nála a műfaji, technikai változékonyság ugyanúgy tetten érhető, akár a tematikai, tartalmi zónák kontrasztos egymásra épülése. De mindhiába. Számára mindvégig azok a személyesen átélt szubjektív és eszmei mozzanatok maradnak mértékadóak, amiket fiatal fejjel fokozatosan kialakít magában. És itt mindenekelőtt szüntelenül vibráló érzéki, indulati egyéniségének művészi kivetítésére gondolok. Amihez aztán a föld- és emberközeli szemlélet, egyben a historikus, erkölcsi vonzatú valóságlátás is természetesen csatlakozik. Ha meggondoljuk: az ötvenes-hatvanas esztendőök rettentően vonalas, feszült világában járunk, ahol a szubjektivitás megvallása, a nemzeti értékek felvállalása meglehetősen gyanúsnak számított. Miként Kajári is bizonyos fenntartásokkal kezelte a fokozatosan kibomló modern, avantgárd törekvéseket. Nem mintha eleve begyöpösödött, konzervatív felfogású lett volna. Dehogy. Csak az öncélú, tartalmatlan formai játszadozás és kísérletezés irgalmatlanul bosszantotta.

Elvégre egy tartalomcentrikus, igazságkereső alkotóval állunk szemben.

Esz-tétikai igazmondás, alkotói hitelesség? Első látásra némi kétséget ébresztenek bennünk e fogalmak. Hisz leginkább a tudomány szféráiban használatosak. Mindazonáltal a művészeti életben is gyakran felbukkannak, s egyféle erkölcsi, szakmai minősítést hordoznak. Nos, Kajári Gyula esetében mindenesetre egy rendkívül alapos, már-már interdiszciplináris természetű valóságkutatóról kell tudomást vennünk. Mert „63-ig egyfolytában jártam a tanyavilágot” – emlékezik a művész. „Volt olyan délután, mikor [...] Kardoskúton egy öregasszony keserves panaszait hallgattam. Az első világháborúban meghalt a férje, akkor született a fia, az meg elesett a második világháborúban, és végül ott maradt egyedül. Állt az ajtó előtt összekulcsolt kézzel, hulltak a könnyei [...] valakinek végre elpanaszolhatta az életét. Számtalan ilyen emberi sorsot hallgattam végig, amikből én mindig valamilyen szakmai dolgot merítettem.” (Menyhárt: 22–23. o.) Alighanem ebből is kitűnik: Kajári pusztai vizsgálódásaiban a tüzetes tartalmi, alaki érdeklődés épp-úgy szerepet kapott, akárcsak az igazi tudósokra jellemző türelem és aprólékosság.

Persze kár lenne azt hinnünk: a művész figyelmét csupán csak a paraszti családok sokrétűen izgalmas, romantikus históriája vonzotta. Nem, ennél egy tudatosabb, konkrét és átfogóbb szempont is ott bujkált tekintetében. Kajári Gyula ugyanis pontosan bemérte: valójában egy korszakos érvényű történelmi sorsforduló időszakában szembesül az alföldi puszták népével. Elég most csak az évszázados tanyai porták fokozatos leépülésére, lerobbanására – s ezzel együtt a traktorok, a korszerűbb mezőgazdasági gépek feltűnő elterjedésére utalnom. Ugyanakkor a felemás, fájdalmas tsz-szervezések és kollektivizálások korszakában vagyunk. Vagyis egészében egy olyanféle bonyolult, katartikus társadalmi helyzetben, amelyben a hagyományos paraszti életforma megannyi személyi és tárgyi eleme úgyszólván a történelem süllyesztőjébe kerül. Nos, a nincstelen földműves családból érkező alkotó e fölöttébb emberpróbáló, válságos és drámai időszakot akarja hiteles művészeté transzponálni.

Mintegy hajdani nagyapáink, dédapáink méltóságos és keserves végnapjait szeretné megörökíteni.

Tudjuk: ez az emberi, historikus készség a többi vásárhelyi alkotónál is nyomatékos teret kap (lásd pl. Kohán robusztus asszonyalakjai, Szalay tsz-sorozata vagy Fejér Csaba tanyavariációi). S csakugyan: az utóbbi festő művés, mágikus képein egész a szürkés, barnás monokromiáig nyomul előre a művészi stilizálás. A grafikus Kajári Gyula ellenben ennél is puritánabb, lakonikusabb kifejezési metódust választ. Számára elsősorban a koromfekete, érces pitt kréta vagy az omlékonyabb szén anyag lesz a karakterisztikusan meghatározó. Másképpen: a drámai egyszerűségű fehér-fekete tolmácsolás. Igaz ugyan: alkalmanként a színes pasztellek elevenebb hangzatait is igénybe veszi. Ám ezúttal is az

összefogottabb, tömörebb és kontrasztos tónusviszonyokra apellál leginkább. Ráadásul itt sem mond le a feketén fortyogó formaelemek markánsabb használatáról. Úgy néz ki tehát, mintha az előző század közepe tájának hazai és alföldi művészetében Kajári reprezentálná az egyik legtisztább, legreduktivistább formarendet. E tekintetben talán csak a jóval lírikusabb, mitikusabb Csohány Kálmánt vehetjük érdemi rokonának.

Szakmai tisztaság, technikai puritanizmus? Aki szellemi kontaktusba kerül az alkotó grafikai lapjaival, csak ritkán respektálja ezt az eléggé rendhagyó, askézikus megjelenési arculatot. Ez sokkal inkább más, színesebb munkák társaságában ugrik elő. Már csak azért is, mivel a művész felületein elsősorban a figurák vagy a táji elemek lüktetően eleven, dinamikus előadása ragad meg bennünket. A spontánabb és életszerűbb vonalak viharos futkározása, nem is szólva az apróbb, szakadozottabb jelek szélfúttá örvényléséről. Pedig, ha megnézzük: jóformán semmiféle formai, stiláris újdonság nem található Kajári Gyula képein. Szinte a főiskolán megismert alaki, emberi stúdiumokat viszi tovább: csak másféle, súlyosabb tartalmakkal. Meg egyre tömörebb, szervezettebb és expresszívabb formaeleménnyel. És lássunk csodát: ez a szenvedélyes, őszinte és konzekvens magatartás önmagában is elegendő, hogy a művésznek sajtóságos, felismerhető arculata legyen a hazai grafikában.

Ám miféle szemléleti, hatáslélektani komponensek éltetik e szuverén arculatot? Nem nehéz felfedeznünk: az alkotó kimondottan idegenkedik a narratív, rálátásos és életképszerű figurális beállításoktól. Őt elsősorban az emberi teremtmények lényegi mozzanatai érdeklik. Így egyre-másra váltogatja, szűkíti, szinte intimizálja nézőszögét, hogy csak a legfontosabb, legbeszédesebb testrészek és értelmező motívumok jussanak szóhoz. Más lapra tartozik, hogy vastkos, lendületes előadásával ilyenképp is gyakran feszítő erejű, monumentális műveket hoz létre. Olyan látomásokat, amelyek egyféle szorosabb, közvetlenebb együttállásról: érdemi emberközelségről tanúskodnak. Ami egyébként Mednyánszky csavargó festészetében is felfedezhető. S ami évtizedeink művészetéből egyre szembetűnőbben kikopik. Habár vigyáznunk kell a közvetlenség, a közelség hangsúlyozásával. Minthogy Kajári fölöttébb eszköztelen, fekete-fehér előadása azért csak-csak beleszól a képbe. Mint ismeretes: ezek a tónusok nemigen léteznek a józan, hétköznapi látványzónákban. Inkább csak a fény, a fénytelenység kontrasztos képviselői. Egyszerűen: absztrakciók. Ezért a tárgyilagosság és a hűvösebb távolságtartás képzeit egyaránt magukban hordozzák. Másrészt a drámai ártatlanság fátuma is bennük rejlik. És nincs tovább.

Hisz Kajári Gyula művésze olyanképpen életszerű és vitális, hogy mindennek érzelmi, hangulati tagadása is benyomul képeibe.

Mintha számára a hiteles, tragikus beszédmód valami végsőig kihegyezett, filozofikus és elementáris létszükséglet lenne.

Ne ijedjünk meg e szélsőségesnek tűnő romantikus jelzőktől! Kajári szorgoskodásában tudniillik csakugyan ott munkált egyfajta megszállott, fanatikus szenvedély. Egyik festő barátom, Novák András igazában többször is együtt volt vele a kecskeméti alkotótelepen. Tőle tudom: micsoda kedves, kísérteties hangulati atmoszféra övezte jellegzetes tevékenységét. Mert a szomszédos műtermek lakói pontosan bemérhették kollégájuk ritmikus munkafázisait. Ilyenkor tompább, élesebb ropogásokat, morajokat lehetett észlelni, miközben a kréták sistergő vonalfutamai, ezek szapora pattogásai ugyanúgy áthallatszottak. Amikor aztán megnézegették egymás produktumait, Kajári Gyula széke mellett rendszerint egy nagy halom összegyűrt papírlapot találtak. Amolyan elfuserált, máglyára ítélt anyagokat. Persze alkalmanként a szomszédok ezekben is belepislantottak, s nemegyszer találtak is köztük jóraavolabb, finomabb rajzokat. Ennélfogva udvariasan engedélyt kértek a szerzőtől a tulajdonlásra. De nem és nem. Helyette inkább indulato-

san letorkollta őket, hogy különben is akad épp elég szemét e kaotikus világban. Mi más lenne ez, mint egy szenvedélyes, tűzben égő alkotó drasztikus önkritikája és magasra helyezett szellemi mércéje?

* *

Igen, az idő talányos, félelmetes sugallata egyre-másra ott ólálkodik Kajári Gyula képein. Számára láthatóan azok az emberi, paraszti figurák a legfontosabbak, akik mögött az évek, évtizedek múlásának komolyabb tétje van. Ebből származik: nála leginkább az éltebb, korosabb halandók a főszereplők. Ámde tapasztaltság ide, öregség oda: ezek az alakok majd mindig roppant szűkszavúan vannak előadva. Jobbára csak egy- vagy kétszemélyes kompozíciókat láthatunk művein, s a környezeti motívumok is csak a minimális elemekre szorítkoznak. Ami annyit tesz: az alkotó elsősorban az emberi gesztusok kifejezőerejére: lényegében a testbeszéd effektusaira spirál. Más szóval: egy olyanféle spontán, természetes jelrendszerre, ahol az emberi őszinteség, tisztaság még viszonylag épségben maradt. Minthogy köznapi mozdulatainkkal, tekinteteinkkel alig-alig tudunk hazudni. Annál inkább környezeti, tárgyi tartozékaink felemás megmutatásával. Kajárinál azonban afféle öntörvényű, szinte „világszerű” figurákkal szembesülünk. Olyan alakokkal, akik majdhogynem praktikus ruházatukban, egyszerű arcvonásaikban hordják társadalmi, környezeti hovatartozásukat...

[...]

S valóban: akár Tornyai alkotói metodikáját is megragadhatjuk gesztikus, felszabadult előadásában. A kiváló előd tudniillik azt vallotta: „A lényegét többre becsülöm az apró-cseprő igazságocskáknál, és azokat iparkodom lázas sietséggel megragadni és tömören letenni úgy, amint az a munka hevében éppen jött, csak addig dolgozván, amíg az érzés vezette a kezét, jól tudván azt, hogy amit azután toldoznék-foldoznék, az csak mesterség, amelyhez a léleknek semmi köze.” (Németh Lajos: *Modern magyar művészet*, Corvina Kiadó, Budapest, 1968. 30. o.) Ez az alkotói program különben Van Gogh, egyáltalán az expresszionisták felfogásával is érintkezik. Ennek ellenére Kajári Gyula eleven, kiábrándult parasztfigurái mögött mintha a kitűnő Nagy István lakonikus, robusztus rajzművészete is ott sáfárkodna. Még akkor is, ha a vásárhelyi szellemű alkotó makacsul elzárkózik a konstruktív vonzatú, szerkezetes komponálástól.

Ami jórészt érthető is. Az indulatos, megszállott és igazságkereső művésztől ugyanis mi sem állt távolabb, mint a józanul mérlegelő, korlátok közé szorított beszédmód. Az ő humanisztikus látéletei sokkal inkább harsognak, már-már bömbölnek. Szerinte csak így lehet kivetíteni e népcsoport valóságos keserveit. Kajári művein mégsem látunk felzaklató eseményeket, tragikus szituációkat. Szereplőinek csupán kifejező pillanatképe, mintegy sorsa van, nem pedig lehangoló meséje. Ahogy maga is megvallotta: „Nem kellett nekem azonosulni velük, mert én ugyanabból a világból jöttem. Otthon voltam. Szép karakterek voltak, másfelől pedig kegyetlen drámát éltek át, tudniillik éppen halódtak.” (Menyhárt, 23. o.)

Úgyhogy egy aszkétikus, tragikus egyéniség és egy hasonló jellegű társadalmi, emberi helyzet különös szimbiózisából ezúttal is hiteles, erőteljes alkotások keletkeztek.

[...]

Ennyi tragikus hangzatú, erőteljes hatású figurális munka után talán üdébb, oldottabb élményeket kínálnak Kajári tájlátomásai. Annál is inkább, mivel ebben a közegben már a hangulatosabb, színdúsabb pasztellkréták is bőségesen szóhoz jutnak. Csakhogy ne reménykedjünk túlságosan! A komor, balsejtelmű művész lelkülete az elárvult tanyák, a távlatosabb alföldi puszták régióiban is ugyanúgy változatlan marad. Mert: „[...] a tájat én sohasem néztem elvont absztrakcióval [...], ha rajzolok egy tájat, abban biztos, hogy

mindig valahol benne van az ember is, no meg én is” – tudósít bennünket az alkotó (Menyhárt 25. o.). Aki ugyancsak respektálja Tornyai János puritán, radikális és jelképes szemléletét, miként ez az alföldi művészetben másoknál is tetten érhető. [...]

Ami egyfelől vaskos, göcsörtös és csonka fák vagy világoló tanyák és sárgán ragyogó kazlak együttese, az máshol már hórihorgas gémeskutak, vészjósló varjak, netán Tisza menti varsák formájában köszön vissza. Jellemző ellenben, hogy az Endre Bélá-s, teresebb és atmoszférikusabb látványokat sohasem vállalta fel. Még az öblösebb Tiszaparton sem.

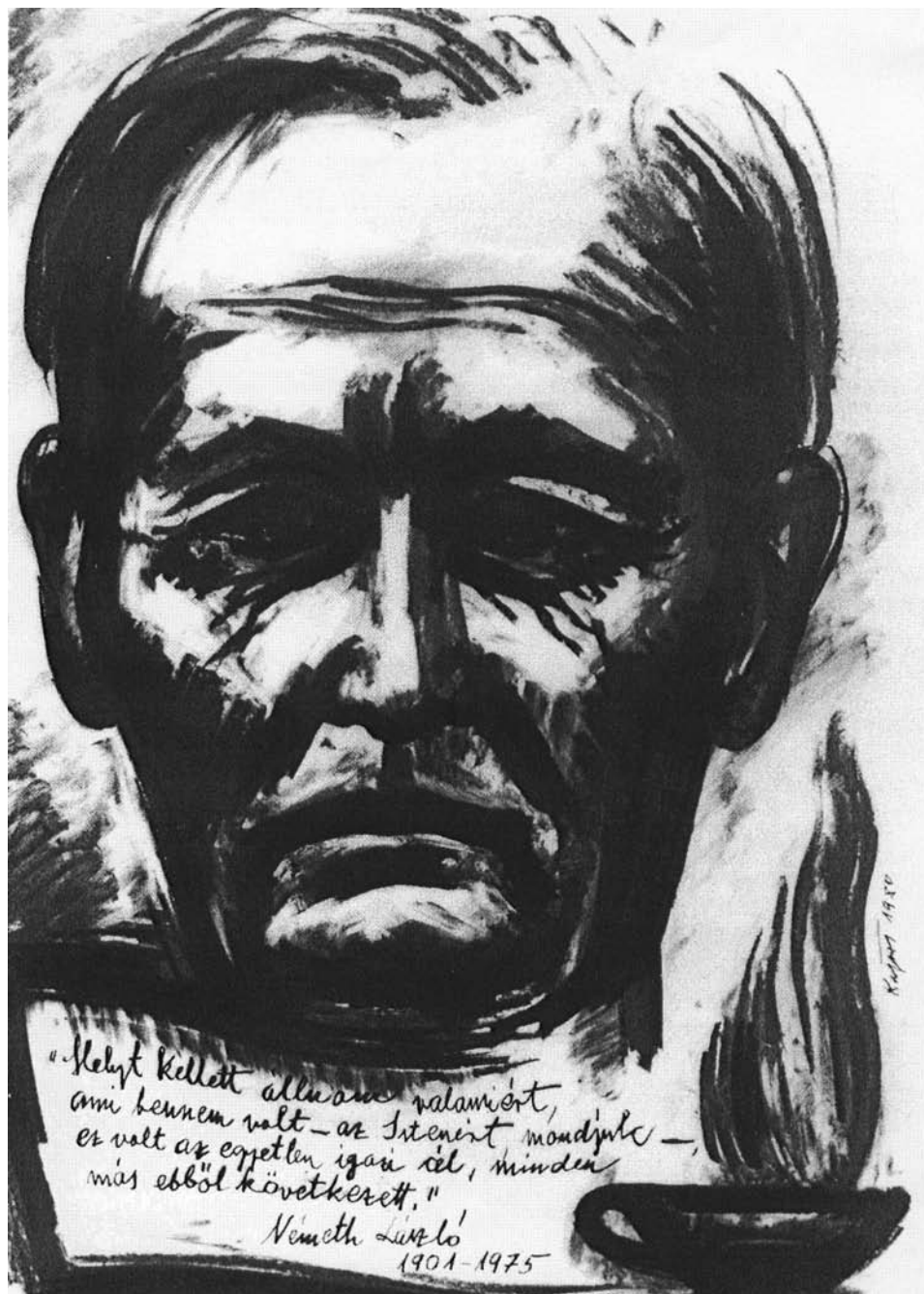
*

Ha még emlékszünk: a rettenetesen megsérült, parányi Kajári Gyula ott rajzolgotta gyerekes Rákóczi-portréit a veszprémi kórházban. Valami olyasféle vonzalom ez a dicsőséges, hírneves személyiségek iránt, mint amikor serdülőfejjel szerelmes verseket kezdünk fabrikálni valamennyien. Csak ez rendszerint korán abbamarad. Kajári különös, konzekvens pályafutásában azonban szinte életre szólóan megmaradt az eszmei, történelmi és művészi jellegű portrék és illusztrációk létrehozásának igénye. Nem elég, hogy főiskolai diplomamunkája is a Rákóczi-képzetkörhöz kapcsolódott, ám a hetvenes évek közepétől megannyi egyetemes és hazai nagyságot idézett meg. S ezt a munkálkodását közel sem csak esztétikai, hanem erkölcsi, közösségi szempontok is vezérelték. Elvégre miként élhetünk emberi csillagképek, példaadó egyéniségek nélkül? Csak nagyon korlátozottan – vallotta az alkotó. Igaz, az ideálportrék meg egyéb arcmások társadalmi felmutatása jórészt a szobrászat felségvizeihez tartozik. Ez azonban egyáltalán nem zavarta a megszállott, magaslati kapaszkodókat kutató művészt.

Mert ezúttal is ön maga szigorú, hierarchikus és igazságkereső törvényeihez igazodott.

Még felsorolni sem lehet teljességgel: mennyi történelmi és kortársi kiválóság került bele Kajári Gyula érdekes, jellegzetes és tanulságos portrégalériájába (pl. Beethoven, Herder, Nietzsche, Szenczi Molnár Albert, Kodály stb.). Természetesen ez az intellektuálisabb, emelkedettebb rajzi kollekció evidens összefüggésben állt a művész olvasási, művelődési szenvedélyeivel. De ennél is árulkodóbb: kik jutottak be éppenséggel e személyes érvényű, veretes kultúrtörténelembe. Kétségtelen például: Kajári a nagyot akaró, gyökeres, önfeláldozó és végletes személyiségeket rendkívül kultiválta.

Majd azt is elárulta: „lelkierőre volt szükségem, [...] nem akartam elveszni a pályán. Ezt az erőt elsősorban Széchenyi, Sinka István és Németh László írásaiból merítettem, nem utolsósorban a klasszikus német irodalomból [...]. Faltam az írásaikat, szinte esze-lősen hordtam őket magammal, amerre jártam, és egy-egy fontosnak tartott passzust a rajzaimra is felírtam.” (Menyhárt, 25. o.) Ahogy ezt a japán, távol-keleti fametszeteknél megtapasztalta. Németh László egyik szuggesztív arcmása alatt mindenesetre a következő felismerést olvashatjuk: „Egy pár ember lazaságán, erélyén, önfeláldozásán egy nemzet sorsa dőlhet el.” És tényleg: mit lehet ehhez még érdemben hozzátenni?

Németh László

Aratás előtt

Széchenyi meghalt

Ülj törvényt, Werbőczy! II.

Gond

Ülj törvényt, Werbőczy! I.

Iványosi-Szabó Tibor

Probatio calami

(Tollpróbák a XVII. századból)

Bár Kecskemét irodalmi műveltségének feltárásával többen is foglalkoztak, aligha kétséges, hogy ennek érdekében Orosz László tette a legtöbbet. Ezért nem véletlen, hogy valamennyien, akik e téma iránt érdeklődünk, elsőként az ő összegző munkáját vesszük kezünkbe.¹ De ő is már bevezetőjében kénytelen megjegyezni, hogy e város irodalmának történetéből „...tervszerű és összehangolt kutatások hiányában számos részlet homályban maradt...”² Ezek közé sorolható többek között a hódoltság korának irodalmi műveltsége is. Éppen ezért a szakma jeles képviselői remélhetőleg kellő megértéssel fogadják azt az eljárásomat, ahogyan kívülállóként kiemelek a jelzett homályból, pontosabban városunkban a XVII. századból fennmaradt írott emlékeink közül néhány újabb irodalmi és művelődéstörténeti epizódot, remélve egyben azt is, hogy így valamivel árnyaltabban lehet megismerni e település művelődéstörténetének egy fontos szeletét, egyben néhány újabb adalékot szolgáltatva az irodalomtörténet számára.

Előre le szeretném szögezni, nem ringatom magam abba a tévhitbe, hogy a XVII. század második feléből valami csodálatos irodalmi kincset tudtam feltárni. Mégis ezeknek a hivatalos nyilvántartásoktól merőben eltérő feljegyzéseknek a közzétételét indokoltnak látom. Szakmámból adódóan viszont ezeket éppúgy kezelem, mint a lajstromokban fellelhető egyéb szövegeket: a különféle leírásokat, statútumokat, bírói végzéseket, esküformákat, alkalmi feljegyzéseket, a kifizetések felsorolását, a bevételek összegzését és egyéb nyilvántartásokat. Csupán azt tartom feladatommak, hogy ezen művelődéstörténethez kapcsolódó sorokat mint jellegzetes történelmi forrásokat külön is közzétegyem, és a szükséges jelzetekkel, észrevételekkel ellássam. Irodalomtörténeti és esztétikai méltatásukra érthetően nem vállalkozhatok, azt a szakma jeles képviselőire hagyom.

Az itt közölt verseket és töredékeket levéltári kutatásaim során gyűjtöttem össze. Mindegyiket a XVII. században Kecskeméten a város tanácsának működése során évenként készített különféle lajstromokba, nyilvántartások lapjaira jegyezték be, amelyek vállatására egy irodalomtörténész érthetően csak igen ritkán szánja rá magát. Ezen kötetek száma megközelíti a másfél százat, amelyeknek aránytalanul nagy részét csak számottevő gyakorlat után tudja bárki elolvasni, és a korabeli kifejezéseket, szófordulatokat, rövidítéseket értelmezni. Feltárásuk még ezek alapos ismeretében is rendkívül nagy munkát jelent. Ezeknek a köteteknek a forrásértékét eddig csak kevesen ismerték fel, és őket is az itt található adatoknak alaposabb felhasználásától a kiolvasás nehézségei elriasztották, ezért csak alkalmyszerűen emeltek ki belőlük szűkebb témájukhoz

¹ Orosz László: *Kecskemét irodalmi öröksége*. Kecskemét, 1990. Kecskeméti Füzetek 2.

² I. m. 8.

több-kevesebb adatot. Alig hihető, de valójában ez a levéltári forrás csaknem egyedül-álló. A mezővárosi közigazgatás több területén létrehozott nyilvántartások majdnem megszakítatlan sorát képezik, amelyeket évtizedeken át vezettek, és számottevő részük szerencsénkre fennmaradt. Kétségtelen, hogy így, töredékesen is egy nagyon sokrétű, és a város lakóinak életére, küzdelmeire és célkitűzéseire vonatkozóan csodálatosan gazdag történelmi forrást képeznek. Több évtizeddel korábban megfogant vágyam vált valóra a mögöttünk hagyott években. Lehetőségem nyílt arra, hogy a kecskeméti tanács működése során létrejött XVII. századi lajstromok mindegyik kötetét vallatóra foghattam, és több év munkája révén sok ezer oldalnyi anyagot tudtam nemcsak elolvasni, hanem belőlük sok száz feljegyzést ki is gyűjthettem. A következő évek feladata lesz az összegyűjtött anyag rendszerezése, jegyzetelése és publikálásra történő előkészítése. Ezen munkálatok során több mint félszáz helyen leltem közel száz olyan hosszabb-rövidebb bejegyzésre, amely az eddigi ismereteinknél mindenképpen szélesebb körű betekintést tesznek lehetővé a hódoltság közepén lévő legjelentősebb mezővárosunk 1663 és 1690 közötti műveltségébe, és amelyek érthetően közvetve vallanak az előző évtizedek állapotairól is.³

A lejegyzések módja és azoknak színvonala nagyon eltérő. Sajnos ezek a töredékek és versek az egyes kötetek rossz fizikai állapota miatt is a legtöbb esetben rendkívül nehezen olvashatók. Éppen ezért az egyes szavak kibetűzése többször bizonytalan.⁴

Nem árt előre leszögezni, hogy az itt olvasható szövegrészek vélhetően nem a kecskeméti írók és költők számát fogják érdemben gyarapítani. Ezeket a feljegyzéseket az esetek többségében a hivatali élet hétköznapjaiban elkészített nyilvántartások lapjain üresen maradt részekre rótták. Ritka eset, hogy teljesen új oldalon kezdődne a vereszet. Tehát úgy kell felfognunk, hogy ezek az esetek egy részében csupán amolyan *tollpróbák* voltak a szó szoros és néhány esetben talán annak átvitt értelmében is. Ezért is választottam címként a lajstromok lapjain többször is fellelhető „*Probatio calami*” latin megfogalmazást, amelyhez hasonló kifejezés, a „*probatus calami*” elszórtan ugyancsak megtalálható.

Mi tagadás, engem elsődlegesen nem az itt közölt töredékek esztétikai-irodalmi értéke ragadott meg, bár kétségtelenül sok-sok ilyennel is találkozhatunk, hanem arra gondoltam, ekkora merítés, ilyen jelentős számú töredék mindenképpen elegendő lehet ahhoz, hogy egy XVII. századi, öt-hatezer lakosú alföldi város (amely egyben sok évszázadon át Magyarország egyik legnépesebb települése és a legnagyobb mezővárosa volt) lakosságának iskolázottságára és műveltségének szintjére az eddiginél megbízhatóbb módon következtetni tudjunk.

Az itt közzétett művelődéstörténeti töredékek érdemi feldolgozása érdekében szükségesnek tartom, hogy még néhány további észrevételt, illetve kiegészítést tegyek. A bejegyzéseket kivétel nélkül olyan személyek végezték, akiknek íráskészsége, írásképe elég alacsony szintű, és a betűvetésben való gyakorlatuk is legtöbbször viszonylag szerény lehetett. Nem kell szakképzett grafológusnak lenni ahhoz, hogy megállapítsuk: a főbírók, a főjegyzők, a másodbírók kézírása összehasonlíthatatlanul nagyobb rutint, jóval magasabb intelligenciát sejtet. Igen nehéz lenne a lejegyzők személyét azonosítani, de csaknem biztosan állítható, hogy többségükben kisbírók, tizedesek vagy akár tixszedő

³ E közlésre bátorított az is, hogy Orosz László a hódoltság XVII. századi időszakának irodalmi életét ismertette csupán „egy bizonyos László deák” által lejegyzett versre tudott utalni. Ennek értékét jelezve írja: „A gyenge, egyhangú versek is érzékeltetik a város szomorú kiszolgáltatottságát.” I. m. 16–17. Ezt a felvillantott képet e töredékek részben megerősítik, részben pedig árnyalni is képesek.

⁴ A szövegközlés során BENDA Kálmán A Magyar Országgyűlési Emlékek sorozat 1607–1790 közötti részének szerkesztési és forrásközlési szabályzata (Századok 108. évfolyam 436–475.) figyelembevételével jártam el.

diákok lehetnek.⁵ Tehát minden bizonnyal többségükben csak néhány osztályt végzett gyakornokok, esetleg gyakran változó munkára beosztott hivatalnokok vállalkoztak arra, hogy e kötetekben, több esetben valóban frissen vágott tollaik kipróbálása során, rögzítsenek néhány eszükbe villanó vers- vagy zsolttárrészletet és a cifraszűrökön megcsodált egy-egy hímezsmintát. Tagadhatatlan, hogy nem ritkán csak hevenyészett irkafirkát láthat bennük az, aki nem törekszik a feljegyzések mindegyikét kibetűzni, azok értelmét kibontani és ezeket együttesen látni.

Számomra éppen a jelzett rögtönzöttség lett a legvonzóbb. Végül is összegyűlt a város régmúltjának közel fél évszázadot kitevő időszakából vélhetően nyolc-tíz személytől származó mintegy hat tucat olyan feljegyzés, amelyek csaknem kivétel nélkül lejegyzésük formáját, a kézírás szintjét tekintve viszonylag szolid intellektusra, pontosabban sokkal inkább kétkezi munka végzőire, semmint irodai tevékenység során betűvetésben gyakorlottá vált személyekre vallanak. Tehát az íráskép, csekély kivételtől eltekintve, viszonylag alacsony szintű szakképzettségre, de a lejegyzett sorok tartalma nem akármilyen esztétikai igényre utal. Talán nem árt hangsúlyozni, hogy olyan emberek vetették papírra ezeket, akikhez hasonlóak a városban minden bizonnyal százszámra voltak. Azonos felkészültségű fiatal emberek évről évre több-kevesebb számmal kerültek ki a város katolikus és református iskoláiból. Tehát kellően hangsúlyozni kell, hogy az itt található irodalmi anyagot papírra vetők távolról sem a városban élő és tevékenykedő legműveltebb, a legképzettebb néhány tucatnyi személy közül kerültek ki. Éppen ezért az itt következő töredékek és versek nem a város közigazgatási és kulturális életét meghatározó cíviseknek, esküdteknek, papoknak és iskolamestereknek szellemi szintjét, felkészültségét vagy érdeklődési körét dokumentálják. E tények rögzítése alapján joggal tételezhetjük fel, hogy e mezőváros elitjének nemcsak szakirányú ismerete, hanem általános műveltsége is lényegesen magasabb szinten állt, mint e versek rögzítői, ízlésük minden bizonnyal kifinomultabb lehetett, irodalmi ismeretük pedig sokkal kiterjedtebb és gazdagabb volt.

Érthetően rendkívül jellemző, hogy egy-egy ember mit firkál, mit vet papírra azokban a perceiben, amelyekben gesztusaira szinte oda sem figyel, amikor tudata igazán nem ellenőrzi mozdulatait; és minden emberről sokat elárul az is, hogy mivel tölti ki váratlanul adódó szabad idejét. Hisz nem véletlen az sem, hogy a mechanikus munka végzése közben egyikünk népdalt, másikunk divatos slágert vagy sikamlós sanzont dúdol. Feltétlen jellemző lehet az egyes személyekre, hogy várakozás közben (napjainkban az unalmas értekezleteken) kik mit vetnek papírra, ha toll vagy ceruza van kezükben. Érdekes lenne megtudni, és a közel háromszázötven évvel korábbiakkal összehasonlítani, hogy napjainkban a már legalább középiskolai végzettséggel rendelkező adminisztrátorok, kishivatalnokok milyen tartalmú firkákat készítenek. A maiak közül vajon hányan mulatják idejüket azzal, hogy Nagy László-, Weöres Sándor- vagy Illyés Gyula-versrészeket idéznek fel tudatuk mélyéről, és vetnek papírra unalmuk elűzése végett. Az viszont jól dokumentálható, hogy a XVII. században a különféle pénzbeli, a sokféle természetben lerovandó szolgáltatások kíméletlen behajtására kényszerülő egykori adószedők, tizedesek, kishírók, tikszedők, akik maguk is a lakosság nyomorának közvetlen részesei voltak, kevés szabad idejüket nemritkán versek, zsolttárok, fohászok, népi hímezsminták, török írásjelek stb. rögzítésére fordították. Talán nem felesleges utalni arra, hogy a modern pszichológia is sok téren felhasználja ezeket a nem tudatosan készített rögtönzéseket.

⁵ Önmagában is árulkodó tény az, hogy a feljegyzések jelentős hányada a Robotlajstromok c. állagból kerültek ki, amelyeket nagyjából a jelzett segédhivatalnokok vezettek.

A város lakosságát ezekben az évtizedekben előbb nyolc, a török kiűzésének évtizedeiben pedig 18, illetve 20 tizedre osztották. Ezek természetbeli és munkaszolgáltatásait szervezték, irányították a tizedesek.

Tehát a kecskeméti lajstromokból itt kiemelt töredékek nem csak abból a szempontból lehetnek érdekesek, hogy egyértelműen árulkodnak a lejegyzők ízlésének orientáltságáról és erkölcsi habitusáról. Itt valójában többről van szó, hisz teljes egyértelműséggel és széleskörűen vallanak a város iskoláinak oktatási szintjéről, a tanulókra gyakorolt hatásuk erejéről is.

Végezetül célszerű kiemelni, hogy az itt közölt irodalmi emlékek nemcsak az akkor közismert zsoldártöredékek és fohászok, esetleg rigmusok és verselői próbálkozások, hanem fellelhető köztük a kor legjelesebb költőjétől, Rimay Jánostól származó versrészlet, és a lejegyzők évtizedekkel később jól emlékeztek többek között még azokra a strófákra is, melyeket a ma már kevésbé ismert Nyéki Vörös Mátyástól olvasott fel, tanított be praeceptoruk. Vélhetően nem különösebben kockázatos annak feltételezése sem, hogy a lejegyzésre vállalkozók ismeretei lényegesen szélesebb körűek voltak, mint amit tollpróbáik során valójában rögzítettek. Tehát: ezek a „tollpróbák”, rögtönzések az eddig elmondottakon túlmenően feltétlenül igazolják azt is, hogy a kortárs vallásos és magyar szépirodalom legkiválóbb alkotásainak legalább egy jelentős része eljutott még a hódoltságú mezővárosokba is, és nemcsak a papok és a prédikátorok, nemcsak az iskolamesterek, a nótáriusok és a főbírók szellemiségére, ízlésére hatott, hanem a kevésbé művelt, és viszonylag széles társadalmi réteg is megismerte azt, sőt mindennapjaik szellemi táplálékává vált. Bár kétségtelen, hogy még ezekben az évtizedekben is a vallásos nevelés, a templomi kultúra volt a meghatározó a lakosság legszélesebb köreiben, a többségükben alkalmi, merőben esetleges feljegyzések érzékeltetik talán leginkább meggyőzően, hogy már a XVII. században is az igényesebb világi műveltség számottevő rétegen belül tartós nyomokat hagyott.

Szövegközlés

*Jézus Christus, szép fényes hajnal,
Ki feltámad új világgal,
És megáld az minden jókkal...⁶*

*

*Isten, Te vagy én Istenem,
Jó reggel kereslek Tégedet,
Hozzád öhajtván elepedett
Szomjúság miatt én lelkem.*

*

*Bizonyára jó az Isten
Az Izraelnek jelösbén...*

*

*Áldjad én lelkem az Urat,
Hirdesd dicséretit az Istennek,
Adok hálát valamíg engem éltet,*

---

⁶ Az itt közölt anyag kivétel nélkül a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárából való. IV. Kecskemét város Levéltára (később: IV.) 1504. Kecskemét város tanácsának iratai (később: 1504) m/ Robotlajstrom (később: m/) 1663. 4.

*Én Uramnak éneklek,
Mind addig, míg élek...⁷*

*

*Az ki veti segedelmét az Istennek hatalmában,
Az olyan ember bátorságát az mennyei hatalomban,
Vallást teszen az...*

*

*Minket Úr Isten elhagyott,
És reánk megharagudott,
Tüle is (?) széjjel elosztatott.*

*

*Jóvoltodból tégy jót az Sionnal,
Hagyj kúfalat az Jeruzsálemnek...⁸*

*

*Az Úr Istennek jóakaratiából,
Szent igéjének hallásából
Értöttem én idvességemről,
Kitől víg az lelköm...*

*

*Nem röttög semmit a pokol ördögtül,
Mint ki megfosztatott minden erejétül...*

*

*Saulnak az Dávidhoz jó szerelme,
Hogy megszégék hozzája régi kedve,
Előtte futván egy hirtelen fejét
Nehezen mentheti meg tüle.*

*Csak óhajtozik sírván Istenhez,
Mert nem bízhatik lám sehol senkihez,
De hogy közel nincs szent seregéhez,
Azt bánja, hogy nem juthat az egekhez...*

*

[Más írással alatta:] Bizony...

*Jobb volt volna néköd
Soha nem születnöd,
Vagy nagy malomkövet
A nyakadra kötnöd.⁹*

*

⁷ IV. 1504. m/ 1663. 27.

⁸ IV. 1504. m/ 1663. Egy szürke színű cédulán található, amely a 27–28. oldalak közé van helyezve.

⁹ IV. 1504. m/ 1663. 67.

A Bizony szó külön sorban áll, elmosódott, alig olvasható. Az utóbbi négy sor írásképe lényegesen intelligensebb személyre vall, mint a fölötte lévők.

Cantio nova

Nota. Szertelen rít dolog volt bűnnel megrakodni...

*

*Új esztendő érközvén, fordula tavaszra,
Egykori vígások fordula[nak] nagy búra.
Az város szörte széllyel, uccáról uccára
Az urak dolga miatt széjjel az jobbágyinak. (sic!)*

*Bírák nem érközének meg csak ételhöz is,
Az nagy fáradtság miatt megepedt torkok is.
Gondolván, jóllakhatnak még csak estvére is,
Hogy mindenféle jutna még az szolgálknak is.*

*Megkésztíté az szakács sok szép új étkeket,
Foghagymával az csukát, tárkonyos gyömbérrel
Az sületlen bárányhús, tikhús fekete lével,
Az sós ponty fő dévérrel, csíko hús jó lével.*

*Az sok friss ételeknek ki tudná meg számát,
Kevés volt ki dicsérte, kinek ötte száját.
Egyik bíró peniglen dicsérte szakácsát,
Hogy megholta után is elvönné jutalmát.*

*Másszor is főzette bor meg fokhagymával csukát,
Sótlan penig ne haád mikor főz rizskását,
Mert mindjárast megcsapja az Horvát György hasát,
Mert az szegény szolgának lé tartja az gyomrát.¹⁰*

*

*Ifjúságom vétke gyakran jut eszemben,
ki bánatot indt, siralmat szívemben,
hogy tud...¹¹*

*

*Dicsér téged teljes szívem,
én Istenem hirdetem neved...¹²*

*

---

¹⁰ IV. 1504. m/ 1663. 79.

A vers sorai, miként az esetek nagyobb részében, itt is összefolynak, csupán az egyes strófák különülnek el egymástól. A központozás szinte teljesen hiányzik, az ékezetek is naggyobbrészt elmaradtak, ami miatt a szövegek olvasata olykor bizonytalan.

A feljegyzést valószínűleg valamelyik kisbíró készítette, akinek a kézírása a lajstrom lapjain több helyen fellelhető.

¹¹ IV. 1504. m/ 1663. 88.

A kézírás megegyezik az előző, minden bizonnyal kisbíró kézírásával. A lap alján levő sorok megszakadtak.

¹² IV. 1504. m/ 1663. 90.

*Böcsületömet elvesztém,
szöröncse utamat immár elrekeszté,
tovább virtusomat immár...*

*

*Az ki veti segödelmét az Istennek,
uram én csak tebenned...¹³*

*

*Oh kegyelmes Isten szánd meg bús szívemet,
vigasztald meg kegyes Christus, oltalmaz[d] meg lelkem,
kárhozattúl mentsd meg...*

*

Lásd meg Uram, mely méltatlan bosszút szenvedek éltömben, mely...¹⁴

*

*Várva vártam az felséges urat,
És íme hozzám fordula kegyelmesen.
Mehallgatta és megmutatta rajtam jó voltát,
Kivőn az mély veremből és az sáros förtőből.¹⁵*

*

*Ékes dolog dicsérni Uram fölségedet, és az Te nevedet, énekkal magasztalni, hogy
ember áldja Te nagy jó voltodat és irgalmasságodat dicsérje minden éjjel.*

*

*Dicsérlek Tégedet Úr Isten.
Mi körösztnök dicsérünk és áldunk,
Atya, Fiú és Szentléleknek vallunk,
Neköd az tiszta és nagyhatalmú angyalok szolgálnak szüntelen való felszóval
kiáltunk...¹⁶*

*

*Jézus Krisztus Istennek szent fia,
Bűnös népednek igaz...*

*

*Áldjad én lelkem az Urat...
Áldassék neve az Istennek...*

*

*Hallgasd meg Uram kérésem,
Beszéde jusson hozzád szolgádnak...¹⁷*

*

---

¹³ IV. 1504. m/ 1663. 102.

¹⁴ IV. 1504. m/ 1663. 102.

¹⁵ IV. 1504. m/ 1663. 124. A 130. oldalon a fohász egy részét megismételték.

¹⁶ IV. 1504. m/ 1663. 125.

¹⁷ IV. 1504. m/ 1663. 128.

*Így kell-e örökké nyavalyásul élnöm,
Ez rossz világ kínnyát testemben viselnöm,
Sok gondoktól emésztetnem,
Rabságnak terhét viselnem,
Holtig keseregnem?¹⁸*

*

*Óh jó ország mint mögromlál,
Te földedtől mint mögválál,
Királyodtól mögfosztatál,
Végre ily nagy bíra hozál.*

*Az kárait ott mögfogák,
Vasban ütöt térdig verék,
Kíméletlen ütöt kénzák,
Kegyetlenül tépék, verék,
Végre ugyan mög is ölék.¹⁹*

*

*Én igazságomnak Istene,
Hallgasd meg kiáltásom,
Szánj meg és tekints inségemre,
Te vigy engömet tágas helyre.*

*

*Midőn itt szorongattatom, ti nagy urak, míglen gyaláztok engömet, tisztösségös
embert, az ily hiúságban megmaradtok, míg gyönyörködtök ezekben (?)...²⁰*

*

*Megnőzteté az Pütsök
Az ő vitéz fiát.
Mekéreté Szunyognak
Hajadon leányát.*

*Leánt neki nem adván
Az Pütsök komának,
Azulta minden estve
Az házban dúdolja nótáját.²¹*

*

¹⁸ IV. 1504. m/ 1663. 136.

¹⁹ IV. 1510. Kecskemét város számadási iratai (később: IV. 1510) i/ Főbírói számadások, (később: i/) Töredékek, 1640–1690. 61. A közölt részt 1665-ben rögzítették. A lap alján található szöveg viszonylag jól olvasható. A két strofa jól elkülönül, de a verssorok összefolynak. A második versszak negyedik sorát áthúzták.

A rögzítés időpontjának megállapításában segít a közvetlen előtte lévő feljegyzés, amely azonos kézírással készült: „Anno 1665. Julii 20. Egy szabólegény az Tomo házban magát az gatyája madzagjával fölakasztotta, és kimúlt az világból, amely napon szép eső esett, azon nap elenyészett minden gondolatja.”

²⁰ IV. 1504. m/ 1664. 100.

²¹ IV. 1504. m/ 1664. 170.

Ugyanaz a személy írta, aki az 1663. évi Robotlajstrom 67. oldalán lévő „Jobb volt volna nékőd” kezdetű verset jegyezte le.

Cantio elegans

*Oh én kegyelmes Istenem,
Mily igen mögverél engem.
Kegyelmezz meg már énnekem,
Ne hagyj bűnőmben elvesznöm.*

*Nem tagadom, mert vétkeztem,
Hitömet gyakran mögszegtem,
Rút fertelmes volt életem,
Kéért ím lám megfizettem.*

*Legyen ezért elég immár,
Sok bűm elszenvedtem,
Mely kár rút szégyen,
Mint ki högyös az lelkemben,
keservesen jár. (sic!)*

*Hol az te irgalmasságod,
Kivel lelkünket gyógyítod,
Hol az te erős jobb karod,
Kivel híved szabadítod.*

*Régen Dávidot Saultúl
Szabadítád, möntöd bútúl,
Noha sokszor vétött rútul,
Kéért megveréd azontúl.*

*De te, Dávid jó Istene,
Ki az ő szöröncséjére,
Vittél engem gyötremre,
Térj már hozzám, kegyelemre.*

*Bűnömön talált bűm után,
Könyörülj lelkem fájdalmán.
Tégy szégyent azok orcáján,
Kik rám dühödtek méltatlan.*

*Engem pedig bosszújokra,
Emelj fel jó állapotra.
Ne add, hogy neved hijában
Bíztam magamat magadra.*

*Kéért, az még élek itten,
Dicsérlek felséges Isten,
Ki könyörült ily veszetten,
Áldott légy örökké. Amen.²²*

*

---

²² IV. 1508. Kecskemét város adópénztárának iratai (később: 1508) c/ Adólapjstromok (később: c/) 1665. 255.

Finis

*Legyen jó idő csak, fecske száll házamra.
Nincs olthatatlan nyűg vetvén nyavalyámra.
Ha gondja Istennek csak egy szál hajamra,
Inkább gondot visel lelkekre s magamra.²³*

*

*Zöngő kiáltásom,
Síró sóhajtásom
Halljad meg Istenem!
Nyisd meg az egeket,
Hajtsd le füleidet,
Ezért esedezem.*

*Nálad tudva vagyon,
Szívemben mi vagyon,
És az mit kívánjon.
Te kegyelmességed
Mi gonosz mindabbúl
Nagy szépen kihányjon.*

*Szöröncsétlen utam
Keringő ösvénye
Fái ím mire hozál...²⁴*

*

*Föld, tenger, egek sírjátok,
Csillagok ne ragyogjatok,
Uratok kínját szánjátok...²⁵*

*

*Mind ez világnak ím, esze veszött,
Az igazságtól eltévedött...²⁶*

*

*Jézus Christus, Istennek szent fia,
Bűnös népnek igaz megváltója,
Keresztfán ki haláloddal atyád kedvére juttattál,
Keserves kínvallásodért kegyelmezz nekem.
Halálodért halállal, bujdosásomban biztasd lelkem kimúltában.*

[Más frással készült megjegyzés:] Domine frater, a Hajnal énekét kell vala ide írnod.²⁷

*

²³ IV. 1508. c/ 1665. 255. Rimay János *Ebben is könyörög Istennek, okát adván, miért próbálja s sujtolja Isten az ő híveit* című versének első versszaka.

²⁴ IV. 1508. c/ 1671. 2.

²⁵ IV. 1508. c/ 1671. 12.

²⁶ IV. 1508. c/ 1671. 197.

²⁷ IV. 1508. c/ 1671. 205. Az adókönyv bejegyzéseinek többsége ugyanezen kézírással készült.

*Oh, mely csudálatos Isten az te dolgod,
Az te tanácsodban nincsen neked másod,
Mindent arra vihetsz, az mint akarod,
Mert nincsen tehozzád senki hasonlatos.*

*Mint reggeli nap fényök hogy megörvendeztetsz,
Avagy virágokat harmattal önthetsz,
Emböröket azzal ugyan gyönyörködtetsz,
És most, ha akarod, meg is keseríthetsz.²⁸*

*

*Ellenségimnek sokaságán,
Csak kesergek álnokságán,
Mérges nyelvek megmardosván,
Sebeimet tapogatván.*

*Jó hallja fohászzkodását,
Mindönöknek óhajtását,
Eltörli immár siralmát,
Szömöknek könnyhullatását.*

*Az kívül én elszenvedtem,
Azzal együtt esedezem,
Ne hagyj immár én Istenem,
Szent felséged igen kérem.*

*Szép szín alatt hozzám jünnek,
Hírelkedvén megkerülnek,
Ha mint tőlem kivethetnek,
Ahhoz sokkal többet tesznek.²⁹*

*

*Istennek szent fia, az te segítségedben bízunk szükségünknek idején.
Meg ne utáljad az mi könyörgésünket,
de szabadíts meg az minket minden veszödelemtől, kegyelmes Krisztus.*

*

*Bizonytalan voltát, világ állapotjának változásait látván, és minden állatoknak, kik
ma egészségben vadnak, holnap esnek torkába az halálnak...³⁰*

*

*Embör, Isten alkotmánya,
Halál élted majd elhányja,
Mert szívednek ily kis gondja
Az örök boldogságra.*

²⁸ IV. 1508. c/ 1671. 243. A verssorok összefolynak, csak a két strófa különül el.

²⁹ IV. 1508. c/ 1671. 260. Az utolsó strófát más kéz jegyezte le. Itt is az egyes sorok összefolynak, csak a versszakok különülnek el.

³⁰ IV. 1508. c/ 1672. 1–2.

*Ennek voltát hogyha tudnád,
Csupán csak ezt szomjúhoznád,
S árnyék javát megutálnád,
Világi dicsőségnek.*

*Az pokolnak hogyha kínját,
Azonképpen megfontolnád
Súlyosságát...³¹*

*

*Istennek szent anyja,
Égből szállott szent manna,
Édes Jézus, áldott Jézus...³²*

*

*Mit csudálkoztok ily álmélkodással
Környülálló sokaság az új hír hallással,
Hogy király után megyünk
Szép pompával, sereggel.*

*Lám, mi eleinknek szent királyi voltak.
Isten áldásából sok országot bírtak.
Szent István, László, Mátyás uralkodtak,
Jó királyok voltak.*

*Ezt is hogy megérted, nem történetből lett,
Sem nem mi magunknak indulatjából lett,
Hanem régieknek követésekből,
Jó szokásokból lett.*

*Ha kívánod tudni találóját ennek,
Xerxes az első követője ennek,
Hajts fejet kérlek mindenfele...*

*

*Uram, te nagy haragodban,
Ki miatt vagyok búmban,
Engömet nem fenyeget,
Haragodnak tüze szűnjék meg
Sebessége, kiben büntess meg...*

*

*Velem Uram légy irgalmas,
Mert vagyok nagy fájdalmas,
Ne hagyj Uram, kérlek*

---

³¹ IV. 1508. c/ 1672. 195. A sorok itt is összefolynak, csak a versszakok különülnek el. A központozás szinte teljesen hiányzik. Az íráskép az átlagosnál jóval alacsonyabb szintű, az azonos hangok rögzítése is következtelen.

³² IV. 1508. c/ 1672. A lapon található hivatalos feljegyzésektől eltérő kézírás.

*Elrontott (?) tetemimet,
És ne hagyj kínjaimba,
Ments meg az haláltól...*³³

*Szentek seregében vigyázó szent pásztor,
Dicsőség házában lakó gubernator,
Nyílik fel öröme az mennyei tábor...*³⁴

*

*Oh nyomorúságos esztendő,
Homályban beborult idő,
Voltál nekiünk csak bút szerző,
Gyakran méreggel emésztő.*

*Mikor ingyen sem gondoltuk,
Száz padon hogy nyugodtunk,
Csak honnan (?) rossz hírt hallottunk,
Sírova (?) az virradtig fáradtunk.*

*Tolvaj módra sokszor jártunk,
Éccaka sokat bújdostunk,
De mindaddig fáradoztunk,
Dolgainkat helyre álltattuk.*³⁵

*

*Óh kegyelmes Isten szánj meg,
Ez nyomorult háztúl ments meg,
Hogy házunkban nyughassunk meg,
Többé ne is ismerjük meg.*

*

*Óh Te nagyhatalmú irgalmas Isten,
Vagy bűnben heverek (?) Te rettenetes,
Vagy az mög (?) tekintenöd kegyelmes Atyjuk.
Vagy kérlek engemet is szent fiadért ne hagyj (?)...*³⁶

*

*Az Úr Istennek jó akarattyaából,
Szent ígéinek hallásából,
Énnkem üdvösségemtől,
Kitől víg az én lelkem.*

*Ellenségidön bosszút...*³⁷

*

---

³³ IV. 1508. c/ 1672. 210. A szöveget rendkívül nehéz kibetűzni, így olvasata néhány helyen bizonytalan. A központozás teljesen hiányzik.

³⁴ IV. 1504. m/ 1672. 131.

³⁵ IV. 1504. m/ 1673. 5.

³⁶ IV. 1504. m/ 1673. 7.

Talán érdemes utalni arra, hogy a hivataluktól búcsúzó bírák a városházát nevezték nyomorúságos háznak. Erősen valószínű, hogy a szöveget lejegyző maga is kisbíró volt.

³⁷ IV. 1504. m/ 1673. 111.

*Uram ne hallgass ily igen,
Ne maradj ez veszteglésben,
Ne nyugodjál oh erős (?) Isten,
Mert ellenségid dühösködnek...*

*Ne adj fel engömet fölséges Isten,
Ennyi sokképpen fenyegetvén igen gonoszságimért.
Nem cselekedtem, sőt igen megvettem
Parancsolatod, édes Istenem.*

*

*Várva vártam az fölséges Urat,
És íme hozzám fordula.
Kegyelmesen meghallgatta
És megmutatta rajtam jó voltát.*

*Kivőn az mély veremből
És az sáros földből,
És én lábaimat szép egyenes kúre
El fel helyeztette,
Kísérvén (?) utamat. ³⁸*

*

*Áldott légy én Uram, hogy megtartottál,
Bút és bánatot ez éjjel rám nem bocsátottál.
Angyali sereggel oltalmam voltál...*

*

*Seregeknek Ura, ki lakozol mennyben,
Honnét mindenekre vigyáz[ol] kegyelmesen.
Tekints meg már bennünket,
Hozd el az mi időnket,
Hogy vethessenek (?) véget
sok gyötrelmeiknek*

*

Boldognak mondhatja magát az oly ember...³⁹

*

*Gyalázattyára járnak sokan szegény fejemnek,
Úr Isten állj ellenek Te is ezeknek,
Hiszen Te látója vagy minden szíveknek,
Légy őrzője az tömlöcben fohászzkodó Józsefnek.⁴⁰*

*

*Feltámadt az mi életünk,
Vigan méltó énekelnünk,*

³⁸ IV. 1504. m/ 1673. 112.

³⁹ IV. 1504. m/ 1673. 128.

⁴⁰ IV. 1504. m/ 1673. 169.

És Krisztus[t] dicsérünk,
Ez szent napon is áldanunk.

Az angyalokkal imádnunk,
Mint Urunkat félnünk,
Énekelve bűneinket könnyebbíteni,
Csak őbenne bízunk...

*

Az földben minden gyökerek laknak,
Bimbói terjednek,
Mezők megzöldülnek,
Úgy madarak zöngenek.

Fákon vígan énekelnek,
Szárnyukon röpdösnek.
Minden fűnek illata van,
Gyönyörködtetnek, dicséretre intenek.⁴¹

*

Igaz hitben végig maradjunk,
Noha ez földön szükség
Nyomorgással sok gyalázatot eresztett.
Szenvedünk, végre meg is halunk.

*

Mert elméjüket igaz tudománnyal,
Szívüket pedig állhatatossággal...

*

Mondjatok dicséretöt
Keresztényének az Úr Istennek,
Szentségös dicséretöt
Adjatok ő nevének.⁴²

*

Várom Uram Isten
Fejemre kedvedet.
Hozd el segítségéd,
Hajts (?) le az egeket.

Szállj le, vidámítsd meg
Bánatos szívemet.
Ki bűnei miatt
Szenved nagy gyötrelmet.

Szűkölködik lelköm
Segedelmed nélkül,

---

⁴¹ IV. 1504. m/ 1673. 181.

⁴² IV. 1504. m/ 1673. 187.

*Mint az szomjas szarvas
Hideg...*⁴³

*

*Szentül énekettek
Egy élet (?) énekben,
Hadd ez bűneidet,
Élj jámbor életben.*

*Mária Magdolna
Példa legyen ebben,
Kírül most éneklek
Ez rövid énekben.*⁴⁴

*

*Óh kegyelmes Istenem,
Mely igen megvertél engem.
Kegyelmezz már nekem,
Ne hagyj börtömben elvesznöm.*⁴⁵

*

Az előtt való reám bocsátott kemény ostoroddal, meg nem tanulok...

*

*Ihol mint járok
Veled én Úrammal,
Még sincs mit tennem,
Hozzád kell érnem,
Én imádságaimmal.*

*Ha ennél nagyobb ostort
Bocsátasz is reám, megérdemlem...*⁴⁶

*

*Jaj nagy kedven (?) tartson édes születteim,
Ki[k] nélkül már ez világban holtig ároa lettem...*

*

*Üdvözlégy világ mögváltója,
Az idvességnek megadója,
Keresztre jel hagyója, (?)
Tudom mi legyen az oka,
Oh Jézusom, szerelmem (?)...*⁴⁷

*

---

⁴³ IV. 1504. m/ 1673. 188.

⁴⁴ IV. 1504. m/ 1673. 205.

⁴⁵ IV. 154. m/ 1673. 206.

⁴⁶ IV. 1504. m/ 1673. 208.

⁴⁷ IV. 1504. m/ 1673. 209.

Ezerhatszázhetvenhárom,
Melyben nekem számos károm.
Duna mellett bujdosásom,
Fordult siralmasra sorsom.⁴⁸

*

Anno 1673.

Kegyesen tápláló,
Mindeneket formáló
Szent Jehova Isten!
Légy gondom viselő[m]
És jól igazgatóm,
Keserülő Isten.

Óh mert reád hadtam,
Igyemet rád bízam,
Ez idegen földön
Nincsen jóakaróm,
Sem gondom viselő[m],
Keserülő Isten.

Vajha szüleimet,
Édes nemzetimet
Csak egyszer láthatnám,
Éltömet éltökért,
Az ő jóvoltokért
Letenni nem szánám.

Az kik feltartottak,
Én reám vigyáztak,
Szüntelen azoknak
Minden jót Istentül,
Élet reményétül,
Kívánok azoknak.

Szerencsétlen utam
Kerengő ösvényein
Jaj, ím mire hozta,
Gyönyörű hazámtúl,
Erdély országátül
Engömet megfoszta.

Zönglő kiáltásom,
Síró óhajtásom
Halljad meg Istenem.
Nyisd meg az egeket,
Hajtsd le füleidet,
Értsd esedezésem.

---

⁴⁸ IV. 1508. c/ 1677–1678. 1.

Nálad tudva vagyon,
Szívemben mi vagyon,
És az mit kívánjon.
Te kegyelmességed,
Mi gonosz, mind abból
Nagy szépen kihányjon.

Adjad látnom egyszer
Gyönyörű hazámat,
Jóakaróimat,
Vér atyámfiait,
Sok ismerőimet,
Édes szomszédimat.

Igen elapadott
És elkeserődött
Szegény árvaím.
Sok gondolat miatt,
Síránkozás miatt
Elepedett szívem.

Semmire olyan igen
Az testiek közül
Nem vágyódik szívem,
Csakhogy ismerőmet,
Atyámfiaimat,
Egyet ezek közül.

Zokogó orcával,
Sok könnyhullatással,
Józsefként mindöket
Bizony sok sírással,
Rájuk borulással
Csókolnám mindöket.

Ezt engedjed érnem,
Hadd lássa meg szömöm
Édes szüleimet,
Hajadon húgomat
És siratóimat,
Kedves nemzetimet.

Kiket, ha láthatnék,
Szömömmel nézhetnék,
Mint hattyú úgy sírnék.
Fogadkozásaimról,
Vétségimről őket
Szépen megkövetném.

Lám, hozzád kiáltok,
Szüntelen óhajtok,
Légy kegyelmes hozzám,

*Könyörgő beszédem
És esedőzésem
Lássad meg Istenem.*

*Így osztán nyavalyám
Sok keserves nótám
Megcsöndesödnének.
Ez idegen földnek
Keserű gyümölcse
Megédösödnének.*

*Ámbár keseregjek,
Szívemben szenvedjek,
Csak nyerjek kegyelmet,
Én feltött célomat,
Igyeközötömet
Lássad meg Istenem.*

*Lám Dávid bujdosván,
Bujdosása után
Nyugalmat találá.
Igen szögény árva,
Adám maradékja,
Ki az Urat várja.*

*Ó, igen szép dolog
Volt az atyafiaknak
Együtt ő lakások,
Nagy szép egyességben,
Csöndes békösségben
Való nyugovások.*

*Régen azt javalta
Dávid zsoltárában,
Minden tanít abban,
Hogy az atyafiak
Együtt nyugodjanak,
És jól alkuđjanak.*

*Az ki országából,
Jól lakta földéből
Bujdosik másuva,
Szolgáljon Istennek,
Ki ura mindennek,
Ne hajoljon balra.⁴⁹*

*

---

⁴⁹ IV. 1508. c/ 1673. 211–212. Szokatlan módon két egymást követő oldalt foglal el, ami azt jelzi, hogy nem fizikai értelemben vett „tollpróba”.

1673.

Édes Barátink!

Az kik következendők vattok ez nyomorúságos háznak őrzetire, Isten ú szent felsége tarcson meg az igaz hitben s jó lelkiismeretben, hogy ez nyomorúságos házat kegyelmetek is őrizhesse békével. Engedje Isten, barátink, hogy ebben az esztendőben semmi panaszolkodó beszéd ne hallassék az mi uccáinkon, hogy kegyelmeteknek is ideje eljövén, kegyelmetek is válhassék meg békével ez nyomorúságos háztúl. Annak felette az Úr Isten legyen kegyelmetekkel. Ez is tudva legyen kegyelmeteknél böcsületes bírák uraink, ennek előtte is bevett szokás volt, hogy az új bírák az ó bírának engedtek el egy kocsi sort, egy heverő sort, egy fa sort. Ezt az jó szokást kegyelmetek is megtartsa, hogy jövődőben kegyelmeteknek is ideje eltelvén, azon mértékkel mérjenek.⁵⁰

*

Dicsőség és gazdagság az új házában az Istennek.

*

*Az zöld pázsit vértől piros,
Fejetlen test immár számos,
Fénylik mindenütt a pallos,
Az rikoltás zeng és hangoz.⁵¹*

*

*Szörnyű halál, íme hol áll,
Lest hányván életünknek:
Mevont ijjal, s mérges nyíllal
Véja várát lelkünknek.
Élet ezüst, minként a füst
Szélvészkor elenyészik...*

Mondhatatlan s irgalmatlan, nem félted élet várát?...

*Lopva jön rád az halál, s fád
Alattomban levágja:
El nem bújhatsz, s nem is futhatsz;
Majd házadat meghágja...*

*Piros orcád, s meghervad szád,
Szemeid beszakadnak:
Fejed szédül, szíved réműl,
Ékes nyelved megnémul...⁵²*

*

⁵⁰ IV. 1504. m/ 1673. 170. A búcsúztató a városháza és a város gondjait átvevő bírának szólt. Több éven át kisebb módosításokkal ismételtelen lejegyezték. Az 1679. évi szöveget a következő sorokkal bővítették: „Isten kegyelmetekkel! Ez is feledékenységben ne legyen édes barátink, hogy az szegény csaplároknak is egy kocsi sort, egy fahordó sort elengedjen kegyelmetek. Az deákoknak azonképpen cselekedjék kegyelmetek. Isten kegyelmetekkel.”

⁵¹ IV. 1504. m/ 1676. 224. A sorok itt is összefolynak, a központozás és az ékezetek hiánya a korábbiakhoz hasonló.

⁵² IV. 1504. m/ 1677. 259. A szöveg csaknem teljesen összefolyt. Nyéki Vörös Mátyás *Siralom a halandóságról* című verséből leírt részletek. Az itteni szöveg nem követi az eredeti sorrendet sem.

*Az nagy sereg dandár, mint egy falka madár,
kik fel vannak írva, vágják, ölik ugyan, hogyha lehet ottan...*⁵³

*

Dícséret legyen Szentháromságnak most és örökké az legyen. Amen.

*

*Segítségül híllak téged én Istenem, mert megsokasodtak az én ellenségim...*⁵⁴

*

Probatio calami

*Úr Isten, én idvességem!
Éjjel-nappal kiáltok hozzád,
könyörgéseimet meghallgassad,
és tekintsd meg nagy inségem,
hajts hozzám kegyesen füledet,
értsd meg az én esdéseimet.*

*Megesküdt az én szám,
mely órában hozzád felkiáltand az bűnös,
nincs oly undok vétkes,
oly undok, fertelmes
és megsebhedett büdös,
hogy kedvvel ne lássa,
róla azt mondhassa,
hogy jómra nem érdemes...*⁵⁵

*

*Vigyázz te magadra, óh emberi állat.
Semmi dolgaiddban el ne hidd magad.
Nem tudod ...*⁵⁶

*

*Kegyes, gondviselő, könyörülő Isten,
Ki az bűnös embert...*

*

*Hozzád kiáltok kegyes Uram,
Én segedelmem és váram!
Hallgass meg kegyelmesen engem,
Ne hallgass el, mert el kell vesznem.*

*Azokhoz hasonló leszél,
kiknek az koporsó helyük (?)...
Midőn Hozzád esed...*⁵⁷

*

⁵³ IV. 1504. m/ 1677. 263.

⁵⁴ IV. 1510. i/ Töredékek 1640–1690. 151.

⁵⁵ IV. 1508. c/ 1680. 1.

⁵⁶ IV. 1508. c/ 1680. 249.

⁵⁷ IV. 1504. m/ 1683. 222.

Uram betöltéd mondásodat,
Nekem ajánlád Magadat.
Édgyetlen egy szeretődnek
Most is annak tarts Uram Te engemet...⁵⁸

*

Számtalan sok nyomorúságok által szokott ember bemenni az vigasságra...

*

Virága mint ezüst olyan színű vala.
Az közepi pengig szép gyöngy színnel rakva,
Háromszor egy napon virágozik vala
Melynek az termését alig várja vala.

Teljes életének dicséretes volta,
Mert a szegényeket soha nem prédálta,
Ha más rontotta is, karddal oltalmazta,
Volt higggyed kardja az országnak.⁵⁹

*

Hec dicit Dominus: exemplum dedi vobis quomodo ego feci, ita et vos faciatis...
Példát adtam néktek, amint én cselekedtem, ti is az szerént cselekedjétek...⁶⁰

*

Domine ne in furore tuo arguas me,
neque in ira tua corripias me.

Uram, meg ne fedj engem búsulásodban,
Se haragodban ne dorgálj engem.

*

Óh édes Jézusom, szerelmes megváltóm,
én egyetlen szép Kristusom, el ne hagyj engem,
hanem légy velem, mikor leszen végső napom.

*

Asperges me hisopo et mundabor,
Lavabis me et super nivemde albabor.

Öntözz meg engem, és megtisztulok,
moss meg engem, és az hónál fejérebbe leszek.

*

Nem nekünk uram, nem nekünk engedd, hanem nevednek nagy dicsőséget kegyes
igazságodért.

⁵⁸ IV. 1504. m/ 1683. 223.

⁵⁹ IV. 1504. m/ 1684. 143.

⁶⁰ IV. 1508. c/ 1686. 1.

Non nobis, Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloria.

*

*Az Urat áldjátok, miért jó, irgalma örökkévaló.
S vajon kicsoda mondhatná ki az ő nagy erős hatalmát.
Sok és nagy az ő dicséreti, vajon ki tudhatná számát.*

*

*Boldog az ki az Úr szavát,
megőrzi parancsát.
Uram rólam emlékezzél meg...*

*

*Az Úrnak irgalmát örökké éneklek,
És hűséges voltát mindenkor hirdetem,
Mert mondom, hogy megáll mindörökké irgalma,
Melyet úgy megépít, hogy mind az évig erősíted, megtartod,
Te szent igazságod és az jóságod...⁶¹*

*

*Szájokat nagy káromlással
Az égre tájtják szitokkal.
Gyalázatokkal rakva nyelvek,
Kik ez egész földre kiülnek.*

*Nincs nekik mint egyebeknek
Semmi nemű gyötrődésük,
Midőn más embert ver az Isten,
Ők élnek nagy békeességben.⁶²
(Footnotes)*

⁶¹ IV. 1508. c/ 1686. 323.

⁶² IV. 1508. c/ 1690. Az ebben az évben vezetett két nyilvántartás közül a kisebb adókat tartalmazó lajstrom, a világosabb színű kötésben. Külön jelzése nincs. Lapjai számozatlanok. A feljegyzés az elülső borító belső oldalán található.

Folyóiratunk megjelentetését a
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram

nka
Nemzeti Kulturális Alapprogram

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.